

1  
حليم اسکندر ف.

۵

قریبی بعضی نامہ

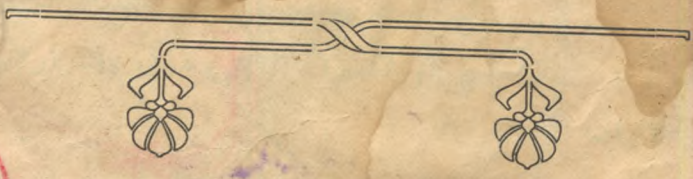
# بلك يورطى

کتابخانه اسکندر ف.

اسی سوکھی ورشدی اولگی صنفلر اوچون رسملی قرائت کتابی.

۱۵ ۱۵

ناشری: «کریهوف، مسینوف و شرکاسی» ننگ اوفا شعبه سی.



Кол жазмалар фондусу  
Инв. № 160

اوفا، «شرق» مطبعه سی.



ЭЛЕКТРО-ТИПОГРАФИЯ  
Товарищества «КАРИМОВЪ, ХУСАИНОВЪ и КО»

УФД.  
1912 г.

## مؤلفدن.

بىز دە، مەكتەپ تېرەسىدە ئەپلەن ئوچىلار، خىداغەشكەر، يوق توغل. ئەلەمبىز آراسىدىن  
۳- پورتوك ياش ادىبلارنى آيروب چىغارساق، بىز دە ھىچ بىر مەھرر، ادىب، مۇرخ،  
غىزەنچى، ژورنالچى قالماستىن، كەملى مەكتەپ آنىڭ كوچى بلەن فائىدەلانماغان  
بولسۇن. بولاردىن باشقە، خىزىتلەر بىز، خىلقە ومەلەمەز بىزنىڭ بىك كوچى بو مقەس  
خىزمەتتىن چىقىدە قالماغانلار: آلار دە اينىگو وخىلوصلى نىتىلەرنىن، اينى كىمىدە  
مەنە، نصىيەت مەجەولەرى يازوب بىرگەنلەر. البتە، شول خىزمەت، شول مەد  
آرقاسىدە اينىدى، مەكتەپ بوكونىكى خالىفە ايرىشكان. مەكتەپكە خاھىدە مۇلفاننىڭ،  
خاھىشكى كوندە ئەلم تەربىيە وتەلىم طرفىدىن چىقىدە قاغىلا طورغانلارنى چىقىدە  
آلوب طورغاندە، اولىكى ۱-۲ يىللىق اوقونى تەمىن ايتوب طورلىق صىنى كىتابلىرى بار.  
اما مەكتەپلەرنىڭ صونىقى، رىشى مەرسەلەرنىڭ اولىكى صىنفلەرنە قاراساق،  
خەل ايرىنچى: بولار اوچون درس كىتابلىرى قەتئىيەتتە بىششەن. بىششى، شوڭا كورە:  
۱) روسچەدىن بوزلوب اشلەنگەن، خەلى (آللىغور بىچىكى) خىكايەلەر بولار اوچون  
آز؛ (فىر، بولار طوغرىدىن طوغرى بىزنىڭ ادبىياتمىزدە توغل) عرب خەلەلەرنە  
ايدىر بىز يازغان مەنە، بىكە خىكايە وتەنگەن مەلەلەرسە، ۲-۳ يىل تەخىصىل  
بىر كىش طرفىدىن اوقىماشكەروب يازغان خىكايە وتەنگەن مەلەلەرسە، ۲-۳ يىل تەخىصىل  
كورگان شاكرد اوچون قىزىلى بولمى ھم آنىڭ اھتىياجى بلەن تەناسب دە ايتىمى.  
باش اوسەرلەرنى اوز خىياتىز طوغرىسىدە اوز ادىب وشاعەرلەر بىزگە قوبۇر-  
لغان اھام-سماوى خەمەتلەر بلەن آوزلاندىرا، آنەغى خەمەل واسرار بلەن سىز-  
ندە باشلارغە وقت اينىدى.

۲) بىزنىڭ مەكتەپلەر اوچون يازغان مولىد ئلانە، تارىخ، جىغرافىيە كىتابلىرىنىڭ  
تەرتىپىدە بىك ظاهەر وبىلەنگولى، جايىزلىقلەر كوررگە مەمكىن. آلار دە، كورسەنچە،  
بىر نەغە خاھىدە بىك كور مەخىتلەر صاناب چىغان، اما آلارنى اوقىيەچق شاكردلەرنىڭ  
خەللىرى بلەن ايسە بلەشلمەن بولا . . . . ھەر فن ھەر تورلى مۇئافى طرفىدىن ياز-  
لغانلىقن، مەكتەپنىڭ بىلەنگولى بىر دورىدە آلار آراسىدە تەناسب بولمى، يەنى،  
آلارنىڭ آراسى اوپوشمى مەكتەپدە مەلومات بىرلەشتۈرۈشلى بولغان موضوعلارنىڭ

همه سی طوغریسینه بحث ایتکان اطرافلی و بوتون بر کتاب موئارچی بزده کورنسی  
بو ینشسزلیک عهومی احوالذکی کیدشمن تولک ایتکان-که، بیله-گولی، مونذ  
اوچون هی-چ کمنی عیبلی ایتوب بولمی؛ م-ؤلفی افندیلرگه ده رحمتین باشن  
سوز یرق. بوئه یتکانلرم فقط، اوشبو اثرمنی تالیف اینوگه داعی بولغان سببلرنی  
کورسه توگله.

ملی مکتبلر بزلیک یوغاری ده کورسه تلگان کیمچی-اکلرن کوز آللمه طوتقائم  
حاله، مین اوشبو «بلک یورطی» اس-ملی اثرمنی تالیف ایتدم. باشوغی ادبیات  
قسمی شاعر و ادیبلر بزلیک شعر و نثرلرندن جیبلی. بزده موئارچی انتقاد  
سوزگیسندن اوتکه رلوب چقغان، مخصوص ادبیات اوزوکلری (اوپریفکالر)  
بولهاغانغه، مین بولارنی اوز ذوقم بلهن انتخاب ایتدم، حتی که قایوسینه اوز  
طرفهن سوز باشی بیروب آلم. فنی مقاله لرنی یازغان چاقم، آلارنی حکایه یا  
خطبه (ایکسیئونلی) طرزنده جه یوب سویله وایله، اوقواوچون کوکلیرهک بر  
قویارغه طرشدم. بو جمله دن «تشریح انسان» هم «نباتات» قسمن تصنیف  
صواب، یاش عالملر بزدن، علم موالید ثلاثه ده تتبع اییه سی فرح الدین  
احمدی جنابلریه مراجعت ایتدم. اول، اوتنچمنی قبول قیلوب، مذکور  
قسمنی یازوب بیردی.

شول ره وشچه بایتاغوق کوچ و خدمت صرف ایتلگان بر اثر بوکون معلملرگه عرض  
ایتله. معلم افندیلرگه آیروچه سوزم شول: بوکتابنذک ادبیات قسمن اوگرضکانده  
آلاغه آیروچه زور، جدیت تلی طورغان وظیفه لریبوکله نه، که آلا روقت و حاللری  
صیدرغان قدرلی، شول قیمتلی پارچالرنذک اسرار و خصوصیات ادبیه لرن تحلیل  
ایته باررغه تیوشیلیر.

حلیم اسکندر ف

۱۹۱۲ سنه، ۲۴ آوغست. اوفد





### اوقرغه كيتووم.

اون ايكي ياشمك ايدم. ميني ايكنچي بر اولغه مدرسه گه بيه رر اوچون آنام  
آنام بيك جدى صورتك حاضرلكلر كوره لر ايدى. اول م.كتبنك دورت - بيش  
يل نوروب شول زماننك عادتتچه اوقله تورغان واقى - تويك نرسه لر نى اوقغاج،  
ايندى ميني چن بر ملا ايتو نيتلرى بلهن چيتك اوقتورغه تليلر ايدى. مين بو  
ياشيمه قدر بر يرگه ده چغوب اورنمه گانگه كوره، اولسن چغوب چيتك كيتووم  
اوچون بر قزارا، بر بورتفه ايدم. ياقن قرنك شلر بيز و كور شيلر بيز ده ميني اوزاتورغه  
كيلگانگه كوره، بوكون بزنك اويد بر غلبه لك، باشقه وقتك كورنمه گان فوق العاده  
بر نه زرنو بار ايدى. هر برسى ميكا قارى، ميني قزغانغان توسلى بولا و ايتلر ايدى:  
«بالام ايندى چيتك اوقوب ملا بولوب قايتور. اوقوغان كشى ملا بولا،  
هاى بولا، بختلى توفيقلى بولا» ديب جووانالر ايدى.

كيتهر وقت چيتكاج، عزيزم - آنام اولاق بر بولمه گه آلوب كردى. «بالام  
اوقورغه، بيك اجتهاد ايت، آنك بارغاج تيك ياتما؛ مونك قوناغعه قايتوب كيتهرسك،  
بز سيكا فاتحه قيلوب نوررمز.» ديب وعظ ايتكاندن صوكت، اوزينك صاقلاب  
كيلگان آقچه سنسن بر آز آقچه آلوب بيردى.

آنمانك بو سوزلرينى ايشتوب، آنك كوزنك ياشك كورنگاج، مين ده جلاب  
بيه ردم. اوزم مونك مهنگو قايتماس توسلى كوئلم نچكهردى. نهنى، ميني دخى سويه  
باشلاغان ايدى، شول وقت نهنى كيلوب: «نهنىك ايندى حميد بالام، اطلر جيگلدى»  
ديدى. زور بولمه گه چغوب بتون خلقلر بلهن برگه بيك اوزن دعا قيلدق. آلا  
شوشى دعالرى بلهنوك ميني چن كشى ايتوب چغارور توسلى بولالر ايدى. فاتحه  
قيلوب بتكاج هر برسى مينم بلهن كورشيلر. نهنى دخى ميني قوجاقلاب اوبدى،

آرقاملن سويدى. «اللهغه تابشردم ايندى...» ديب آرطهمن چقىدى. تېرە  
ياغمى چىرناب كيوملر بلهن اوراب ميني چانناغه اوپرتوب اوزانوب قالدیلر.

مینی مدرسه گه بر طوغان آبزام آلوب بارا ایدی. اولن چقچاق مینی  
ئله نیندی بر مجهول طرفقه، کوکنک چیتینه طابا آلوب کیتدی. اولن نهایتسز  
یراق قالغان کبی بولوب، مینم بو اولغه کیری قایتووم محال درجه سنه کورینه  
باشلادی.

بولن بارغانه آغام مینی قزغانغان کبی بولوب، شادلاندر اوچون تورلی  
سوزلر سویلی، «هر وقت، مین سینی کیلوب آلورمن» دیه وعه لر بیره ایدی.  
لکن مینم کوکلم اویک قالغان آنامه، مونن کیری قایتوویمه اشانماوده ایدی.  
ئله نیندی برده اسمی ایشتمه گان، چیت - یه مسز اوللرنی اوتب کیته، چوقلرنی  
چغا، اورمانلرنی اوزا ایرک؛ شوندا ده تگی بز بارا تورغان اول کورنمیک ایدی.  
دنیا یوزنک اوللرنک کوبلگینه ایسم کیتوب بارا ایسم، لکن بو اوللرنک  
کشیلری بولسون، قارالتیلری بولسون برده بزنگ اولغه اوخشا-مامیلر ایدی.  
بارچاسنک بر کوکلسز لک، قارانغیلق کوزگه چالنه، بو اول کشیلری نیگه بزنگ  
اولغه باروبقنه راحتانوب تورمیلر ایکان! ديب آلارنگ بویه مسز اوللرده کون  
ایتولرینه عجبسنه ایلم. قیاش بایوب قارانغی توشه ر وقتلغنه آیزی قولی بلهن:  
«آنا، بز بارا تورغان اول کورنه» دیدی. باروب یتکاج بو اول بیگره ک یه مسز  
کورندی. بارچا کشیلری مینی یاراتمای، مینی قینار - صوغار توسلی کورنهلر  
ایدی. ایرتهن تورغاچ آیزی بلهن حضرتکه کور شورگه باردم. حضرت مینم  
کوزمه بتون دنیاده غی کشیلردن زور، بارچا نرسه نی بلگان کبی کورندی.  
حضرتنگ همه نرسه سنه، هر سوزنک بر سر و بر حکمت بار کبی ایدی. حتی  
ساماوری، چینایاقلری و باشقه چای اسپیلری سرلی و حکمتلی کبی کورنهلر ایدی.  
حضرت آزیمن ئله نیلر صوری، تورلی سوزلر سویلی، مین تیک قاراب اوپرا  
ایدم. حضرتکه بیره تورغان صدقه لرنی بیردک، فاتحه آلق. اوزی بلهن برگه  
مدرسه گه کیتدک. مدرسه گه باروب کرگاج تمام قاوشادم. آندغی زور - زور  
کتابلرنی کوقاروب یورچیپلر بره ر علم خزینه سی کبی کورندیلر. آلارنگ ئری  
یورولرینی کوروب، مین آلار یاننده چوب بولوب قیالدم. اوزمنک ئلگرددک  
طوبوب شولار بلهن اوقوب، آلار بلهن نیگیز بولماویمه اوکنه باشلادم.

### طوغان آول.

طاو باشينه سالنغاندر بزنك آول،  
 بر چيشمه بار، ياقن بزنك آولغه اول  
 آولهنزك يهمن، صووي تهمن بلهمن  
 شوگا كورهم سويهم جانم، تهمن بلهن.  
 خدای شونده جان بديرگان، مين شونده طوغان  
 شونده اول قرآن آيتن اوقوغان،  
 شونده بلنم رسوليز محمدني:  
 نيچك محنت، جفا كورگان نيچك طورغان.  
 ايسن چقمي، مونده مينم كورگانلرم،  
 شادلق بلهن اويناب عمر سورگانلرم،  
 آبي بلهن برگه له شوب قارا يرني  
 صوقا بلهن يرطوب - يرطوب يورگانلرم.  
 بو دنيا ده بلكه كوب - كوب اشلر كورم:  
 بيلگيسزدر قايا طاشلار بو تقديرم،  
 قايا بارسام، قايله طورسام، نيشله سه مده  
 خاطر مه نكي قالور طوغان يرم.

### مكتب

قش بويي هيچ توقتاماسدن اشله گان آرغان ایدی  
 شول سېندن ياز باشندوق بيگله نوب قالغان ایدی.  
 جاي ئريتوب كوز يتكاچوك مكتب كوزن آچدی طاغن  
 يالطراب كيتدی اوراملر، باصدی نور قورلی ياغن.  
 بوچه سن طاقغان شاكردلر كیلدیلر ده كوردیلر  
 آق چرایلی، صافی كوئلكلی خلفه لرن كوردیلر.  
 ایندی باشلاندى درس لر، ایندی مكتب جانلانا  
 نیندی شاد، نیندی بختلی مونده كرگان هر بالا.  
 كون صاین یاڭی علم، یاڭی سوز ايشته لر  
 سیزمیلر ده مونده ساعت لر نيچك تیز اوتله لر.

ش. اولامكتب، ژولا مکتب ایل اچنده قورط کبی  
چاچ نورکنی آلتون ایلهن اچی طولغان یورط کبی.

مکتبدن قایتقاچ.

طوغز آی بر توناشمن مکتبده نوروب، بوگون تونداگنه قایطدیغمن، هر نرسه بیک صاغندرغان، هر بزن اوڭاچه کوروب یورسی کیله ایدی. باقچه دن، آندغی توتله و آغاچلردن باشلاب، بوتون یورطنی سارای، کلهت، آز بارهم اندرلرنی آیرم، آیرم کروب، قاراب همه سی بلهن ایسه نله شوب چقمم. مینم بختکه کون بیک آیاز، کوك صاف و آچق بولوب، قیاش ده توشلککگه تابا آقرین غنه تکب بارا ایدی. شوندی ماتور کون، شوندی زور شادلقمن صوڭ، اوزمنی عمرمه برنچی مرتبه آیرلوب، یاڭا وحازرگنه قاووشقان بو ایسکی طانشلرم اچنک کورو میڭا ڭله نیندی بر قزق ده، راحت ده، ڭله نرسه ده صمان طویولا ایدی. هر نرسه ماطور، سوکملی کبی بولوب، شادلغم اچکه صیمی، کوڭل ڭله قایا سیکره، ڭله نرسه م، ڭله نی بلهن طولاده طاشوب توگلورگه تورا توسلی حس ایتله ایدی. اول آراده مینم قایتقانی ایشتوب، کورشی مالایلر، پورنغی دوستلرده کیلد. یلر. باشده آلا ر یاتسنبراق، مین اولکهنسمره ک توروب، کورو بلهن به یله نشوب کیته آلماساق، بر ایکی مینوت اوتو بلهن آراده غی پهرده یوغالیدی. بز طاغی اولگی آپرای، اولگی صالح بولوب اوینغه یابشوق.

نیندی اوینلر باشلاب طاشلاغانبزدرد، آنسنی آچق خاطرلی آلمیم. شولای ده اوزبزگه معلوم بولغان طوب، قییقباش، آتالرنڭ برسینک قالمادی، «ئه کی، په کی، اشقلاغان سه کی - چاوقا، چپچق، سین، قال - بو، چق» دیب ساناشا تورغان آرام آشا قویانلرغده جیتلیدی، بولسه کیره ک.

لسکن بولارغنه مینم قش بویینه جییلوب کیلکان اوپون دردن باصا آلمادی. نی ده بولسه، طاغیده قزغراق، طاغیده جانلیره ق، به یله گچره ک بر قزق، بر نرسه ڭزلی باشلادق. تورلینن تورلی سوز کیتیدی. آرادن برسی:

- جیلده یوق، بالقغه بارسه ق، شهب توشه ر ایدی! - دیدی. بو کیتاشنی ایڭ ڭلک مین کوته روب آلدیم. بالقی قابدرو مینم بیک به له کی چاقمن اوق سویگان اشهدر. بالغی اوچق توگل، نیک قزغینه بولاغنه، مین جایڭ بورکه و، اوزون، اسسی کونلرنده یراق صولرغه بالقی قابدرو رغه باروب، کون بویی ڭلسره ب، تالوب یوری، شونده اوزمه بر راحت تابا ایدم. شوڭا کوره ڭکی ما - لای بالقی دیکان سوزنی آوزینه آلو بلهن:

- نو تابىڭ، مالاي! كىتەبىز، والله كىتەبىز! دىب قەچقروپ يىبەردىم.  
 ارادە كىرىلەنگان اىبداشلردە بار ايدى . آلارنى دە دىملەپ كوندردىم .  
 شولاي ايتوب بالقغە كىتەمە كەچى بولدىق .

مىن تىزگەنە اويگە كىردىم دە: «ئەنى، مىن بالقغە بارام» دىدىم . آنڭ يوزىنى،  
 طاوشىنە يىبەرەسى كىلمەگانلىك بىلگىسى بولسەدە ، مىن قويمى صورغاچ: -  
 يارار بارساڭ بار ايدى، بىرۈك صاقلانا كور، تىرەنگە باقىلما، موراغە قاغلا  
 كورمە! - دىدى . بلطردن قالغان ئەزىر قارماق بار اىكان، شونى آلدەم دە، قايا  
 باصقانمى بىلەنچە سو يانينە چاپدىم .

### ياز .

<p>اشلە كىلەر كىلگان صايراشالەر          بار دە يازنىڭ بختن قوطليلەر          قىياش قىزا، چېچىقلەر چىرقلدى          يازنىڭ ياكى كىومن چوقايلەر .          بىتمەم، بىتمەم دىدى جىمەرلە          يلغەرغە قاطقان قالون بوز          سويكە سىز قىش كىتىدى، ياز كىچىلەر          كوكلەر قالدى حازر يولدىز سىز .          صغىر چىقلەر قايتقان بىزان شوب          بخت فالى بولوب ياز اوچون          دنيا جاي قىلادى، حىيات قايتىدى          سو قوشلرى ئور دەك قاز اوچون .          شىلەر، شىلەر بوزلەر كىتىدى ايدى          مظلومانە سو يىلەب آق دىلەر          الوغ بوزلەر كىلوب آچوبلەن          كوكرەك كىيىروب يارغە قاق دىلەر .</p>	<p>صالقىلەر بىتىدى، يازلەر جىتىدى          قار كوزىندىن ياشلەر آق دىلەر          موئاىوب قارى قردە آقلىق          جىتىدى بىزنىڭ كىتەر چاق دىلەر .          صىز يىلوب چىقىدى قارا يار چىتىلەر          قىياش كىلوب قارنى آلدەدى          آغاچلەرغە قايتىدى يا ئاھىيات          سىلكىلەر باشىدىن قارلارنى .          ئاراندى قىشقى آب-آق اول          بىغلاب طامدى توبە طامچىسى          گرلە وگلەر آغا، ايدىدى كىت دىب          سىلكى بوزغە الياش قامچىسى .          صغىرلەر موكرى، قويلەر ماثرى          آش-غىشەلەر كىتوب-بولورغە،          ايرىكن آلان قردە اويىقلەرغە          راحت ايرىكن سو صولورغە .</p>
--	---

### ياز كوفى .

آنا يراق، يراق طاولەر، اورمانلەر؛ آنا ماطورغىنە دولقونلانوب كورنە  
 طورغان اوچم باصووى . ئەنە بىزنىڭ چوكەدن ياصالغان طوباللىرىلەن جىلەك جىدىغان



اویسولرمز. بولار بارده بیزه نکان، بارده خه تفته دهی اوله نلرایله توشه لوب، صاری، قزل، آل چه چکه لر ایله ماتور لانغانلار. کوننک اسسیلگنن هه سینک اوستنده ئله نرسه جلتیری؛ بولار بر آزه لسه گانه کبی طویلالر. بو چه چکه لر، بوتاللر اوستنده کچک هم ماطور قوشلر اوزلرینک دینگز آرتندن آلوب کیلکان موک. لرن، شادقلی کویلرن، صاندوغاچ اوزینک ایگی - چیگی بولماغان محبتن صایری. فایداغنه قاراما، جان و کوکل کوتاریله طورغان موکلر، ماتور کورنشلرگنه اوچری. هر کم «یاز» دی. هر کم آنی ئچی، جانی بلهن سیزه، هر نرسه آنک چیگی بولماغان ماتور لغینه، موکینه باش اییه؛ بارلق ییرن آنک گوزه للاگی چولغینه یومشاقغنه، یاشرتنگنه، طمغنه بولغان شادلقغه، بختکه چوما.

اوخ . . . . . بز شولار، شول ماطور لقلر اورتاسندن، شول موکلر اچندن، طبیعتنک اوستندن یاروب بارمز . . . . . اوخ . . . . . آنا بزینک آلدبزه، باراچق یولبزه کیکی و یاشل یالان بلهن بییک هم اورمانلی طاو اورتاسنده زور، توگره ک سحرلی کول یالتیری . . . یا خدای نی چاقلی ماطورلق . . . . . !

### یازغی قیاشقه.

کوتاریل تیز یوقاریغه، ای ماتور، نورلی قویاش  
بارچه جانغه یاگا روح بییر! یر یوزینه نورک، صاچ.  
یر یوزینی قابلاب آغان جمله قارنی یومشاتوب،  
یبهروب اوز یوللارندن، ئه یله صاف، یر اوستون آچ.  
طنسز، اویسز، بتکان، اولسکان چه چکه لرنی ترگزوب  
صابلارینه کیدروب قوی: آلی، گللی، صاری تاج.  
آصه یاتقان هر اوچملر، طن آلوب طامر جایوب،  
یاصاسونلر یر یوزینی: «یهم یاشل خه تغه بالاص» .  
قش بوینچه اویده یاتقان «قریهلی یالقاو خلق»  
یرنی یرتوب، صاچسون اورلق اوسدورورگه یاگا آش.  
اینتگوب ایسکی لاپاصده، قش کیچرگان حیوانات  
قرغه چغوب آشاسونلر کوک اولهن تره ب قاماش.  
اوستا چوپان آرتلارندن شارتلایوب چبرقیلار،  
یاگغراتوب صحرالارنی، کون ایتسون قروب صالحاش .

## II

مای کونئی.

کیتدم اورمانلرغه، نى کوز کورسون  
صاير اشالر قوشلر شادلانوب  
قايسيلارى اوچا، قايسى قونا  
قايسيلارى يوررى يورط صالحوب.  
چقدم آلان يرگه آلوان چهچهله  
بهيرهم ايتمه مونده جاى آيى  
جاى آيينك پيغمبرى:  
ايك مقدس بولغان مای آيى.

باقى طوتقاندە.

يارنك آستينه تاوش طنسزغنه كردكه تورلى يرگه اورنلاشوب، قارماقلىرى  
حازرلى باشلادق. همهبز طن، همهبز آشغا، قابالانا ايدى. اوزبزه بالقنك  
كوگلينه بيك اوخشارغه تپيش بولغان جيملىرى قويدق:

— قارماق صالحدم يوگروب قاب، يبار باشنده يالقراب يبار! — ديب  
قارماقلىرى صوغه ارغتدق.

قارماقنك صوغه كيتتوى بلهن بارلق تهنم قاين-اب، اچم ئله نيندى بر  
قزولق بلهن طولغانن طويدم. مونك ايك بـ. اشلاب آلونك بر قزغى حتى  
مرتبه سيب بار. شونلقن هر كمنك ايبده شاردن آلدارهق ئله كترهسى كيـله.  
بالايلر بارده طن، بارده شم؛ شلت ايتكانده يوق. هر كمنك بوزنده، قولى  
بلهن طوتوب، قارماغينه قابدرو مرتبه سيبه جينشكان برتلك بالغي. مين مكتبه  
چاغمه برشا كردنك بالقى قابسون اوچون، دعاسن كوچروندن «يالغان» ديب  
كولگان ايدم. حازر شوگا اركونه باشلادم. كم بله ئله اول چمدىر، آلفان  
بولسه، ئله فائده سيبه تيبهر، ئله اوزم ايك الك هم ايك كوب وايك  
زورلىرى آلغان بولور ايدم. شولاي بولسه، نيندى كوگلىلى بولور ايدى.

لكن آنسزده اولگى بالقنى اوزم آلور توسلى طويا، هر مينونك مونا  
ئله گه مونا ئله گه . . . . . ديب طورا ايدم.

قارماغه بالقى كيـلگاننى بلدرو اوچون قويلغان قاموشقه كوزلرمنى تكهـب،

شادانلی مینونتی کوتهم. قاموشنڭ هر بر قوزغالشی، ساکنوی میکا زور امید  
بیره. کیلدی بوغای، قارماقنی شایارتا بوغای . . . . . تفو . . . . . تفو توکرینه  
باشلیم.

آ . . . . . آنا قاموشم ساکنه. چوقوزغالا . . . . . قوزغالا آنا، آنا طوردی.  
آخ . . . . . یورهک صوغا . . . . . باشم شاولی . . . . . اوزم بلیمیم: جیمنی آشیهی،  
ئله بره شایان بالقی مینی آلدیغنه می؟

یوق چن بولور!

مین شولای آبدراشوب طورغانه قاپلتنغنه قارماغم توبکه چومدی، تاغی  
چقدی، ایندی مونا تاغی چومدی اسکن بیك نق بیك قاطلی کیتدی.  
اش بیك امیدلی ایدی. بو چاقلی قاتی آلوب کیتوگه قاراغانه، بیك  
زور هم نق قابقان بو او ده برده شک یوق ایدی. اوزمنی اوزم بلیمچه،  
چیکمن طش بر قزمه بلهن قارماقنی یار باشینه آتم.

نی کوریم؟

جیمهی آشالغان بوش ویالانغاج قارماق کیلوب چقدی. آخ . . . . . نیندی  
یامان، نیندی کوئلسزلك! بیك زور بالقی کوتکانه بوش قارماق چقسونچی!  
بومیکا شوندی آور هم یامان بولدی، مین تهنمه یانوب تورغان بر اوطننڭ  
قاپلت سونوون، اچمننڭ، طوئغانن طویو کهی بر حالککه کیلدم. دردسز هم  
قالتراب ایکنچی جیم قویدمه بائادان صالدم. قارماق صوغه توشو بلهن  
اچمنگی اوئغایسزلق تاغی باصلدی. مین تاغی اولگچه قزمه بلهن قاموشیمه  
کوز تکب، زورده ماتورده بولغان بالقلر کوته باشلادم. آستد انغنه، آلپیلر  
میکان دیب، ایبداشلرگه کوز صالا، یوقلغن بلسگاج، کوئل آزر اق طنچالانا  
ایدی.

. . . . . آخ . . . . . بولمادی.

ایبده شلردن برسی یالقرانوب یارباشینه آتدی. نیندی تاغی؟ - قارماغه  
بیك سیرهك قابا تورغان زور هم بیك ماتور قزلغانات!  
بالقنڭ یالقلداب، یار باشینه آتلوی بلهن، همه بز قارماقلارنی تاشلادقه  
شول بختلی ایبدشهر یانینه کیلدک.

اول صو قریینه، اولهنگه توشکان بالغیننڭ اوستینه یغلوب، طوتارغه ماناشا،  
اوزی بیزگهک کبک قالتری، قابالانا ایدی. آنڭ بالغنی کورو بلهن بارهزننڭ  
اچینه حسد اوطی قابنوب، شول بالقنڭ اوزبزرگه ئله کهه وینه اچمن کویندک. مینم

کوئلیمه:- مین بالقی بولسهم، گلن میئاگنه قباار ایدم! دیگان بر اوی کیلیدی.  
بو شوندی طوغریلرده مینم باشیمه هر وقت کیلگهلی ایدی.

یغمور صوگنده.

کوکره ولرطفندی، بولط کیپندی،  
داوولسلر، جیلاسلر طوقتادی  
یاڭسادن قزدی اسسی قیاش  
آغاچلرده طفوب یوقلادی.  
قر یهم - یاشل بولوب خه تغه لندی  
کوته ریلمدی یردن آقی طومان  
بر طرفدن کورونه دینگز کبک  
طاوش طفسز قالن قارا اورمان.

قیاش بایغانده.

قیاش کوزدن یوغالندی، بولدی آخشام  
چغوب شونده یاشل چیره مگه یاتسام  
بو یر، کوک آنده بولغان نرسه لرنی  
یاتبو چالقان فکریلاب کوکگه باقسام.  
یوغاریغه ساچلگان شهله لرنی  
صوری آلتونلی فانقازغه اوشانسام.  
بولوقه عکسی توشکان صاری نوری  
خیال ایله توتسام دیب قول اوزاتسام.  
دینگز کبک نهایتسز سهانی  
کوروب، عبرت آلوب بن اویغه باتسام  
عاجز بنده لگم ایسه توشرسام  
بالالرچه ایکی کوزم چلاتسام.  
چیگی یوق بو عالمین بر کیساک من  
دیوب موکلی کوکلرنی یوواتسام.  
مونه مین شول زمانده نیندی مسعود  
گویه حاصل بولادر شونده مقصود.

آقی ایلدنه کییه ده.

صو اوستی تیگز، کوزگی کبی یاقطی. یاز، ییلسز جلی کون. کییه صو  
اورینه طابا، یار بویلابقنه - آزغنه ئز قالدروب آقرون غنه، طاوش سزغنه یوزه.  
قیاش اورال طاوولرینڭ آرتندن کوتاریلوب یوغاریلاغان صاین تیره باقی - آقی  
ایدل بویلی، باشقرد بیشگی طاغی کیگرهک، طاغی یه ملیرهک کورینه. توبی  
یالتراب کورینوب یاتقان آقی ایدل، کوز اوراتوب آلا آلماسلق بیوک یاشل  
طوغای، بولونسر، بربرندن اوزارغه طروشوب، یاروشوب اوسکان آغاچلر،  
اوله نلر، چه چکه لر... کوروب طویغسز بر کورنش... چیکدن طش کوچ بلهن  
کوکلمنی اوزلرینه تارته لر. تیره یاغمنی - بتون بارلغمنی - شادلق قابلی.  
تیک یراقمن کوب کونگا ککوگاروب یاتقان «طورا طاو»، «قوش طاو»،

«يوراك طاو» لرغنه بورنغى باشقرط تيرمه لرن ايسكه توشره لرن. بولارغه قاراغان صاين باشيمه ئالە نيندى اويلر كيله. كوژ-لم طنچسز لانه باشلى. ايركلى ايركسز كوزم جوموله.

يالتراپ تورغان سيهز آت منىگان، باشينه بيك ماطور، كيشلى قاما بورك اوستينه جون چيكمهن كيگان، بيلينه يهك قوشاق به يله گان، بولارنى اوزينه كيره گنجه اوزى جيتشدرگان؛ چيت لردن صانوب آلوب آنچه طوزدرماغان، حاصلى تورمشنه ياطلر قولينه قاراب تيلمروب تورماغان - ايركلى، چغغى ياڭاقلى، صاريمتول - يلتر قارا بيتلى، اويناب طورغان زور قارا كوزلى، كوچلى، ترى، جيتز، اشلكلى بورنغى چن باشقرطلرم برهم برهم كوز آلدويه كيله.

بتون اورال طاولرن، آق ايدل، صاقمار، جايق بويلرن برايوتوب يورگان باشقرط لرنك طازا، موڭلى طاوشلر بلهن «آشقازار»، «صاقمار»، «زيله يلوك» كويلردن جىرلاولرى قولاق توبهده ياكغراب كيتكان كېك بولا. اوچسز قىرىسز اويغه باطام.

بچه ن اوستى.

كوك زه نىگار لك ايله قابلانغان؛ اوستنەگى بواطلر تيك طورامى، آغلالمى - بلنى. - جيلسز، جلى... طن هوالى كون!

آول يانندى قارامالقلرده قارغالرنك قارقلارداغان طاوشلرى ايشتله. چيشمه بويلاپ قارلماچلر طاوشسز، طنسز كا كرى صن يقلر ياصاب اوچالر؛ آطلر چينلر نى طنلرى ايله قاچرورغه تلهب باشلارنى چايقى، چايقى پوشقره لرن، بچه نچيلرگه ئييه روب كيلگان قارا باى ده تىلن چغاروب قودواق كوله گه سنە ئلسره ب باطا.

بعضا دگت، بعضا اولهن، قايچاغندە آزغنه تير ايسى آڭقوب كيتته. آشق آراسندى كيندر - باصلرده قوتلەنگانلر، آلاز حازر اوزلر يلك آدر لىكن ياغملى ايسلرن چاچالرن.

آلدەك تيرهن لىكن سوزاك يارلى چوقر.

چوقرنك ايكى ياق يارندە، باشلرن توبانگه طابا صالغدرغان كچكە قوواقلر. چوقر اچندن كچكە گه چيشمه آغا؛ آنك توبندىگى واق ط - اشلر، چيشمه نك طولقونلرى آرقلى، قالطراغان كېك بولوب كورينه لرن.

چوقر بويلاپ - بر ياغندن آندرلر تزيلوب كيتكان، ايكنچى ياغندن صالام توبهلى آول اويلرى صالغان.

اويلرنىڭ تەرەزەلەرنىڭ كوكلى - ياشلى بىيالەرغە توشكان قىياش شەلەسى،  
 ياڭغۇر صوڭىدا تورلى تۈسكە كۆرىنەنە، صلووات كۆپىنەنە بىسكە تۈشەرەدر.  
 مەن آولغە جىتەرەك چوقرىنىڭ ايدىڭ چىتىنىڭ كى قارط طال تۈبىنەنە حال جىيارغە  
 اوطردىم. چۈنكە ايرتەن بىرلى ئەرەمەدە يۈرۈپ آرغان ايدىم.  
 مۇنەن بىر نىچە كۈنلەرگە ئىلك، گۈرلەب اوطرغان بولون چەچكەلرى، ھازىر  
 پەنەن كۈبەسىنە كىرگەنلەر. آندە - ساندە قوواق تۈبلىرنەنە چالغىدىن قوۋپىلوب قالغان  
 چەچكەلردە: « بىر وقت بىزدە آناۋوپلەر كىك قورۇپ قالوربىز » دىگان كىك  
 موڭلابقىدە اوطرالەر.

اسسىدىن تىرلەب، پىشكان مالايلىر، قوۋاق كۆلەگەسەنە نىرسەدر آشاب  
 اوطرالەر. زورراق يىگىتلەر آرپا ياندى، قوۋياشدىن قىزارغان قولىرىنى بولغى،  
 بولغى اوين، كۈلەكى سۈيەلەشەرلەر. ھازىر آلا رىيال ايتارگە طوقتاغانلەر.

آنا، آق چەچن قىزل فرانسوز ياولق بلەن قابلاغان ايللى - آلتەش ياشەگى  
 بىر ئەبى، بالالىرىدە ئاچەر اوچون طاققا چىلەك بلەن ئەبىران آلوب كىلەر. مۇنە آنى  
 كۈرگاچ ئىكى زور يىگىتلەردە طب - طن بولدىلەر.

ئەبى اوزىنىڭ قارىطلغىنە قارامى تىز، تىز آطلى. اشلەب صوصاغان  
 بالالىرىنىڭ صوصىنەنە قاندىرورغە آشىغە.

آنا اول ھازىر بالالىرى ياننىنە بارۇپ جىتدى.

قوۋاق ياندىغى مالايلىردە يۈگۈرۈپ آرپا ياننىنە جىيىلدىلەر. آرادن بىرسى،  
 قىزل آشياۋلوققە تۈرۈپ قوۋياشنىڭ ھىم آغ - چاچ صاۋاتلىرىنى قوۋاق بىشىنىنە  
 آلوب ئەبىرەن ئاچەرگە كىشىدىلەر.

ئەبىدىن تىك طورورغە كىلىشەر مەگەندەنە، پەنەنەنە كۈبەسى اوستىنىڭكى طىرمانى  
 آلوب، قوۋاق بۈيلىرىنىڭ پەنەنەنە جىيىشەرورغە طوتىدى. مەن دە كۈن بۈيى  
 آروب جىيىغان جىمىشلىرىمنى آلوب ايوگە يۈنەلدىم.

جەيگى كۈننىڭ ايرتەنى.

صىلوب آتقان طاك صوڭىدا، ھەمە جانوار قوزغالا  
 اوز اوزنچە بارچاسى طاۋوشلانا ھىم موڭلانا،  
 تىللىرى بلەن بولار اظھار قىلە شادلىقلىرىن  
 شادلانالەر، شاولاشالەر، كۈيلىلەر آھ زارلىرىن.

یہم - یاشل قرغہ چغالر زور کتولر موثر اشوب  
جایغنه کوشہی، کوشہی آقر نغنه شرت - شرت ہا صوب.  
کمگہدہ تاثیر ایتہ نورلی قیاش ہم صافی هوا  
شول وقتہ یاش کیلون «ہو، ہو» دیوب صییرن صاوا.  
یاکراتالر قر، اورمانلر نی قوشلر صایراشوب  
شول وقت قرغہ صاباچیپلر کیتہلر جیرلاشوب.

### جہیگی طاڭ خاطرہ سی.

غالبانہ یاقطروب، تہ کرتنگہ آل طاڭ آطا،  
موڭلانوب، حسرتلنوب یالقاوغنہ، آق آی باطا.  
ہر ہر آرتلی یوق بولوب، کوکلردہ یولوزلر سونہ،  
طاڭ جیلی قویدی ایسوب، یافراقلر آز، آز سلکنہ.  
پہردہ دن چقدی، آچلدی، یہم - یاشل قر ہم یاپان،  
کیتدی ایندی قابقارا، قابلاب یاطا طورغان چاپان.  
طنغنه یاتقان، یالقغان، تون ہوینچہ کون کوتوب،  
یالطراب جہیلوب یاطا کوللر سحرلی کوزگی کوك.  
شاد اولہنلکلر، تبسمہ چہچکلر، لالہلر،  
صاندوغاچلردن یاوا، یاگفر کبی مدھیہلر.  
طوقتاغانلر کورمہگہ ایرتوك طبیعت کورکنی،  
کوکن آق قوشلردای، آق کوچہ بولطلر تورکمی.  
قارشیلارغہ ایڭ سزاقاق، ایڭ ماطور چاق جہیگی طاڭ،  
شول وقتہ اویلا شاعر، کیلدی الہام اویلاساڭ.

### جہی کونندہ.

قاتی اسسی، هوا بورکو، قزا دنیا صبر جیتمی،  
جیل ایسمی آزغنہدہ؛ برگنہ یافراقنی سلکنمی.  
قوریلقی ہر اورنلردہ، کیبہ واق، واقغہ کوللر،  
شیکہرگہ یوز طوقہ قردہ، ٹولہنلر، چہچکلر، گللر.  
آغاچلر آستینہ صغنا، بالالر بارچہسی ہرگہ،

الايك بولماسە بارسى، توشەلر سىكرشوب كولگە.  
 الار آب - آقى بالقلر كوك يوزەلر ايرتەدن كيچكە  
 قدر شونەك، طوگوب بتمهچە يارغە چقميلر هيچەن.  
 مە شونەك كيسەكەن يوزگە بر نرسە تيبوب كيتدى،  
 صبامى، نرسەدر، صالحنچەراق برجيل سويب كيتدى.  
 ياقن اورمانفك آرتنەك ياشنلر يالطرى آز، آز،  
 يراقمن ئللە قايدن، ايشتلە كوك كوكرەگان آواز.

ايگنلك قر.

<p>اچكەدە آلتون بار قىرم          كونگە قارشى بالقىدوك          كىچارده بىك خوش طىك          كوئلى بىك شاد يولچى نىك          آيدە طوسە كىچكەدە          كورنشەلر اچكەدە          شفقلى كوك كورنشك          سن هر كەنى موئلىسك          هم مشقت كورميسك          تانلى يغمور تلىسك          قىلبىلرني اورلىلر          طاك آتقانچى تورمىلر.          گوپە اويغە قالغانسك          شادلاناسك طاكەدە سىن          طاكە طانلى خوش طىك          جانغە راحت صالحنىك          سىندەگنە بار سىنىك          بوزدن جىلمن آل قىرم.</p>	<p>آلتون قىرم آل قىرم          بىغداى اوسوب دولقنلاروب          دىمىگىز كىك دولقنىك          اورطاكەدە كىچ يول بارغانە          زەنگار چەكە اچكەدە          بولط اوتەلى يوليز كىك          بىك طن سىنىك طورەشك          تورلى يردە بىطبلدقلر          سن خلىقنى بلەميسك          بولغان بوپىك ايلوب، ايلوب          قوشلر سىندە چورلىلر          شفقنىكە بوركولىلر          باشكىنى آسقىە سالغانسك          آلتون باشاق الو چاچك          آقرىن جىلەز طولقنىك          اچكە ياتسام اويغە باطام          كوزى اول خلىقىنىك          صاقلاب جىتكىر بىغداىكىنى</p>
--	---



### اوراق اوستی.

بز آولغه کرگانده نه بهت وقتی جیتوب کیله ایسی . قیاشنڭ چاماسز نق  
قزدرغانلقندن کون بیک اسسی هم بور کوایدی . موندی کونلرده آره - طوره جیل  
ایسوب کیتسه ، بیک یاخشی بولا طورغان ایسی . هیچ یرده قیاشنڭ اسسیلگندن  
کوله گه لنور اورن یوق . باشقه کونلرده قابقا کوله گه سنده توبه ته یلرینه ایکمک  
صالوب آشاب ، قوللرینه ایولرن بیکله گان یوداق آچچی طوتوب او طره طور .  
غان واق بالا - چاغالرده ئلله قایده صو بوینه ، صو قویفرغه کیتوب بتکانلر .  
آول بتونلای طن .

حازر اش وقتی بولغانلقندن اول کشیلری بارده قرده : شونڭ اوچونه  
آولده ، کیندر اورلغی اچب چرلدا ب بر اندردن ایکنچی اندرغه اوچه طور -  
غان چپچق لردن باشقه بر کمده یوق . صو بوینده غی آغاچلرده بتونلای نه ملی  
یقوغه طالغانلر ؛ بو طاقلرده اسسیدن سلبره ب یال ایته لر ، سلکنه یلر ، هر قایوسی  
سرگه طالغان کبک باشلرنی توبان ایگانلر . آنده - ساند کوزلته ب اوچقان قونوز  
طاوشیغنه ایستله . صو بوینده غی چیره مده گی چیکر تکه لرده نه لسه گانلر ، آلارده  
قاناطلرن چقر داتمه یلر ، صو بوینده ده طفاق حکم سوره .  
مونا قر !

مونده بتونلای جانلیلیقی . مونده بتونلای باشقه عالم . کوننڭ قایناب طور  
غان اسسیسنه قارامی ، قایوسی اورا ، قایوسی چابا ، قایوسی کولته به یلیدر .  
اشچیلرنڭ بارسیده آشقان کبک کورینه لر ، بارسیده : « نه به تکه قدر مونه  
بو کیشره لکنی چغارورغه کیره ک ، مونه بوپاکوستی به یله ب بقورورگه کیره ک » دیکان  
کبک آشیغالر . کولته لرگه اوچمالر یش ، یش صالنه ، بارسیدن جیتز ، هر قایوسی  
طبیعی بر ماشینه کبک آلغه او - سطلالر . ایرته نگی صالقون ایله صزوب - صزوب  
جرلاب یبارگان یگتده ، نزان بوینده آرقانیفه اورالغان آطن اعتبارغه آلمی  
همان اوره بیره ، باشن کوتاریده قارامی .  
آنا ، بر قدر آق کولمه کلی اورا قچیلر کیشره لکرن چغوب ، نه بهت آشار -  
غه جییلده باشلادیلر . ایرته دن بیرلی قیملداغان تازا گاوده لر یال ایته رگه ، کوچ  
جییارغه طوقتادیلر . بزده آقرونلاب اوزوب کیتدک .

*Handwritten signature and notes at the bottom left of the page.*

پرگه.

ياقدت

د

عد

عد

اي يرم آلتون كى كورنه  
سپىڭك طوقراقلىرىڭ

هر برى بر آقچە توسلى  
كورنه در يافر اقلرىڭ

يل صاين آشلىق بېرەسىڭ  
پر ئولشكە اون ئولش

آشلىڭ صانام، تېپام

شونڭ بىلەن آلتون كەش .

اوراق بىتىدى.

اوراق بىتىدى. خلقى بر يىاقىن بىيىك قىزو، قىزو كولىقە طاشى، ايكىنچى  
ياقىن اورلىق صوغا. جەي كوني بوش لىقىن موڭايوب تورا تورغان اندرلىر  
هازر جانلاندى. قارا طوقلىر (اندر طاباغى) يانينە اويىم اويىم كچكىنە چومەلەر  
اويلە، اندرنىڭ قىرلىرىنە بىيىك ماطور ايتىدروب، اوچلاندىروب بىقىرىلغان كىيەنلەر  
قويلا باشلادى. خاتونلر قىزلىر اندرغە قايتىدىلر. آنلر قىياشە پىشكان، قىزار-  
غان بىيىقلىرىدىن تىرلىر آغزوب اوچم اوچون اورلىقلىر صوغا باشلادىلر. زورراق  
اندرلىردە «دېت دېت» ايتىپ كويلە توب آلنى بىرلە صوقغاننىڭ طوشى بىتون  
اندر دەغىلرغە موزىقە كىيى تائىر ايتە باشلادى. اولنىڭ بىتون طورمىشى، قايقوسى،  
شادلىقى، امىدى اندرغە كوچىدى. شونىڭغى چومەلەردە، شونىڭغى كىيەنلەردە،  
شونىڭغى صارى اوقا كىيى صوزولوب يانتان صالام اويىملىرىنى، شونىڭغى قارا  
اندر طاباغىنىڭ اورطاسىنى اويىلغان كىيەنلەرنى بونلرنىڭ مكار، مكار امىدىلىرى  
صاقلانا، بونلرنىڭ مكار تورلى پلانلىرى ياشىرنە باشلادى.



جىل.

ايسەر جىل! كوچلىسىڭ، سىن بىيىك باطرسىڭ،  
آچولانسىڭ جەھاننى قوزغاطورسىڭ.

بيك ايركئەب ايسەسەڭ جىر يوزنە  
 قوتورتوب بولغاناسەڭ دىنگزەنە.  
 ئقو توسلى بولطلرنى قوواسەڭ ،  
 نلەرسەڭ قايسى ياقلارغە بوراسەڭ .  
 ايركئيسەڭ ، ايسەسەڭ ، ايسەسەڭ ،  
 طوزان ، قار طوزدروب يوللر كيسەسەڭ .  
 ايركلى سىن ، ايسەر جىل ، ئەيە ايس ، ايس !  
 سىڭا باش يوق ، خىدايدىن باشقە ھىچ ھىچ .

4  
 ھوشلى كوز .

اميد بىگان ، حسرت اوپى چولغاب آلغان  
 ھر نرسەدە آغر صولو ، اوپغە قالغان  
 ياشل آغاچ ياش اورنپنە يافراق توگە ،  
 صقرانادر كوزگى يا ئغر ، قشقى قاردن .  
 ياش بالاسن آيورغان بر آنا كپى  
 بىخپلەشە بزنىڭ ايله نورلى جەيدە ،  
 ھجرت ايتە صيپرچق ھم كىيىك قازلر  
 سوز بىر وشوب : كىلوربز دىب كىلەسى مايدە .  
 صوزىلوب ياطقان قاينى بلەن كوزگى يولە  
 جەى كىتوگە راضى توگل آخىرى اوامە  
 تىلەرگان كوز بلەن قاراب زارلانادر  
 ھەنرسەنى آلور بولسەڭ اكر قولغە

كوز كوئى .

واقغنە صالحون يا ئغر اوزلەكسز قويوب طورا . كون قارانغى صمان  
 بولغانغە ئەيلەنەدەگى نرسەلر بويوق كورنە . اويەگى ھوادە اوستەن بىن بىن  
 توسلى آورايتوب ، ابرندروب طورا . آياق آستى پھراق : اورامەغى كشىلر  
 طايقالاقلاپ اوى وقويەلرغە طوتنە . طوتنەغە يوريلر . قرغسا چقسەڭ ، دە  
 آلدنە بالقوب ، چكرە يوب طورغان برار ئەپىر كورە آلەيسەڭ . ھە نرسە

کوشکان، تهبەرگان حالک جییرلوب، یوز صطوب او طرالر. فقط کوك یوزنده قاتلاو، قاتلاو بولطلر آقطارلوب کوچوب یوری؛ قایسیلری تورکمن قوزغانوب یبهرورگه کوچی یتمکان توسلی، افقک صالبراشوب طورالر.

یالاندهده طاوشالوب، چه بهله نوب بتکان قامللر، قوروب یرگه یغلغان توسسز، حیاتسز ئوله نلرگنه قالغان. آنک ئوره بی اوچوب طورا. آنک - صاندک یاشل اوچمار کورنگاله سده، قرغه بهم بیره آلمی. کوز آلدنک غی صاولقلرده قاناتلرن صالندروب، بویوغوب طورالر. جهی کونی اوزلرن بیزه ب طورغان یافراقلری قویولوب، شهره - یالانغاچ قالولرینه قایغروب طورغان کبک کورنه لر. هه یرده تورکم، تورکم اوچوب یورگان صییرچقلر، چرلداشوب یورگان طورغایلر کورنه. آلارنک بر یرده قرار طابا آلماینچه آپطراشوب یورکانلکری بلوب طورا. قاچان، که شمال طرفندن کوچ، کوچ قر قازلری کیلوب: «بتدی بهم، بزکیتدک» دیگان خبرلرن بیرسهر، بولارنک همه سی بزگه وداع ایته. کیته. اول وقت بزنگ قزلردهده قورایندن قورایغه، آغاچدن آغاچه صوغلوب، گوزله ب یوری طورغان چیللردن، شمال طرفندن قار صوققلرن کیتره طورغان داولر طاوشندن باشقه شاو - شو قالمیدر.

### قوشلرنک کیتوی.

جیلک، قارلغان هم جهینک باشقه ماطورلقلری آرطندن یوری طورغاچ، شلرنک صایراودن طوققانارینی سیزمیک قالغانبز اورمان، ئهرمه، طویرا، بامن، صحرا هه قایوسی قوشلر ایله طولی بولسهده، آلا رهاوزر، گویه صایراو- لرینی اونطقان کبک نیگه در چرل دیلرغنه، اولگی تورلی موسیقی طاوشاری چناروب صایراولرینی طاشلاب، کیره کهگان نرسه لر آرطندن یورگان کبک طویلالر. حتی نیندی کوکلی کا ککوک (کوک) ده قاید دریوغالغان. صاندو- غاچلرنی ایتورگهده یارامی ایندی! آلا کوبمن کورنمیلر. شولای بولسهده، اول قوشلر بارسیدک بزده لر.

آلا حازر اوزلرینک اشلرن بتردیله، ب-الالرن اوزلرنجه قریبه لهب اوسردیلر؛ حازر ایندی آلا رغه اوستلرن آله اشرغه وقت جیتدی. اولگی قاناطلر ایسکردی، توسلری کیتدی. آلا رنی ایندی اولگی سینه قاراغانه صافی هم جلیراقلرغه آله شدر و وقتی کیلی. قوشلر بزنگ کوزبزدن بوغالوب طور- دیقلری، وقت یعنی جهینک اورطالرنک کیوملرن آله شدر و ایله شغلنه لر ایدی. ایسکی

قاناتلر قويلا، بوقوت قوش ضعيفلەنە، قورقوچان بولا، شونلقتن ئولەن ھەم يال-  
فراقلر آراسينە ياشريفەدر . بو وقت اول توگل ص-اير اودن حتى چرلە اودنە  
قورقادر .

ياز ھەم جەي كوني آغاچلارنىڭ يافراقلىرى ھەم ئولەنلر، قوشلر ايچون اياڭ  
برنچى صييينغچلردر . قوشنىڭ چوبار قاناتينە قاراغانە مكلرچە ت-وسە بولغان  
چەچكەلر، يافراقلر اچنە، آنڭ بارلغيدە بلىنىمى . اول اوزن شولار اچنە وخشى  
قوشلرنىڭ ھجومىنن صاقليدر .

كوز كوني اشلر بتونلەي باشقارادر .

آغاچلر صارغايە، ئولەنلر يغلا، يافراقلر قويلا، اورمان ھەم صحرا شەب-  
شەرە بولوب قالالر . حازر چوبار قوش اوچون اشلر ناپار، دشمانلرى آنى  
يراقىن كورالر . آنا شونڭ اوچونە قوشلر جەي اورط-الرنە اوزلر يىنىڭ  
كيوملر ينى آلسدورغە، كوز كيومنى ئەزىلرگە باشليلىر .

قوش كيومن آلسدورغان آرادە بىك يابغا؛ بو اشى بتكانىن صوڭ آنڭ  
باشينە آزق طابو، ضعيفلەنگان تەننى تازارتو قايغوسى توشەدر . موزنىڭ اوستىنە  
كوز كوني آغاچلردە يافراق بتدىگىنن، دشمانلردن صييينە طورغان بىر اورنە  
كيرەك . دشمانلردە يوقلاب ياتمىلر بيت، آلازغەدە آشارغە كيرەك . آناشوم  
اوچونە ياز كوني بىرسىنن بىرسى آيرولوب يورگان قوشلر، كوز كوني اوپ  
لرگە جييلە باشليلىر . صافقە تىزىلگان عسكەر كېك، كوتولرى ايله اورم-  
آرالرنىن، صحرالردن آزق ئزلەرگە كرىشەلر .

كوز كوني آزق كونىن كون كىمى بارادر . آچ قوش كىنولرى ايرلاش  
كىچكە قدر آزق آرطنىن اوچالر . آزق بتكانىن بتە، طورابارا آلازغە آچلقىن  
ئولەرگە طوغرى كىلور ايدى، لىكن آلاز آنى كوتىمى، وطنلر ينى طاشلاب  
ايكنچى طرفقە كىتەلر . بولارنىڭ كتولرى آراسنە مونسىن مقدم، بىرنىچە مرتبەلر  
اول ياقغە قشلارغە بارغان تجربەلى قارط قوشلر بولادر . آنا اول قارط قوشلر  
بول باشچىلىرى ايدى .

باشچىلر، قوش كتولرن اوزلر يىنە معلوم بولغان يوللردن آلوب كىتەلر .  
قوش كتولرى، باشچىلرنىڭ امرى ايله ئچارگە، آشارغە، قونارغە طوقتىلر .  
طوقطاغان وقتە باشچىلر نوبت ايله قار اول طورالر . اوخشاشان اورنلردە  
ياڭقىرلى كونلر بولغانغە قدر طورالر آنىن طاغى اوچالر . باشچىلر اوزلر يىنە  
معلوم بولغان امين، اشامقلى اورنلردن آلوب بارا طورغاچ قش اوتكاروردى

بر اورنغه ايلتوب چغارالر. شول اورنك ايندى، قوشلر يازغه قدر ياش-يلر.  
 قوشلر بوندى اورنغه بارده سلامت كيلوب جيته آلپيلر. آلازك كوبلرى  
 بولك آچلقدن، صوسزلقدن، صوووقدن هلاك بولوب بتهلر.  
 بيگرا كك قارا دینگز آرقلی اوتەرگه طوغرى كيلگانلرينه كوب قيبون -  
 اقلرنى كورورگه طوغرى كيله در. بونك بولا طورغان دینگز داووللرندن قوطيلو  
 اوچون كوب وقتك قوشلر كارابلرنك اوستينه صيينه لر. مكلرجه قوشلر قارا  
 دینگزك طولقونلرى آراسنك هلاك بولالر. هيچ بر دشمان يوق، كه دینگز  
 طولقونى كبك قوشلرنى هلاك ايتسون.

## IV

### قش فصلی.

كوز آرتندن قش ديگان برنرسه بار  
 يالبر، يولبر ياوا باشلار شول وقت قار  
 تون ياغندن صالحون جيللى قاره بولط  
 سزگه كيلدم ديگان كبك شهب، شهب آغار.  
 یرده بولغان نرسه لرنك باری ئولوب  
 آق كيوملى قش باباغز كيتار كوموب  
 بيك سيراك بولط لرنك آراسندن  
 قوياش كيتار بزگه طابا قاراب كولوب.  
 بو وقت تونى اوزون كونى قصه  
 هر بر كشى مازلنور قاتى قشقه  
 صالحونلق هر طرفدن هجوم ايتهر  
 كيوم كيمه ي چغوب بولماس آنك طشقه.  
 بعض وقت بوران بولور آداشورلق  
 فرصت بيرماس كشىلرگه كوز آچورلق  
 جهى كونى اشلهمگان يالقوا كشى  
 بو كونا كورماي قالماس زور آغرلق.  
 يولدزلر كوكك طورر يالتراشب  
 طورغان كبك صالحونلقدن قالتراشوب  
 توقت سزگه باقتى بولسون ديگان كبي  
 آي طورر كوك يوزنك قرن باصوب.

بسم الله الرحمن الرحيم

### قش كوفى.

بو يل ديكابر آيندن بيرلى چاتناب طورغان صوو قلى باشلاندى. قوشلر اوچقان حاللارنى قاطوب قالالار. آغزىدىن چىغان توكرىك يىرگە توشوب يتكەنچى طوگئا، قار بىك آز، بىرى بر ايللى قىلغىنى اولدىغىدىن ير آر شىنغە يقين طوگئان ايدى. هوا بىك صالحون بولغانلىقتىن، كوب كشىلر صوو ق نىيوب آورا باشلاديلر، قىياش اوزىنىڭ قىزولغىن آياغان كىك، بىزدىن بىك يراقلىغىنە يورىدى، حازر يوغلا ايدى. صو آلور اوچون بەككىلر دە يوق. حيوانلار دە حرارتلرن آشاو آرقاسىنىڭ صاقلىلر، كون آوزونى آشارغە صالحوب طوررغە كىرەك.

قاتلى صوو ق آغاچلرنىڭ دىملرن قىصوب چىغانلىقتىن، بتون اوسىلكلرنى مامق كىك آب - آق مەس چولغاب آلغان. قىياشنىڭ شىعالىرى بەر دە ضرر ايتىمى گبە مەس بويىنىن يوكروب اوتوب كىتەلر.

صالحون، آياز، قىصقە قش كونلرى بىرى آرىتىن بىرى اوتوب طورالر. قار ھىمان يامى.

بر ياقىن آورو بورچانلىقتىن، ايكىنچى ياقىن مال تىرلىكى كوب كىرەك بولغانلىقتىن خلىق قايغرا، اويغا قالا باشلادى. ھەر كىمنىڭ آوزىنىڭ «آخ . . . .» قار يواساغىنە يارار ايدى ايدى» دىگان سوزلر ايشقە باشلادى.

بر كونى ايرتەن جىل چقىدى. هوا يوزنىڭ آق بولطلر يورى باشلاديلر. اوزاقنى اوتىمادى، «صالماقىنە ايتوب» يابالاق، يابالاق قار يارا باشلادى. بر وقت «مىنم اشم بتى ايدى» دىگان كىك جىلەك طوققادی. اول خىلقلىرى بىك شادلانوب، ھوادە كوبەلەك كىك بىرگەلەنوب يوروب سىكرە يىرگە توشكان قارلرنى قارارغە طوتىدىلر. توشىن ئىلك يارارغە باشلاغان قار، كىچكە قىدر يىاۋونىدە دوام ايتىدى. مىن آقرىغىنە يواغان قىلارنى يىراپتىغىدىن، بسو لوىھەدىن تىمام لىنتەنو اوچون يالانغە چىقىم. يالاننىڭ بتون يىرى آب - آق مامق كىك قار ايلە يابىلغان ايدى. مىن بر آزدىن سىركى ايوگە قايتوب، ئىلىگى طىنچو اويگە كىرەسم كىلمەگانلىكتىن، باقچەنىڭ قار بلەن قىلغان صوقمىقلىرى آراسىنىڭ يىورورگە كىرىشم. اوزاقلىمى اول كشىلرى طىچقان اوطى كىك كىچكە گنە لامپالرىنى ياندىرا باشلاديلر. مىنە ايوگە كىردىم. اويگە كىرگىچە كوزمنى طىشىن آلاسم كىلمەدى؛ كون تىمام قار انغىلانغانغە، كوز طىشىغى نىرسەلرنى آيرا آلماسلىق بولغانغە قىدر تەرەزە آرقلى قاراب اوطردىم.

قش نونلری آولك بېك اوزون بولالار؛ آول خلقی آشاب - اچوب بتدبسه،  
 یوقلارغه یاطا. آولك قیاش چقغانی كوته، كوته قـاـبرغالرك آورتوب بتهلر.  
 مین هه روقت قیاش چغاردن بر - ایکی ساعهت ئلك طورورغه عادانله نگان ایدم.  
 بوگون طاغیدك ابرته رك طوروب، ایشك آلدندك نچك ایكان، دیب طشقه چقتم.  
 هوا یومشاق. طشك اون ایکی درجه صووق بولسه ده، میئا جلی طویلا ایدی.  
 كوكده قار بولطلری یوری، آنك صاندك بیتیمه آرطقه قالغان قارلر توشه لر.  
 بو وقتك ایندی، آول خلقی ئلله قـاـیچان طورغانلر، هه ر قایوسینك مور -  
 جه سفندن توتون چغا، هم جلی ایكهك ایسلری آثقی باشلاغان ایدی. اندرلرده  
 آشلق صوغوچیلرنك چـاـباغاج طـاـوشلری قولاقغه دوپ دوپ ایتوب ایشتلوب  
 طورالر.

بر آز طشك یورگاندن صوك جلی بولمه مه كروب، قیاش چقغانی كوتارگه  
 باشلادم. بولمه ده برده آلماشینو یوق، اول قارانغی ایدی. كورشى بولمه نك  
 ایشگی آچیق بولدیغندن پیچك گی اوط یـاـقـطیسی، موئا قدر كورنمه گان كتابلر  
 اشكافن یاقطر توب طوره ایدی. مونا آقرونلاب تهره زه لر آغارا، بولمه ده یا -  
 قطرا باشلادی. نه لیگی پیچ نك یاقطیسی، كون یاقطسینه جیكلوب كـكـوزدن  
 یوغالدى. كون یاقطردی.

۷

باصقچ

سویه لسگان ئوی تورنك، بار ایدی غایتك زور باصقچ،  
 قرقلاب باصمه سی بار، بېك آور همه اوزون باصقچ.  
 كیره گللكن بر ابر بولسه لرده باصمه لر برگه،  
 یوغارغی باصمه نیکله شمی، توبه نگی باصمه لر برله.  
 یوغارغی باصمه مغرور: مین یوغاری، سز توبه نسز، دی،  
 نیچك عالی مینم اورنم، توبه نگیلر كوره مسز؟ دی.  
 بر آدم کیلدیک شول چاقك نه یله ندردی باصقچنی،  
 توبه نگی باصمه لر مندی، یوغارغیسی توبه ن توشدی.

تولسکی هم یوزم جیهشی.

نهایت قارنی آچقچ، تولسکی دوست بر باقچه:

اول آنك اولسگروب جیتکان یوزم جیهشله

ص ۴۴  
 ۱۳۴۲  
 ۱۳۴۲  
 ۱۳۴۲



یوزملر کونگه قارشى يالطريلر لعل، ياقوتداى،  
بولارغه حيله کار آچ تولکيننگ کوزلر يازا اوطداى.  
یوزملرنى آشارغه اوريله، سپکرگه لب قارى،  
کوره کوز، جيتيميدر بوى، اول تمام حالسن توشوب آرى.  
اوزاق محنتله نوب، قالغاج يوزملرنى آلامیچه،  
آلالماو خورلغن اوز اوستينه جوکلهب قالامیچه.  
«یوزملر چى، ئلى ئولسکر مگانلر، پشه گانلر» دى،  
بوزار سڭ آش قزانگنى کيلشمى اچکه آنلر» دى.

### قارت بلهن اجل.

اورمانسن بر قارت کيله اوطن آلوب،  
بوکر ایوب کوتهره آلمى، آروب، طالبوب.  
بر آز کيلگاج اوطینى يرگه قویوب،  
قیشایوب ياتدى مسکين اويغه قالوب.  
«مين بيچارا اوزم بيک قارت، اوزم جارلى  
آصراويگل توگل براوى جاننى،  
قارتايدم، غيرتم بوق اش اشلرگه  
بیرمه دى بيت، طوتونورغه خدای مالنى»  
«بونى اش؟ ای خدایم، يار اتقانم!  
بر قار تقه براوى جاننى قار اتقانگ  
جیيوغه آچه کیرهک قايمن آلیم؛  
تله گمەڭ هيچ برسینى يار اتمادک.  
تله يمن هيچ تله گم قبول توگل  
ئله مين قیلدم ميکان ياوز عمل  
بر او کیچه، براو بوکون اولوب طور ا  
کيلمادی هيچ بولماسه ميئا اجل.»  
ايشتوب قارتنگ سوزن اجل کيلدى  
خوش! مینى نيك چاقردک؟ ديیوب صوردى.  
اجلمنى کورگاج قارتنگ قوطى اوجب  
قاوشادی هم بولای ديب جواب بیردى:

« ای اجل باریک الله خوش کیلرک سین،  
 اوزم آچ هم قارت بولغاچ قوتیم کیم  
 یاطامن بو اوطننی کوناره آلمی  
 کوتارتوب یبه رورگه چاقردم مین.»

### ایکی چین.

بر اوگز کون بویغچه طارتوب صابان،  
 اولغه قایطوب کیله کیچکه طابان.  
 اوگزنگ موگزینده قونوب کیلنگان،  
 بر چین گه، بر طانش اوچراغان.  
 طانشی شول وقتده مونی کوردی،  
 کیله بو صابان سورگان اوگز بلهن.  
 « کوزمه کورنمادک کون بویغچه،  
 قایدن قایطوب کیله ساک » دیب صور اغان.  
 تکی چین ئریله نوب موکنا قاراب  
 زورلانوب، طاماق قروب، بیردی جواب:  
 « کون بویی صابان سوروب آروب کیله م،  
 وقت سز یورمه ئه لی بی مازالاب.»

### مهیمون و کوزلر.

قایداندر، اوچ - دورت کوزلک مهیمون طابدی  
 بر ایکسن قویرغینه تزوب طاقدی  
 کوزلکنگ بارسن ایسکای، بارسن جالای  
 بر اوسن باش اوچینه قویوب یاتدی.  
 فایده یوق ایسکه سده، جالاسده  
 کیرهک قای یرینه قویوب قاراسده  
 مهیمون گه کوزلر هیچ فایده ایتمه دی  
 آدم لر گه بو کوزلر یاراسده.  
 دیدی مهیمون: فایده یوقدر بو کوزلکسن  
 مچنوندر پیالادن فائده کوتکان

« نچار كوزگه، كوزلك ياغشى » ديلر ايدى  
بيگرهك يالغانچى ايكان، موني ئه يتكان.  
سيكروب اورننمن مهي مون طوردى  
كوزلكلرنىڭ بارن بەرگه اولاقدردى  
كوزلكلر طاشقە توشوب واطلدىلر  
شولاي ايتوب كوزلكلرنىڭ بارن قردى.

ياڭغىر بلەن قياش.

قياش ئه يتدى: « ھەمان مین ياقترورمن  
وېردە باطھامن، يانوب طورورمن. »  
ديدى ياڭغىردە: « ھەر كوننى ياوارمن  
قاراپرنى جووشلەر، ياغەلرمن. »  
قياش قارشى ديدى: « سەين بېك جووشلى،  
ياواسىڭ بلچىر اطب ھەمە توشنى.  
صووگىن آندە باطقاق، موندە باطقاق،  
سەينىڭ بار بلگانىڭ یر بلچىر اطماق.  
جووشلەكەن ايگن، آشلق چىرىدر،  
موزىكلر ياماسەيدى دىب تلىدر. »  
ديدى ياڭغىر جوابدە: « سەين قزاسىڭ،  
ايگىنى ياندراسىڭ ھەم قزاسىڭ. »  
آچولاندى قياش بوسوزگە قزدى،  
آچودن اسسىلەكە حەدن اوزدى.  
ديدى: « مین بېت جېمىشلىرنى پىشرگان،  
نورمەن جانلى جانسىز فايده كورگان. »  
ديدى: « ياڭغىر » آلارنى سەين پىشرسەڭ،  
ئە مین بېت اوسدەم ھەم صو اچرتەم،  
اگر مین ياماسام باغلار شېئەرلر  
بولونلقلار، يەشلەكلر كىبەرلر. »  
قياش، ياڭغىر بلەن كوب قچقىرشقاچ،  
بەرى بەرسن يەمانلارغە طرشقاچ،

طاقولاشدى، كېلىشىدېلر آخردە  
 بوكوندن سوز كورەشمەسكە بېردە .  
 شولاي بىتى بولار دە سوز وطارتش،  
 كوررگە بولدىلر نوبت بلەن اش .  
 قىياش ئەيتىدى: « قزام اوز نوبتمە،  
 ئە سىن يار رحمتكە نوبتكە . »  
 قىياش ياڭغر ئەلى بوكونگە چاقلى  
 بوزوب اش قىلمىلر بىر اتقافنى .

## ۷۱

### پېغمبەرمز صلى الله عليه وسلم.

پېغمبەرمز مەھد صلى عەم ايوجماعتلار يەنە وچىت كشىلرگە، ەتى دشمانلر يەنە  
 آچق يوز، نانلى سوزايەلە مەاملە ايتە، قايقولى كشىلرنى يواتورغە طرشە ايدى .  
 ھەر كەمگە اوز سويە تورغان اسمى ايلە دەشە، اوچراغان آدملرگە ايلك ئلك  
 اوزى سلام بېرە، كورشرگە باشلاب قولن صوزا، اول كشى اوزى يەرمىچە،  
 قولن يېەرمى، بىر آدم سوز باشلاسه، بتوروب اوزى آيرىلوب كىتكەننى كوتە،  
 سوزن بولوب طاشلاب كىتمى ايدى .

كشىگە بارسە، آلەن خېر بېرۇب، اذن صوراب، سلام بېرۇب كرە، « كـم  
 بار» دىب صوراسەلر «مىن» دىوجواب بېرمەى «مەھد» دىب اسمى بلەن ئەيتە؛  
 كىچ اوپگە كرسە، يوقلاغانلر اويانمەسسون، دىو آقرنراق سلام بېرە، بىر آدم  
 چاقرسە، «ايلك» دىب آچق يوز ايلە جواب بېرە ايدى .

بىر مجلسكە بارسە، قايد اوروون قالسە، شونەن او طرا، آرطق تعظىم ايتولرن  
 ياراتمى، مجلسكە ھىچ كەنن آلغە چغوب اول طرمى، كشىگە طابا آيساغن صوزمى،  
 مجلسكە بولغانلر نك بىرسىنە قاراب سويلەمەينچە، ھەسەيئە النفات ايتوب طاوشلا .  
 ماينچەغفە سويلى، مجلسكە بولغانلر نك ھەرقايسى حضرت رسولگە ايلك يقىن،  
 مىن بولورغە كىرەك، دىب اويلى ايدى .

يكل مجلسلى بولوب، مجلسكە دنيا، آخرت ھەم مەيشت مسئلەلرنك سويلەشە  
 وكىئاشە، بىر كشىگە سوز سويلەسە، آڭا بتونلەى بورولوب ئەيتە، كشىنك سوزن  
 بولوب ايكىنچى سوز باشلامى، كشىگە، ايسى كىتكەن كشى توسلى بىك طوغرى  
 قارامى ايدى . مجلسكە نىندى عجب اش بولسەدە، قچقروب كولمى، بلكە

جلمایوبقنه ئویه؛ نچار سوز سویله گان کیشیلرگه قاطی بهرلمی، بلکه سکوت بلهن  
التفات ایتماینچه اوتنه، یا که یومشاقلق بلهن تنبیه ایته ایدی.

صحابه لردن بهره کشی کورنمه سه، آنی قایغرتوب فلان قاید؟ کورنمی، دبه  
صوراشه، آورو بولسه حالن صورارغه بارا، اولسه جنازه سیینه حازر بولا ایدی.

ایکی کشی یا که ایکی قبیله آراسنک نزاع، طاوش بولسه، قوطرتوب آرالرنک  
دشمانلق آرتدررغه توگل، بلکه ممکن قدر آنلرنی بربریله کیلشدررگه طرشه،

کشینک حاجتن اوتدررگه سویه، هر که مک عقیینه قاراب سوز سویلی، درجه سیینه  
کوره حرمت ایته؛ هیچ کمنی اوزندن نفرت ایتمدرمی، کشینک ناچار لغندن

بیگرهک یاغشیلغن کورورگه طرشه، کشینک عیبن تیکشرمی، عیبی بولسه ده یوزینه  
اورماینچه بلکه: «ای جماعت! فلان اسلامه سکه تیوش» دیوب عمومگه ئه ایته،

خاصلاب ئه یتمی ایدی. هر که مک کوکلن طابارغه طرشه، کشینک خاطر  
قالدرونی سویهی، هر کمنی برتوسلی رعایه ایتوب، الوغ یا که بای کشی دیب

ایسی کیتمی، بودرجه سز، فقیر کشی دیب حقارت التفات سزلق کورسه تهی ایدی.  
تواضع و شفقتی: هر که مک تواضعلی، توبه چیلکلی، مرهمتلی ایدی.

مجلسکه کردکک صحابه لرنک اوزنلرندن طورولرن سویهی، قاید اوزون بولسه  
شوند اولطرا، اوزینی هیچ کمنن آرتق توتمی؛ «بن قل من، قللر اولطرفان

کبی اولطرام، قللر آشاغان کبک آشیم» دیه ایدی.  
ایشاک که، آطقه، دوه گه آطلانه، بعض وقت یانینه کشی آطلاندیره، فقیر،

مسکین لرنک حاللرن صوراشه، آنلر ایله اولطریشه، هر قایوسینه یاردم ایتهرگه  
سویه؛ یتیم، فقیر، ضعیف، طوللرغه و باشقه محتاجلرغه یاردم ایتهرگه قز قدره ایدی.

نه قدر خادم لری و قللری بولسه، ایو جماعتلرینه خدمت ایتمشه، قوللرن  
صاووشه، حیوانلرغه آشارغه بیرره، اینن سبره، کیرهک نرسه لرن آلورغه بازارغه

بارا، آلمان نرسه سن اوزی کوتاروب قایطا، اوزینک کیوم یرتقلرن تگه، کیومن  
پاکلی، اوزینک خدمتلرن هیچ آغرسمنی اشلی، بعض وقت حیوانلرغه صاوت

ایله صواچرگانک، اچوب بتگانچی مبارک قوی ایله کوتهروب طور ایدی. قوناق  
کیلسه: «مرحباء، خوش کیلدک» دیو آچق یوز ایله قارشى آلا، قوناق آستینه

نرسه صالا، بعض وقت اوزی آستنک بولغان نرسه نی قوناقغه بیروب، اوزی یرگه  
اولطرا ایدی.

هر وقت قوناقلر کیلوب اوزی خدمت ایته باشلادقه بعض صحابه لرن: «یا  
رسول الله! سز اولطرگن، اوزبز خدمت ایتمه من» دیگچ، جوابنده: «آنلر مینم

صحابه لرمنی حرمت ایتمکانلر ایدی، مینده اوزم خدمت ایتمونی سویمه» دیدی.

میوانلرغه، خدمتچیلرگه صوغو، تل اوزاتونی، کشی اشله گانده قاراب طورونی سویهی اییدی.

انس بن مالک نه یته: «من رسول اللهغه اون بل خدمت ایتمم، نیک بولای شلادکز دیب آچولانمادی وهیچ کهنی صوقمادی وهیچ وقت اوف دینک نه یتمه دی». بر وقت سفرده صحابه لر طعام بشره باشلاب بعضی ایت، بعضی صو، بعضی قازان مازر لرگه طوتوندقه: «اول اشلرنی، سز اشلی طورکز، بن اوطن جییارغه بارام» دیدی. «یا رسول الله! بز اوزبز همه خدمتنی قیله بز» دیکاج، «بلهم، سز اشله رسز، لکن بن سزدن آیریلوب قاراب طورونی یاراتیمیم. الله بر آدمناک اییداشلرندن آیروم بولووین سویهیدر» دیه جواب بیردی.

یاقین، یراق، ایر، خاتون، خوجه، قللرنک همه سینه قاطناشا، سویله شه، بعض وقت مزاح، مطایبه ایته، بعض وقت قللر ایله اولطروب بر طاباقنن آشی، صحابه لرناک صبی بالالرن آلوب سویه، اویناطا، ایته گینه اولطرتا، بن پیغمبر دیب هیچ الوغلانوب طورمی، اصلا ماقطانمی اییدی.

بر آدم کیلوب آرطق الوغلاب قولن او به باشلادقه: «اوزکزناک بر کشیگز من، پادشاه توگلنن آرطق تعظیم ایتمه گز!» دیدی.

مکه نی فتح ایتکاج، شادلانوب غیرت، مهابت کورسه قوب کرور چاغندا باشن توبن صالوب، تواضع کورسه توریه، قایغولی آدم کبی مکه گه کرمش اییدی. بر آدم کیلوب مهابتندن قورقوب درلدهب طوردقه: «بن قاتقان ایت (قاتقان ایکمک) کیسه کلری آشی طورغان بر خاتون بالاسی من، پادشاه توگلنن، آلائی ایسک کیتمه سون!» دیمشدر.

عفو وحلمی: بیک کیفک خلقلی، یومشاق طبیعتلی، کورکام معاهله لی، اوزی اوچون هیچ کهنن اوچ آلورغه تله می، اوزینه یمان معامله ایتکانلردن ده عفو ایتوب، یمانلقه قارش یاشیلق ایقره گه طروشه اییدی.

احد صوغشده کافر لر، مبارک یوزن جبراحته لب، تشن صندردقلرنک بعض صحابه لر کیلوب: «یا رسول الله! بونلرغه بد دعاء قیلسه ک اییدی» دیدکلرنک «بن خلقغه لعنت اوچون کوندرلمه دم، بلکه رحمت اوچون کوندرلدم» دیدی. هم: «یارب بوخلق نادانقلری برله شولای ایته لر، بونلرنی اوزک عفو ایت، طرغری یولغه کوندرگل!» دیو خیر دعاء قیلدی.

بر یهودی رسول اللهغه کیلوب: «یا محمد! بورجهنی بیر، سز عبدالمطلب بالاری همه گز بورچنی اوزاق طوناسز» دیب غیرت کورسه توب یاقاسندن طوندی. مونی کوردکن حضرت عمر یهودیگه کوزن طولتروب قاراب:

«ای بدبخت نه سویلی سن؟ ديه غيرت کورسه ندى. حضرت رسول هيچ آچولانهای:  
«ای عمر! وقتی جیتمه گان بولسه ده بورچن بیر، هم یکر می صاع (دورت بوپ)  
آرطوب بیر، آنسی سینک قورقطانک اوچون بولور» دیدی. یهودی بومعامله  
نی کوروب: «بن توراتک یبه ریله چه گی خبر بیر لسان پیغمبر اوزی اوچون اوچ  
آلورغه طرشمای، ديه کورگان ایتم، حق پیغمبر ایکانسک، تجربه اوچونگنه شو-  
ندی ادبزرک ایتم» ديه ایمانغه کیلیدی. +

جومار دلغی: بیک جومارد بولوب، هر کمنک حاجتن اوتهرگه طروش، قولنک  
بولغان نرسه نی هیچ آیامای بیر، هیچ بولماسه یاخشی سوزی ایله شادلاندره،  
یا که انشاء الله حاجتک فلان وقتک بولور ديه کوکلن طابا، اوزینه نه قدر غنیمت  
ماللری، هدیه لر جیولسه ده، بیک کوب زکاة ماللری قولینه طابشرلسه ده، هیچ  
برینی اوزنده طوتهای، فقیر، مسکین لرگه تیوشلی اورنلرغه صرفی ایته ایلی.  
حتی اولگان وقتنده برکیومی رهنده ایلی. بروقت توقسان مک درهم آچه  
کیلکاج بر پالاسقه قویدروب، اورنلنن طورغانچی هیچ نرسه قالدرمی تیوشلی  
اورنلرینه طاراتوب بقرمش ایلی. بر آدنگه بلا کیلسه، مالی هلاک بولسه، شول  
کشیکه یاردم ایته، قایغوسینی بولوشه ایلی. بعض وقت محتاج آدم لر کیلوب بر  
نرسه صوراغانده، بیروزلک نرسه سی بولماسه: «بار، فلان آدم ن بورچنه  
کره طور، آچه هم بولدقده اوزم توله رمن» ديه ایلی.

صدقه آلمی و آشامی، اما هدیه (بولاک) کیلسه آز اولسه ده قبول ایته، و آکل  
قارشی هدیه بیر، کیلکان هدیه نی اوزینگنه طوتهای باشقه لرغه بولوب بیره ایلی.  
معیشتی: آشاو، اچو، کیوم واسبابده برده تکفله نمهی، معیشت ایسرلک قدر  
بیره گنچه آشی، کیره گنچه گنه یوقلی ایلی. کوب وقت اوزی وج-ماعتلری آبا  
ایکله گی وخرما آشاب یا که سوت اچوب معیشت ایته، بر درجه کوکلی بولغاج  
آشاو دن طوقتلا، طویغاندن آرطق آشامی، صول قول ایله آشاونی سویمی؛  
آشاغانچه قولن یووب اولطرا، طعام اولنده بسم الله ته یته، اوز آلدنن غنه آشی  
صوئندن شکر ایتوب طوقنی، قوللرن جووا ایلی.

آلدینه کیلکان طعامنی بوفلانچهره ک بولغان ایکان ديب عیبله می، نله سه آشی،  
تله مه سه: «آشائز، مینم اشتوام یوق» دیوسکوت ایته، آشارغه کوب قایغور نماینچه  
آلدینه نی کیتر سه لر شونی آشی، طعامنی کچره ک قابوب، یاخشی چاپناب آشی،  
اچکانده، بردن اچماینچه بولب، بولب (صولو آلوب) اچه. آشنک بیک قاینارن  
سویمی: «قاینار طعام بهر کتسز بولا» ديه ایلی. کوبره ک وقتک قبله غه قارشی اوطرا،  
کیچ ایرته ره ک یاطا، یارطی توننن صولک طوروب تهجد نه سازی اوقی، صکره

ایرته نمازینه قدر دخی یاتوب طوزا، خرما موچالاسندن یاصالغان توشه کن یوقلی، قایو وقتده پالاصده، قایو وقتده یرگه یاطوب ده یوقلی ایدی. کیومده تکلفسز بولوب ماقندن، یوننن، جیتندن هرتورلیسن کییه، باشینه کوبرهک چالما، بعض وقتلرده بورك، عید، جمعه کونلرنده وایدیچیلر کیلسگانده کییه طورغان مخصوص کیوملریده بار ایدی.

هیچ وقتن بوش اونگاری، اللهغه عبادات و مناجات یا که اوزینک و مسلمان نلرنک مصلحتلرن قاراب اونکاره، باشینه بر اش توشه، «یارب! طوغریلقغه کوندرگل» دیه اللهدن یاردم صوری ایدی. هراشی ترتیبلی، نظاملی بولوب، کونینک اوچدن بر اولشن عبادت برله، بر اولشن اوز اشلری، کشی اشلری، عامه اشلری ایله، بر اولشن ایو جماعتلرنک اشلری ایله اونکاره ایدی. اشلهگان اشلرن سویلهب، صاناب یورونی یاراطمی، اشلهگان اشلری ایله ماقطانمی ایدی. ماقطاسلر کوندریلوب، اوچونوب کیتمی، یامانلاسلر، قاطی سوزنه بتسه لر، آرتقی کیفسزلنمه ی همیشه اوزاشتمه بولا ایدی.

نه قدر ماللری آرتوب طورسه ده، همان دهر ویشلرچه، تکلفسز معیشت ایته، قولندهغی ماللی اوزی، جماعتلری معیشت ابقه رلک آلوب، قالغان فقیرلرگه، تیوشلی اورنلرغه طارانا؛ بایلق ایله طبیعتی، هم معیشتی اوزگاری ایدی. مکده وقت کافرلر طرفندن ههر توری ادا، وجفا کوروب، اسلام ضعیفی بولوب طورغانده تواضعی، شفقتی، طبیعتی نیچک بولسه، مدینه گه هجرت ایتوب، ههر طرفه اسلام نوری تسارالچاک همان شول طبیعتده بولدی.

نظافت و پاکلیگی: تن و کیوملریفی ههر وقت پاک طوتا، طهارت ایله یوری، مسواک استعمال ایته، خوشبوی سورتفه گانده مبارک نه نلرنن خوش ایس کیلوب طوزا، یورگان یرنک خوش ایس قالا ایدی.

مبارک کوزینه سورمه طارنا، طرناقلرن اوزون یورتونی سه-ویهی، چاچلرن مایلاب پاکیزه یورته، خوش ایسلی مایلار سورتفه، صحابه لرننکده پاکیزه خوش ایسلی بولوب یورولرن سویه، وشوگنا قزقده: «دین پاکلیک گه بنا ایدلگان، پاکلیک دین نکی اصلی» دیه ایدی.

پیغمبر.

چاچانکم صایلادی تگری مینی بو حق پیغمبر دیب، مینی فضلینه لایق کوردی فرمانم تسوگه لهر دیب. شولوق ساعت اوزمن باشقه لردن کوز آلمده



سوبله رگه باشلادم حقنى كشيلىرنىڭ كوز آلدىندە.  
كيرهك بايمى، فقيرمى، پادشاهى كورسەتمە عيبن  
اوقىم يالقنلى آيانلر، قاراو يوق هيچ براو كيىفن.  
كورشمە مەين مەبتكە، قورنە شەككە ئونەرگە،  
آشامى، اچەي كوندز، كيچ بىلەن باش قويمى مەنەرگە.  
جەمىع اقربام دوستلر، قورنەشلر، زمانەشلر  
مىڭا قارشى قوطردىلر، رحيمسز آتدىلر طاشلر.  
سويىلەندى اوستيمە كوب افترا، بەتقان اوصال تىلر  
سەيلىدى زور حقارت بىرلە حتى باشيمە كولىم.  
خدايغە قىلمەدم اوبكە ظلملردن، قەرلردن  
تەلەنچى روشى بىلەن مەين قاچوب چقىم شەردن.  
مونا حازر ياپا يالغز طورام بىرچىتدە صحراە  
ايتمە طاعت كوزم، كوڭلم تەمام عرش اعلاە.  
كوز آلەمدە كورەم مەڭ مەڭ قەدر ياشرن جەمانلرنى،  
كورەم بولغان، بولاسى بارچە ياخشى يامانلرنى.  
كورەم عادن، ئەودن بار بولوب اوتكان خىلقلرنى  
كورەم دىنگز توبىن، اويناب، يوزوب ياطقان بالقلرنى.  
مىڭا قل آندە بارجانوار: آرسلان حتى قاپلانلر  
نەيىلرگە تيمە سەكەنڭ مەقسە مەين آلغانلر.  
دەمنى طەكلى يولدىلر، كەچسى، زورلرى بىرگە،  
مەينى تەظيم لىلر شادلىقە اويناب نورلرى بىرلە.  
اگر قاي چاقدە شاو - شولى شەردن آرقلى اوتتەم،  
يانوب روحانى اوط بىرلە آشقىغان حالە يول طەرتسەم،  
مىڭا شول حالە قارطلر بىر حقارت كوزلرن يورتوب  
اوڭتلىلر صبىلرنى، مىڭا بارماق بىلەن قورتوب:  
« قارا ئىز اى صبىلر بو كشىنى سزگە عبرت بو،  
آرابزە ايدى، كورمەن نوگل موندن تەسگرەك بو،  
قەبىر اول، طوراس كىلمەدى بىزنىڭ آرامزە  
صبىلر! آلتىز عبرت بو مسكىنگە قارا ئىزە  
كورەمسز نەندى بەتكان هم آرقلانغان، فقيرلەنگان،  
صغيفلەنگان، طالانغان اوستى باشى نەندى كورلەنگان!

اشاندرماقچی بولدی اول چولهر! بزنی، ایمش تگری  
آنڭ اوزی بلهن سویلی، آثار کیلگان ایمش امری!  
ایمشده بزنی اوندهرگه آثار تگری اوزی قوشقان  
کوره مسز نیندی خدر اول هم جهان خلقی آثار دشمان!

قرآن شریفچه.

مغاره گم اویمان بئنده	آطار تیز یاقتی آق طائده
کوئل نچکهرت اوقوب قران؛	بولور اوجماح سیئا «آنه»!
پیغمبر سوزلرن یسادلا!	آنڭ بویره-لرن صاقلا
مساهان-لمق روحڭ بلهن	اوصال اویلارنی توك، طاشلا.
تون اورطاده یقوئکن طور،	باشکنی سجده گه بوك اور!
ارقو ایرته ن-گه چه قران،	صوئکنن دنیا کا چق یور!

تاءثور.

عمرنڭ ایڭ چیتن، جابیز، ارڭایسز بر میذرتفنده،  
اگر یانسام قاتی حسرت وقایغینڭ مین اوطنده؛  
اوقیم تیز، تیز کوئلن بر عجائب سوره قرآن،  
عنابلر معنوی بر قول بلهن آلونادر جاننن.  
اچا دلن بتون شك، شبهه لر هم جلی باشلیم:  
یاثاقلرنی مقدس کوز یاشمله انجلی باشایم.  
بتونله ی صافلانا کوڭام؛ اوقیم ایمان، بولام مؤمن  
کیله راحت جیئلککلر، خلاص بولام آور جوکدین.  
خدا یا! سین طیغان اشلر، تمام اقطع وابتدر دیم،  
ایهم باش سجده گه: «الله حق! الله اکبر!» دیم.

ده ته چ.

(سحر وقتندا)

جیلهرس جیللر ایسوب طورغان چاغندا،  
قهر دزه توبکه قونوب قانات فاغندا،

صالح - يارى آلاى بولسه.

كشى - خوش رحمت (چغوب كيمته).

صالح - سينڭ وقتىڭنى بىرنىڭە سانامى. اوزى بيش - ارن ميفوتقە آپتيكە  
كردوب چغارغاده آورسە! مونا ميين اوزمنڭ خدمتم بلەن شولارنى آغارترغە  
كيرهك. مونا ميين شولارنىڭ كوڭلىڭى اوشانماونى بتررگە كيرهك. شولارنى  
معارف، مدنيت قلى ايتەرگە كيرهك، آقرنغە باردە بولور.

II

يگت - السلام عليكم!

صالح - وعليكم السلام.

يگت - بىك ايسانمى ملا آبزى، ميين سىنى ايرتەگە ملا يانيفە چاقوروغە  
كىلگان ايدم.

صالح - قاي وقت؟

يگت - ملا آبزى ساعەت ۱۰ لردە ديدى.

صالح - يوق ميينن بولمى. اول وقتە ميينم اشم بار، ميين اول وقتە

اوقوتام.

يگت - ئەتى قالورغە ئەيتەدى.

صالح - ئەيتەلمەسە، ميين اول وقتە مکتبە بولام دىب، بىك رحمت.

يگت - بارغاچ رحمت بولور. آشقا بارغاندىن ئالەنى بولماس ئەلى. صوفى

آبزىڭدە شاگردلىرى باردا، اول بارا.

صالح - ميين بارا آلەيم. اوقوتو وقتندە آلاى كىتوب يورورگە يارامى.

يگت - بزدە مکتبە اوقودىدە ملا آبزى بىر وقتە آش قايپارمادى. ميين

بىگرەك زور بولغانسىڭ، آشنى ئلوغ ايكانسىڭ (يكت چغوب كيمته).

صالح - (طوروب يورورگە طوقنا) مونه بولار بلەن نيشلىسىڭ ايدى!

مونسى اوزىنە طاغن بىر قولى منطق بلەن كىلگان. ميين سبق وقتندە سبق طاشلاب

يورماوم ميينم آشنى ارغىلغىمىن ايمش. بار بولار بلەن سويلە!

طورغان صاين نادانلىق اوزىڭى يەمسز ياقلارىن كورسەتە بارا. طورغان

صاين خدمت ميدانى كىتايە بارا، بىك كوب اشلەرگە كيرهك. (ا يلاب طوروب)

آنڭ قارادى موندە چاپلىگان علم مدنيت اورلىقى، اورمان ئەرچوب چاپلىگان

بىر كىك براورلىقنى مڭ بورقىك بولور. قارازغىلىقنى قىدر قوتلى بولسە،

اوت نك ياقطيسى شول قدر آچق بولا. آنك قاراوى، آنك فائدهسى شول قدر  
كوب بولا. مونا موندە، بوقارانغى دنياده مينم مكتبم ئالە نى قدر ياقطىلىق طاراتور،  
ئالە نى قدر فائده ايتەر .

### ايسمده قالغانلار .

بابايلر اويىنن چغوب سعدى آبزىنك آرباسيفه اوطردم . بابان بلهن ئه بى  
(سعدى آبزىن ياخشى سمهيفغه بولورغه كىد-رهك) مينى اوزاتورغه چقدىلر .  
طاغيفه مينم كيتوومنى قىزق كورگان يالان آياقلى مالايلىده آربا تيرسهنده  
جوگرگه لهب يوريلر ايدى .

آربا قوزغالدى . سعدى آبزى بلهن بز يهنه شه اوطروب كيتك . اول يولان  
ميكنا : «مفه حازر قولايفه قايتوب جيته بز، آنده ئه نيميك قارشى چغوب كوتوب  
طوره طورغاندر . الله بيورسه بزده قاطق، سوت، ايپى كوب تله گانچه آشارسك »  
ديب ميكنا باروب جيته رگه ايسكى - اوچ كنه چاق-رم قالغان بختلر بلهن مينى  
جووانوب بارا ايدى . مينده آچ-ق يوزلرنى بىك كوبىن كورمه گانگه كوره،  
اچمىن بىك شادانا ايدم .

بووقت جهينك ماطور چاقلرى بولغانغه، اطرافدهغى ياشل چيره ملر واورمانلر  
آرطق اسسى بولمىچه اوزينك نورلرى بلهن سويوبكنه طورغان قياش، ايكنچى  
ياقنن طاغى راحتلندرهلر ايدى .

نهایت قولايفه باروب كىردك . سعدى آبزىنك يورطى باصو قابقاسنن  
گرگچ كوب يراق توگل ايكان . آزغنه بارغاج قويماسى چيته نىسن بولغان تهبه-  
نه كلفه، بالام توبه لى برئويكه طوقطاق .

بورلر سعدى آبزى ئه يتگانچه واقعه مينم ئه نى قارشى چقغان ايسكان . اول  
قابقهنى اچدى، مينى آچق يوز ايله قارشى آلوب، آربادن كوتاروب توشروب،  
ئويگه ده آلوب كىردى .

طشغى اشلرن قاراشدرغالاغاج، آطن طووارغاج ئه تيدن ئويگه كىردى .  
گرگچده ئه نيكه خطابا : « خاتون! بار بالاغه قاطق بلهن ايپى كيتروب بىر »  
ديب امر ايتدى .

ئهنيدك درحال بازدن قاطق آلوب منوب، ميكنا زورغفه ايكهك تلمينك يار-  
طيسن طوتىردى . مين ايسه قزاننن قايطقاننن بىيرلى، جونلهب آش يوزن  
كورمه گانگه كوره، بىك شهب اشتما بلهن ايكهك بلهن قاطقنى يالط ايتىردم . طاماق

طويغاچ، ئەينىڭ رخصتى ايله اورامغه چىقىم. مېن ئەنە چىغوب، آداشودن قورقوب  
آرطيمه قارى. قارىغنه بارادر ايدىم، مونا بىر زمان تيره ياغىدىن ئىللە قايدىن  
كىلوب چىغان آول مالايلىرى صاروب آلدىلر.

آلار ھەر كون آولنىڭ بىر باشىدىن بىر باشىغە جوگروب يوروبىك، بوكونگە قىر  
مىنى كورمەگانگە، آندىن سوڭ مىنىم اوستىمە قزاندىن كىيىوب قايطقان قايسولى  
سىتسە كولمەك، باشمەدە مىنى اوچىلىگە كىرى بىارور آلدىدىن ئەينىڭ مىڭا  
صاغىماقلىق بولسۇن، دىب تۇرلى توسلى خەتفەلردن قورامالاب ياصاغان كەلە-  
پوشى بولغانغە، بوقرلاي مالايلىرى مىڭا بىك عىجلەنوب قارىلر ايدى.  
مالايلىر قاراب تور دىلردە طارالدىلر؛ مېن بوكون آلازغە قاطوشە آلمادم.  
ئويگە كروب كىتىم.

ئويگە قايطوب كرسەم، ئەنە: (بايا قاطق آشاغاندە كورمەدەك) ايكى  
جىتكان قز كوردم.

بولارنىڭ بىرسى طازاغىنە گاودەلى، قىزل يوزلى، كوك كوزلى، ايكىنچىسى آرقىغە،  
صارى يوزلىگىنە، قولطغىنە آغاچ طايماقلىرى بار آقصابىق بىر قز ايدى.

ئەنى مىڭا: « مونا بولار آپايلرڭ، بىرسى ساجدە آپايلڭ، بىرسى صابىرە  
آپايلڭ كورش » دىگىچ، مېن ئە كرونگىنە باروب قولمىنى سوزدم. بولار سەئى  
آبزىنىڭ قىزلىرى بولوب، آقصابىق ساجدە آطلى ايكان. شولاي ايتوب مېن مونا  
ياخشىغىنە طورە باشلادم. آول مالايلىرى بىلەندە طاناشدىم.

سەئى آبزىنىڭ يولدە ئەيتكانىچە، واقعا موندە قاطق، سوت كوب، شولايوق  
بەرەنگىگەدە احتىياج يوق ايدى.

مېن باروب، بىر آيمى، كوپەيىر تورغاچ اوراق وقتى جىتىدى ئەتى ئەنى  
وايكى آپاي اوراقغە كىتە باشلادىلر.

مېن ايسە اوراقغە بارمى ايدىم. ايدەش مالايلىر ايلە آول بويسادە جوگىرە  
وبولونقلردە كون بويمى آونى ايدىم. اكر كوندز قاي وقت اوين آراسىغە قاي-  
رونم آچسە، تىزگىنە ئويگە قايطوب، جان تەرەزەدەنگىنە ئويگە كروب، ئەينىڭ،  
مىنىم ئولشكە قالدىرغان بىر جام آياق بەرەنگىسى ايله بىرتىلم ايسكەگن آشى  
ايدىم. آلار ئەبەتدن سوڭ ايشكىنى بىكلەسەلردە مىنىم آشارغا قايطاسەنى بولوب،  
جان تەرەزەنى اچدىن بىكلەمى كىتەلر ايدى.

اوراق وقتىدە بتون خلىق ھەمسى اشكە كىتوب، آولمە اشكە ياراماغان  
قارچىلردن باشقە، ھىچ كىشىدە قالماغانلىقىدىن، بىر باقچەلردەغى يەشل صوغانلىر  
باشىغە بىرە كچەدن كىم بلا بولمىدىر ايدىك. اكر ئوي صاقلاوچى قارچىلر كورسە،

بىز درحال كىرتەدىن سىكروب قاچادىز ايدىك. قارچىق مسكىنىڭ ئوروش-ئوب، ئىش قىسۇب قالدۇن باشقە قولدىن بىراشە كىلەيدىز ايدى.

اگر، اوينى طورغاچ تىرلەسەك، حازىر اوزىزنىڭ اندىر آرطىڭى كچكەنە گنە اينىشكە توشۇب، شىرنىن ئىللە نىچە شەر ساعەت چىقىچە قىرىنۇب، كۆلمەك اشطانلىر ايله واقى بالىقلر سوزۇب ياپتا ايدىك.

بىر وقت شولاي اويناب يورگانى كىچ بىلەن ئويگە قايتسام، ئوى اچىندە ھەمە كىشىنى كۆڭلىسىز، كىفىسىز كوردىم. بونىدىن ايكان؟ دىب اوي-لاب طورغاچ، صابىرە آپاينىڭ ايدىندىن سەككىگە قوطرغان شىكىللى جوگروون وقايا بى-ارۇب بەرىسلورگە بىلمەون ھەم كوزلىرى ئىللە نىندى قوط اوچقىچ بولۇب آقايغانن كورگاچ، آنىڭ اورا قىدىن «جىلەنۇب» آورۇب قايتقانن بىلدىم. اول كوننى ئويىڭىلر بىرسىنە يوقلامى اوتكار دىلر. مىنگنە بىك يىقوم كىل-گاچ، طىشەغى آرباغىچىغۇب يوقلامى.

ايرتە بىلەن طاكى صىزىلۇب كىل-گانىدە قولايغىمە:  
«صابىرە آپاڭ وفات بولدى، سىن يوقلاب ياپتاسىڭ، طور، طور!» دىگان بىر طاوش كىل-گاچ، كوزىمنى آچۇب قاراسام، قارشىمدا ئەنى طور ايدى.

بۇ، بىلەنگىلى مىڭدە عادى خىبرتوگىل، يىقۇ تەملى بولسەدە سىكروب طوردىم شول كوننى صابىرە آپانى جىرلەيدىلر.  
آنى جىرلەب بىرنىچە كون اوتكاچ ئەنىنىڭ ئەتىگە:

«مونا اوكسىز بالا آصراساڭ آوزىڭ بورنىڭ قان ايتار، اوكسىز بورزاو آصرى ساڭ آوزىڭ بورنىڭ، ماى ايتەر» شول ايدىنى اول، مەين شونىڭ شوملىغىدىن بولدى ايدىنى بۇ! دىب سويلەنگانن ايشىكالى باشلادىم. آنىدىن صوڭ قاي چاقىلردە، ئە-نىنىڭ، جە قوشقان جومىشنىن طىكلاماسام، جە جىرىنە بىنكرىمى اشلاسىم، شول سوزنى ئەيتكىلى ايدى.

ئەنى بىلەن بىز، بىك طاتو ايدىك. اول بىردە مىڭا، قاتى سوز ئەيتەي ايدى. مۇغلا: بىر وقت مېنىم قزاندىن كىيۇب قايتقان كۆلمەك اشطانلىرىم، چىتىك كوشلىرىم، كازا كىلدىم طورغاچ، ئەنى اوزىنىڭ مېن كىلەمسىن بىر يىل ئىلك ادلىگان اوغلىنىڭ كوك كىندىر كۆلمەگى ايله بېشىمەن مېڭا بىرمەكچى بولدى. شونىدە ئەنى: «مېن اوز اوغلىنىڭ توسى ايتۇب، صاقلاغان كىيولمىنى كىشىگە بىرور ھالىم يوق» دىب بىك اوزاق طارتقالاشدى.

آخىردە ئەنى: «جە، خاتونلارنىمۇ ئەنى يوقىغە، اوزىڭدىن طوماغان بالا دىب ئىللە آنى شىر يالانغاچ يورتورسۇمى؟» دىب كىيولمىنى كۆچلەب مېڭا آلۇب كىيورتىدى.

تاتار قزی.

طودی. طوغانده اول کشی ایدی: آیاقلرن، قوللرین اوزی تله گانچه سلکتورگه اختیاری، موینن تله گنچه بورودن، کوزلری بلهن تله گانی یرگه قار اودن بره وده طیه آلمی ایدی.

بعض وقتلرده قوللرین، آیاقلارین بیله وگه چولغاب حرکت له نمه سکه مجبور ایتدیلر، لکن اول بوگنا پروتیسست ایتهرگه، رضا توگللگن بلدر ترگه قدر تلی در. جلی آلا، قچقرا آلا؛ اوز حریتن بره و دنده جویالتورورغه رضا توگللگن ایر- کسزله و چیلرننگ کوزلرینه طوب طوغری قاراب بلدر ته آلا ایدی.

طوغانده اول کشی ایدی: کوله رگه - شولای ایتوب، اوز آلدینه، حازرگنه کیلوب چقغان طورمش، دنیادن شادلانغان، راحتله نکان ایکانن بره و دنده قورقمی اظهار ایتهرگه، کیر یله نرگه - شولای ایتوب، اوزنده «تله و» «تله مه و» دیگان بربر سینه هیچ اوخشامی طورغان صفتلر بار لغین، طبیعه طرفندن فقط شول ایکی صفتقه قاراب اش ایتهرگه طرشو قوه سی بیرلگانلگن کورسه ترگه کوچلی ایدی.

اول طودی. طوغاچ و آنی، باشقه لر نی - ایرلر نی صالاطورغان بیشک گه صالدیلر؛ آناسی اوز کوژلنده ایر بالالری بلهن جهنه شوک بیره ده آتار ارون بیردی. ایر بالالری ب-لهن بردرجه دوک محبت ایتدی، سویدی؛ آناسیده شولایوق ایتدی. ئویک وقتک اول، ایرلر طورا طورغانوق بولمه ده طورا، طشقه چقسه، ایرلر یوری طورغانوق یراوستنده کوتره رب یورقیله، ایرلر جلنه طورغان قیاش بله نوک جلنه، ایرلر طوگنا طورغانوق صوقندن طوگنا، ایرلر شیکللوک کوژلینه کیلگان نرسه نی اوزنچه اویلا رغه، اوز فکرینه، روحینه، عقلینه کیلگان نرسه لر بلهن ایرلر شیکیللوک تاثر ایتهرگه حقلی ایدی.

جومارد قیاش آنی آلتونلی نوری بلهن چولغی، جیل آننگ بورنینه یازنگ شادلق، هیات، لطافت بلهن طولی ایسن بقره، یاگنا اوسه باشلاغان چه چکه لرده کوله چ یوزلری بلهن آتار معصومانه قاریلر - الحاصل بتون طبیعت بونی باشقه آدملر بلهن برتیگز کوره، باشقه لرغه بیرگان بوله گن بوکاده بیره ایدی.

آژداها.

آژداها .... آژداها ....

اوخ .... نیندی قوط اوچقچ نرسه! مونک. اسمنگه ایشتو بلهن مییم قورقوروم تله

نيچە قات آرطوب كىتە. بو، مېن اويلى آلا طورغان نرسەلرنىڭ ايڭ اوصالى،  
ايڭ ياوزى ھم ايڭ قوت اوچقى ايدى.

آناردن گل اولم ايسىگنە كىلگن توسلى، كشى آنى كورسە ھىچ برترى قالا آلمايدىر  
كېك، اولم شونلردن بولور شيكلىلى طويلا، چىقىن، آلباستى، صو آناسى  
واوپقىنن بېگرەك، شوئاردن قوطم اوچا ايدى.

آنڭ اوزن كورو توگل، حقنە سويلەنگنن ئەكەتلىرىنى طئلاغان چاقنەدە كوز  
آلدەم ئللە نىندى ياوز، قورقنچ صفتلر كىلوب، ئەنلرم چەردەب كىتە، قايا بولسەدە  
صغورغە برارون ازلى - باشلى ايدىم. بوحقنە اولمىزنىڭ ئەملى و كىلىشلى ايتوب  
ئەكەت سويلەر بلەن دانى چىققان فغرىنىڭ سويلەگانلىرى، ايڭ ئلك ايشتوروم  
بولغانغە، ئەلەك ايسەنن چىقىلر:

«طاولردە يوررى طورغان طوز باشلى كەككەنە جىلانلر بارمى - ئەنە شولار يوز  
ياشەسە آژداھاغە ئەيلەنەدر، دى، شونڭ اوچون آنى كورگان برىردە اوترە  
بارورغە كىرەك، دى. آنڭ اوچون برەدە گنە بولمى، دى. اگر ايندى آنى  
اوترەسەلر، اول يوزگە جىتەدە، دى، آژداھا بولا، دى.

اول قاموشلى ھم كشى كرە آلەمى طورغان كوترلكلردە بولا، دى. آنى  
مىنم بابام كورگان! بوپى اون بېش صاژىن، قالونلغى آت چىكىلى، دى. شوندى  
باطر، دى: طنى بلەن زوراوگىزلىرىنى يراقىن صووروب آلادر، دى.

اول شول قاموش دە يانا بىرە، دى. اگر دە تىرە ياقغە زىيانى بولماسە، يانادە،  
يانا، دى. زىيان ايتە باشلاسە، ماللار، آدملر، حيوانلر آلسە، اللەتعالى آڭا آچو  
ايتوب بر فرشتە بىرەدە، دى، اول آنى، بولوط بلەن كىلوب، جىل داوول بلەن  
كوتەروب كىتە، دى. شونىن آلوب كىتە، كىتە، كىتە ايكان دە، دى جىيدى دىنگىزنى،  
بىتەش درياني جىغى، قاف طاولرىنە آلوب باروب، گل جىلانلر، آژداھالرغە  
تايىناب، ازغرشوب ياتا طورغان توپسىز مەمرجەگە تاشلىدىر، دى. مونىن كوتە -  
رگان چاقنە آژداھا فارشى طورورغە، تلى ايكان، دى. فرشتە آنى تىمەر چابىرلر  
بلەن آوزلقلاغان بولغانغە، آبيايىنە قارامىنچە تارتا بىرە، آژداھا تىرە ياقنەغى  
زور آغاچلرغە، تاشلارغە اورالا ايكان، دى، لىكن فرشتە آنى قالىدرمى، شونلقرن  
قارط آغاچلر طامرلىرى بلەن اوزلوب چىقالر، طاشلر كوچەلر، دى.

اگر دە آژداھا تىرە ياقغە زىيان تىدرەسە، مۇگكەچە ياشى ايكان دە، دى  
آننان آرى «يوخا» جىلانغە ئەيلەنە ايكان، دى. يوخا بولغاچ، اول جن، پەرى  
كېى بوزلوب، تورلى صفتلرغە كىرە آلا ايمش، دى. . . . . الگەرى بىزنىڭ  
اولە بر قارط بولغان: بىر زمان شول قارط بەشلى كوندە اورمانن قايتوب كىلە



ايگان، دى يولدا يەبىيەش بىر قىز اوچىراب، آبز قايىم، مېنىڭغە آر باڭغە اوپرتسەنە!  
 دىب يالونا باشلاغان ايمىش، دى. باباي قىزغانبوب اوپرتقال دى. مونا آتى غىزنى  
 باشلاغان، مانما صوغە توشكان، دى. بىر آزدن صولڭ تىگى قىز طوڭام، قويىڭنا آلسانە،  
 دىب ئەيتەدر، دى. باباي آلغان. قىز طاغى جلى باشلاب: آوزڭا كرتسەنە! دى،  
 باشلاغان شول چاقىد يامان طاوش ايله كوك كوكرەب، ياشن ياشغەلب يىبەرگان دە،  
 دى، قىزنى ياشن آطوب شول يردە يوق ايتكان دى. تىگى قارطىڭ آوزىڭە كىرگان  
 بولسە، آتى ە ياشن صوقغان بولور ايدى، دى. ياشن اول مؤمن آدمگە تىمپىر،  
 دى. نىك شىردى جن، ابلىسىنى آتام، دىب ياكلىشغەنە ئلەگەدر، دى . . . . .  
 آزد اهانڭ كوتەرىلوروى حقىڭغى حكايلەر تاغى كووبرەك بولوب اوزمچە آلداو  
 احتماللرى بولماغان آدملەر، اورنن، كوزن ئەيتوب اوز كوزلرى بلەن كورگا-  
 نلىكلرن، نىزدى آتلىرنى، آدملارنى ئلەكتىروب آلوب يىكرمىشەر چاقىرم چىتكەتتوب  
 طاشلاغانن سويليلر ايدى.

حيلة كار طاز.

(خلق ادبياتى)

بار ايگان، دى، بىر زمانە بىك قىزى بىر پادشاه  
 بىر اوزى چىكىسز مسلمانلرغە اول بولغاندى شاه  
 يل صاين اول بىر رقتە بىك الوغ ميدان ياصاب  
 تورلېچە خلقن صنى بولغان اوزىڭە دان ياصاب  
 قوطلاغان اول آلغە چىغان كەسەنى آطلر بىروب  
 بىك آصل ذاتلر بىروب هم زور مكافاتلر بىروب

||

عادىچە بىلگولى جىرگە بتون خلقن جىيوب  
 شول روشچە سوز سويلى آلدىنە كوب آلتون قويوب:  
 كەم كەم، بو دىيادە هېچ بولماغان يالغان سويلى،  
 بىر طوبال آلتون بىرەم! دى، قايسگىز آلدن سويلى.  
 سوز، مېنىم «بولماس» دىگان سوزم بلەن يالغان بولور،  
 كەمگە مېنى، «بولماس» دىسەم آلتوننى شول آلغان بولور.  
 بىر طوبال آلتون دىگىچ، يالغانچىلر نڭ كوزلرى  
 يالطرى. ەر برسېنىڭ «آندىم، آلام» بار سوزلرى.

طوغریسی، اوطدای یانا، آلداقچیلرنک آچ کوزی  
آلدیلر چقماسمی دیب، شاهدن تگی «بولماس» سوزی.  
آلدیلر آلداقچیلر، تیک شاه اشانمی، کم بله  
ئله موطلانب کیسه هر سوزنی، «بو - ممکن» ایله.  
بر کتو یالغانچیلر یالغان سویله ودن بیزدیلر  
تب - تری یالغانلرن «بو چن» دیگاننی سیزدیلر.  
تیک فقط بر طاز یگت یالغان سویله ودن بیزمه دی  
بر طوبال آلتون آلودن هیچ امیدنی ئوزمه دی.  
طاز یکت ده، یارطیلاش مایوس کوئل هم یه شلی کوز  
بولسه ده، اول صرغانب ایندی بولای دیب باشلی سوز!

۱۱۱

دنیاغه اتکام کیلودن بر نیچه یلر ئلك  
ارشبو یرلرگه کیلوب اوطردق بز بابای بلهن کیلوب.  
بای ایديك بز، بزده اول چاق، بار ایدي یوز «مارطهلق»  
مارطهلق شوندى زورلر، هر بری یوز «مارطهلق».  
بز بله طورغان ایديك، آنک نی چاقلی قورط بارون  
کون صاین تفتیش قیلوب، بار مارطه لرنک قورطلرون.  
بارلادق، یوق چقدی بر کوننی، ایکی قورط قایطمادی،  
اورشا، «بار تاب!» - دی بابای تابهای - میگا هیچ قایطما،» دی.  
تونگه قارشى مین چغوب کیتدم ئیهرلی آط بلهن  
ئزغشوب طورمیم دیدم، ایندی خلقسز قارط بلهن.  
ملطعم آصقان موینغه، آستک آطدک یاخشیمی  
یول یازودن قورقو یوق، گولت ایتکان اینک یاقتیسی.  
قایده بریلغه، چوقر کورسه م، کروب ئزلهب چغام  
قورطلرم بیرسون طاوش - دیب، قورط کبک بزلهب چغام.  
فایغروب تون اورتاسنه، موکلانب چرلاب قویام  
نیشه تر ایندی بابای، دیب قورقنب یغلاب قویام.  
قالماغاندر یورمه گان یر، طا ئغه چاقلی ئزلهدم،  
قورط ایشسون دیب طلم بتکانگه چاقلی بزلهدم.  
شول قدرلی قچقرو نیک بوشقه کیتسون، - بر طاوش  
ایشته اورمان اچندن، اول طاوش بزرگه طانش.

مین بلهم، بوبیلگیلی اوز قورطبزنك طاوشیدر  
قچقرا شول چاقلی، طاوشندن بتون اورمان قاوشیدر.  
قامچیلایغرنی، دو قومغه اوچوب شول یاقغه مین  
بار قوت که یبهروب آیغرنیک شول چاقده مین،  
یتکانمنی سیزمی قالغانن، قایا قورط طاوشی بار  
قورطقه ئرژایغان بوریلر، مین بارودن قاوشیلر.  
مین یاقینلاشقاق اونوطیلر هجومنی بارسیده  
برقاریلرده طونالر، چقماسون دیب قارشیفه.  
اوج بوری بردن هجومگه قورطقه کیلگانلر ایکان  
کوب طالاشقاق، قورط بیر شه سلک نی سیزگانلر ایکان.  
اوج بور یگه قارشولاشقانن چبققه ئورتیلوب  
بر آیاغی قایمغوب قالغان نیچکدر بیرتلوب.  
مین بو قورطنی، یالغزن قایطمم آلوب صاقلق بلهن  
کون کورودن قایغرا قورط، موندی آقصالق بلهن  
بر قابق به یلهب آیاغینه یبهردم مارطهغه  
حال صور اشوب گوژ کیله قورطلر بنونله ی مارطهده.  
« ای خدای - دیم - نیشلهرم بابای صوری قالسه اگر  
نیگه برسون طابمادك! دیب قهرینه صالحه اگر.»  
آبدراب طوردم بر آزده قایغروب مسرت یوطب  
طوب - طوری قچدم شهرگه تزگم ایبله ب طوتوب.  
پادشا هم ئه بیت ئه لی، ممکن می بو یالغانلرم؟  
مونسیک ممکن دیسهك، ایندی بوتانچه آلدارم.  
پادشاه بیردی جوابنی: « بارسیده ممکن بولار،  
باشقه یالغانلر كك، یالغان بولوده کیم بولار.»

IV

پادشاه طاشلی سوتب کیلگانده یالغان ره تله نوب  
توقتامای آلدی بیرره، طازده همان غیر تله نوب.  
« مین ئه لی آلدیم بولارنی، دی، کولوب اوینابقنه  
شاقی قاتارسز، دی، اگر مین آلداسم اوینابقنه.

طسلاڭز، كيتدم قاجوب يالغز باشم كوكرهك كيبيروب  
يال ايتهرگه طوقطادم، طنهای يوروب، كوبرهك كيلوب  
يوقلاغانمن هيچ نى بلهنى ياطقاجوق قالقوب كيتوب.  
سيسكانوب طوردم، اوياطدى نرسه در قاغلوب كيتوب.  
كوز آجوب باقسام، كه آلمده ايتكلر شاوليلر  
ئوزگه لنگانلر، بربندن برسى، نيدر داويليلر.  
آيريلورغه امر ايتوب، آيرلماغاج، سيكروب طوروب  
آلتغيه - بيشكه مهته كلتدم بولارنى صپتروب  
يغلاشوب مسكين ايتكلر، قارشيمه تزلهنديلر  
« اى خوجه! بزدن گناه، تيك مرحمت سزدن » ديلر.  
سورتكه لهب مين، بو ايتكلرنى كييوب كيتدم يئنه  
زور كتو يورگان بولونغه مين كيلوب يتدم يئنه.  
بو بولونده تيك ققط صانسز، حسابسز چوچقه لر  
ئله شهت، كم بلسون، آنده مئمن آرطق چوچقه بار.  
شول قدر كوب چوچقه لرنك بارچه سن بر قارط كوته  
سلتسه هر دم چبرقينك اوچى شرط - شارط ايتنه.  
شوندى قارط اول، اوستى شاقشى هم جيره نكچ قوصقنچ  
وحشى حيوان نوسلى، اوستينه قارارغه قورقنچ.  
اوستينه كيسگانلرى هب باشقه ملت ايسكيسى  
گر آكار كوز صالحه چنلاب، قوصمى قالماس هيچ كشى.  
اچكه باطقان كوزلرى، بوكره يگان آرطق آرقاسى  
يه شلرى آققان كوزنمن، بيلگه توشكان مانقاسى.  
« پادشاهم اول كتوچى بيت، سينك ده تكاك ايدى،  
يه، شونى ته تكه ايدى - ديب ته يتسهك ايدى!  
شول، قباعت چوچقه باققان كمسه بولسون ده تكه ئز  
بولماسه اول ده تكه ئز، آلتوننى بير! ديب ته يته بيز. »  
پادشاه « بولماس » ديگاجمن، طاز يبهردى طن آلوب  
كيتدى ايركن طن آلوب هم بر طوبال آلتون آلوب.

## زایا تولهك بوله صوصلو.

بونسن كوب زمانلر ئلك قرعز ايلندە، «اون سان اويماز ديگان يورنە»  
«صاری مرقص» اسملی برخان بار ایدی.

قول آستینه قاراغان ایلی - خلقی کوب؛ شهرتی شەب، بایلغی تمام یورنە  
بولغاننك اوستینه، تورلی معیشتکه، اوین کولکیگه هوسلی ایدی. بومرقص  
خاننك یاش خاتونننن بر «زایا تولهك» اسملی ایر بالاسی دنیاغه کیلیدی.

زایاتولهك شول زماندهغی خان بالالری نی اش بلهن مشغول بولسه، نرسه بلهن  
شهرت طابسه، بوده شولار کبی تربیه آلوب، هر اشە هر کمن اوستون بولدی.  
یعنی اول زماننك هنرلرنن بولغان آط چاپشدرو، اوق آطو، نایزالر (سونگی)  
طوتو، کوراشو کبی نرسهلرنك هر برنە زایاتولهك برنجی بولوب سانالا ایدی.  
زور، کیك، چیکسز صحرالرده قوش چویوب، قوش نیبدرو، بویولده او-

ستالقی بلهن مشهور بولو زور هنرلردن حساب ایقله ایدی زایا تولهك ده اوزینك  
آغالری، خان بالالری بلهن کوب وقتده آط چاپشدرو، اوق آطو، قوش چویشدرو  
بلهن یوری طورغان ایدی. شول اوزلرینك هنرلرینی، بربرسننن اوزدرو،  
آرطدرو اوچون، بولار آراسنده کونلهشوناموسلانولرده بولوب کیته؛ الوغ خا-  
تونلردن طوغان بالالر بر اتفاقدە بولوب، زایا توله کفی چیتلهتوب قصه لر،  
نیچك بولسده بهر صلطاو طابوب، آنی کوزدن توشورورگه یوریلر ایدی.

چونکه زایاتولهك تکی هنرلرده، آلاغه اوستون بولغاننك اوستینه ئولهن (شعر) گه  
دومبرهغه اوسطا، توسکه باشقه ماطور، کوچلیلگی بلهن مشهور، شول سببلر  
ادچون خان ایلی اوزینك یورطی، آغای - انیلری زایا توله کفی باشقه لرغه  
قاراغانده آرطق یاراطا طورغانلر ایدی. کونلرنك برنە، خان اوزینك اون  
ایکی قفاتی تیرمه (کیز ئوی) سینه بالالرینی چاقرتدی. خان بالالری هر  
برسی، بر تورلی کیومە اییلر. یعنی باشلارینه شول زماننك خان بالالری کییه  
طورغان، ماطور جه یگی اشله پهلر کیگانلر، اوستلرینه یفاك چاپانلر کیچوب  
بیللرون بوغانلر، کمشلی مه نچرلرون آلتونلاتغان قفی لرغه صالوب بیللرینه  
طاقغانلر ایدی.

آنالری (خان) یاننده مشهور بیللری (بکلری)، عقل اهللری اوطلر  
ایدی. بالالر آنالری یانینه باروب کرگاچده سلام بیردیلر. آنالری خان،  
آمانلق، صاولقلرینی صوراشدی. بالالرینی بره کوزدن اوتکاروب قیلغان اشلرن

صوراشدى. خان بالالرىڭ ماطورلىقلرن كورگاچ، شادلغ-نمن آلارغە چويار  
اوجون برەر لاجين قوشى بىروب، آنڭ اوستينه ھەر برسينه برەر آت بىرمە كچى  
بولوب، دىدى:

— «قارالروم<sup>(۱)</sup>، ھەر برڭز جلقيلر يانينه باروب برەملەب جوگانلريڭزنى  
شالتراطكز، شول وقتە نىندى آت قاراسە، شونى اوزگزگە آلوكز، نساچارغە  
آت قاراسەدە، بو بيك ناچار ديب آلماي قالماڭز» دىدى.

بالالرى شادلانوب، قوشلرىنى آلوب، آتالرينە قاراب، باشلرىنى ئىيويوب  
چغوب كىتىدىلر.

ھەر برسى آلتونلى جوگانلرىنى آلوب، جلقيلرى يانينه باردىلر. زايانە  
تولەك دن باشقەلرى، جوگانلرىنى شالطراتوب تورماي، جلقى آراسندن ايڭ  
ياخشىلرىنى صايلاپ آلدىلر. اما زايانولەك آناسينڭ سوزىنى آيساق آستينه  
قالدئرماس اوجون، آنڭ سوزى بويىچە جوگاننى شانئرانە، شوندوق نساچارغە  
آق بوز طاي آڭا قاراي، زايانولەك دە ميڭا نصيب شوشيدر ديب آق بوزچەنى  
طوتوب آلوب، جوگان كىدرتكاچ، بوزچەنڭ توسى، صنى ياغشىلغى، تولپسار  
بولوينى بلدرە ايدى.

بر آز وقتەن صوك آتالرى بولارغە دغى برەر قوش آلورغە قوشدى.  
بولارنڭ بعضى بوركت، بعضى شونقار، بعضىلرى قارچغە آلدىلر. اما زايانە  
تولەكنى چىتسندروب آڭا يابالاق بالاسى كېك، بر آق قوش بالاسى بىردىلر.  
بولار شول كون ھەسەسى برگە قوش چويارگە چغوب قاز، اوردەك كىبى  
قوشلرغە اوزلرينڭ قوللرنىڭ قوشلرىنى يىبەردىلر. زايانولەك نڭ آغالرينڭ  
قوشلرى بعضى طورنا بعضى قاز، بعضى اوردەك آلدى. اما زايانولەك نڭ  
ئوشى «سىگز صونە» ديگان قوشنى قروب طوتدى وطرناغى آراسينه قىتروب،  
زايانولەك يانينه كىتەردى. بولار اوزلرينڭ قوشلرىنى آتالرى خان قاشينه  
آلوب باردىلر.

خان ھەر برسينه برەر آلتون بىردى. زايانولەك سىگز صونەنى آناسى  
آلدينه قويغاچ، آناسى موني ماقطاب اون آلتون بىردى. قوش اولارغە چقغان  
زايانولەك آغالرينە قاراغاندە كوبرەك قوش آلا ايدى. آناسينە مونڭ اوجون  
زايانولەكگە آلتوننى كوبرەك بىرە ايدى. بر وقت آت چاپشدرغاندە، زايانە  
تولەك نڭ بوزطايى، جيل جىتمەس آرغاماق بولوب، باشقە آغالرينڭ آتلىرىنى  
اوزدى. بواشلرنڭ ھەر برسينه، خصوصاً آتالرينڭ زايانولەكنى آرطق يارا-

توويغنه، آغالرينڭ اچلرى پوشا باشلادى. زاياتوله كنى نىچىك ده برەر تورل  
هلاك ايتمه كچى بولدىلر. اوز آرا كىكاش ايبوب، زاياتوله كنى اوترو قصدى  
ايله آلتەش كشى برگە قوش چويارگە آوغە چقىدىلر.

آطلاس كىبى يەم — ياشل تيگنر صحرالرنى، كەش تەنكە كىبى ماطور، يالطراب  
ياطا طورغان كوللرنى اوتە، اوتە، خان اولننن بىك يراقغە كىتىدىلر. بر كولل  
قوشلرنى يېەرگاچ، باشقە قوشلر برەر قوش تىپكانە، زاياتوله كنى قوشى بر  
رەتەن جىدى آقى قوشنى قىاغوب، تىبوب قوشردى. قايطايىق دىگان بولوب  
آطلرىنى چاپشردىلر. زاياتوله كنى مەنگان آطى، جىل كىبى اوچوب كىتىدى.  
آغالرى چاق، چاق كوروب قالدىلر. بو سفردە مقصودلرىنە يتە آلمىغانلىقلىرى  
اوچون اچلرنىن ياندىلر. زاياتوله كنى آلەن قايطوب، آتاسىنن كوب بولەكلر  
آلدى. آغالرى موني كوروب، بىگرەك غارلاندىلر، نىچىكە موني اوتروب مولىنن  
قوتلمى بولماس دىدىلر.

اوزلرنىڭ عادىتى بويىچە يەنە بر وقت آوغە چقىدىلر. بىك يراقغە بر  
زور كول يانينە باروب قوندىلر. تونلە زاياتوله كنى يوقلاغىچ، آنى اوتورورگە  
كىكاش قىيلا باشلادىلر. بەعضى كولگە تاشلايىق، بەعضى اوترايىك دە، خىسانغە  
«آط تىبوب اوتردى دىوربىز» دىدىلر.

آرالرنىن برسى: يوق آلای كوز آلەنن اوترمەكز! آطينىڭ دورت  
آياغىنە قادا قاقىز، سكرە اول، آطى ايله يورى آلماس، يغلور، ئولەردىدى.  
بولار آطينىڭ دورت آياغىنە دە قادا قىلر قاقىلر.

آغالرىنىڭ بو اشقىن، زاياتوله كنى بر دە خىبرى يوق ايدى. توشنىك بر  
كشى: اى اوغلم زاياتوله كنى! غافل بولوب يوقلايسىڭ، آغالركى، ھەم يولداشلىرىڭ  
سىنى اوتورورگە قىلوب، اوترمە كچى بولدىلر. آطينىڭ دورت آياغىنە  
قادا قىلر قاقىلر. مونا مەن سىڭا بر دەا اويرە تىم، قاچقانە باشىگە برەر مشكى  
اش توشسە، شونى اوقورساڭ دىدى. زاياتوله كنى اورنىنن طوروب آطينى باروب  
قارادى. واقعا آطينى قادا فلانغان، ناچار برھالەك تاپىدى. تگى كشى اويرە تەكەن  
دەئى اوقوب، آطينىڭ آياغىنە اوشكردى. آطى شونىدوق توزالدى. ايرەن  
طورغاچ، ايبەشلىرى زاياتوله كنى صنماقچى بولوب: بار، فلان كولە قوشلر بار  
مىكان، قاراب كىل! دىدىلر.

زاياتوله كنى اورنىنن طوروب، آطينە منوب، تگىلر ئەيتەكەن كرلىگە قاراب  
يولەلدى. بو آلتەش كشى، موني كوروب، خىرانغە قالوب: «موزك آطى نىچىك  
يورى آلا؟ موزك نى حكمت بار؟ ائىدى موزك ھجوم قىلوب اوترمى بولماس، آتابز  
خانلىقى زاياتوله كنىگە بىروب قويار» دىدىلر. آرالرنىن برسى:

- « اوج كشي بارئز ه، آطينڭ آوزلغىنى آلوب، اوچكز اوج ياقسن  
 آطنى قامچىلاب قووگنز، آطى دولاب، زايانولهكنى آغاچقه يـا كه طاشقه بهروب  
 اوتورور، مونا شولاي ايتوب، زايانولهكن دن قوطلورسز» ديدى بولار بو سوزنى  
 عقول كوروب، اوج كشىنى يبهرديلر. بو اوج كشي زايانولهك يانيه باروب،  
 اطينڭ جوگاننى آلوب قامچىلاب قوديلر.

بوزچه طاي زايانولهكنى آلوب اوچدى. آلتى-جيدى كون برده طوقطامى  
 كيتوب، سيگزنچى كون قياش چغار وقتك زوربركونڭ ياقاسينه باروب طوققادى.  
 بيوك طاونڭ باشندن زور كول آشياولق كىي تيب - تيگز، بتونلاي كورنوب  
 باطا ايدى. بو الوغ كول، بوكونكى معلوم «اصل كول» (يا كه آچلى كول) اولادر.  
 بيوك طاو ديگانبنز: كولنڭ قبله ياغناغى «قارا آغاچ» ديگان يارنڭ  
 اوستنكى الوغ طاودر. موني قاشقا طاو ديب ده يتهلر.

قاشقا طاو (ده ولهن اوسمه گان) نىڭ اوستى زايانولهك نڭ آطى كيهروب  
 طورغانغه كوره، همان ئولهن اوسماينچه طافر - يالانچاق بولوب ياطادر، ديلر.  
 آنك طوروب قالغان زايانولهكنىڭ ايبدىشلىرى، تولهكنڭ قاين كيتكانىنى  
 بلمه ديلر.

آلتايغه.

بارجاننڭ سيئا كوڭلى تارتقان كىي  
 مينمده كوڭلم تارتا، استى سىنى.  
 استى كوڭلم، ئلله نى سىننن ئزلى  
 بلسگزمى لسكن سرن اچكه گيزلى  
 قلبك، قارچغه داي طـالپـمـده  
 بلورگه كوڭل سرن جاني نوزمى.  
 ايرته كيچ سىننن طونوق صاف جيل ايسه  
 قلدره آنىڭ ايـله صحبتله شه  
 كوڭلنڭ سيئا توشكان گيزلى سرن  
 موڭلى جيل قوش قلبكه تمام آچا.  
 ديه اول: «سنىڭ كوڭلنڭ آنك توشكان  
 چونكه سىن آنك طوغان، آنك اوسكان؛  
 دنيـسانى ياڭغرا طقان بابالرك،  
 «مين» ديوب يوروب آننن كوچكان

اي مينم موڭلى طاوم آلتاي آتلى  
 تزلگان سىنڭ يارلر بر آر تلى  
 آلارنڭ بارى بردن ئلله نرسه  
 اوقى، جىرلى موڭلاندره تيره ياقنى.  
 بيدولغان قاردن صاف صو-برله شه لر  
 شاولاشوب، توبهن آغوب گورله شه لر،  
 سىنك اوسكان چه چكه لر، گللىر ايله  
 سويله شوب موڭلى سرلر سرله شه لر.  
 صاندوغاچ، بارچه قوش سىنك صايرى  
 قونارغه ماطور گللىر سىنك صايرى  
 شادلغن سىنڭ اچون اعلان ايتوب  
 سىنك اوينى، سىنك كوله سىنك صايرى.  
 يارلرك حال تىلنن بارده سويلى  
 باشن اونكان تاريغن موڭلى، كويلى



قزان قالاسينىڭ نىچىك سالنغانغى حقدىمە برحكايمە .

بر زمانى قىرىم خانىنىڭ، بىرىش كىلىنى قزان صويىمە - صوآلورغا بارغاندە، طاو اوستىدە طايوب يىغلانغاندە، قاين آناسى بولغان خانغە آچولانوب: «طابقان صوڭ قالا سالورغە اورن» دىب صوقرانغان. بوسوز خانغە ايشتىلگان. شوندىن صوڭ، «قالانى قايدە سالو اوڭغايىراق بولوردىب اويليسىڭ؟» دىب صوراغان. كىلىنى جواب بىروب: «بر - ايسكى بالقىمىنى قزان صووى بويى بلەن بالقى طوتارغە يىبەر! بىرسى صول، بىرسى اوڭ، ياغىدىن بالقى طوتتا، طوتتا بارسون، قايسى طوغرىغە جىتىكاندە بر آلتون بالقى طوتسەلر، شوندىن قالا سالدر دىگان.

خان كىلىنىنىڭ سوزىنى طىكلاپ، قزان صووى بويى بلەن بالقى طوتتا، طوتتا بارورغە قوشقان. بالقىچىلر، بالقى طوتتا، طوتتا كىتىكانلرهم قزان صووى بويىنىغى «سوويون بىكە» منارەسى طوغرىسىنە يتكاچ، بر آلتون بالقى طوتقانلر.

لىكن اول يىرنىڭ بعض اورنلرى طاولقى، بعض يىرلرى باطقالقى بولغانغە كورە، خان طاغىن كىلىن چاقروب صوراغان. «يە، قايدە صالىقى قالانى؟» دىگان. كىلىنى جواب بىروب: «آنا، شول بالقى طوتقان يىرنىڭ قارشوسىنە طاوباشىنە، اوطسىز صوقاينى طوراغان يىرگە، شول زور قازان كوملىگان يىرگە سال» دىگان. بويىر قالا سالور اوچون بىك اوڭايسىز بولغانغە، هم آنەن جىلان، چاين بىك كوب بولغانغە، خان طاغى آبدىراب قالغان. خاننىڭ كىلىنى آڭارغەدە حىلە طابقان. اول قش كونى جىلانلار اويالرىغە چاقوب كروب يتكاچ، بىك كوب صالام كىتورتورگە قوشقان، آنەن صوڭ، ياز كونى جىلانلار چىقماقچىنە صالامغە اوط تورتورگە قوشقان. شولاي ايتكانلر. جىلانلر باردە جانوب ئولوب بتكانلر، تىك بىرسىگە ئولمىچە تىرى قالوب، صالامغە اوط تورتوچى باطر آرطىدىن قوغىان، ايللى چاقرم يىر كىتىكاچ حازرگى چوريلين دىگان اولدىن يىراق توگل بىر چوقرى ياندىن قووب يتكاندە، تىكى باطرنى آلتى كىسە كىگە آيروب ئوتىرگان.

شول كوندىن بىرىلى اول چوقرىنى «آلتى قوطار» دىب آطىلر اىكان. مەنە شولاي ايتوب خان، كىلىنىنىڭ عقلى بلەن قزاننىڭ حازرگى اورنىغە، قزان قالاسىن سالوب، كىلىنىنىڭ عقلى بلەن جىلان، چايندىن قوتلغان.

مىجتىسز اوردهلك بالاسى.

شەرنىڭ طىشىدە بىك اعلا كورنىش، جەينىڭ ايلنى قزو وقتى، اىگىلىكلر صالدىرى آلتون كىبى صارغايغان بولسىدە، صابان اىگىنى ھەمان ياشل اىدى. پىچان

چومەلەگە جییلغان، تیرە یاقە زور اورمانلر، اورمان اچنە زور، زور کوللر بیکرەك ماطور کورینەلر ایدی.

هەر طرفن قیاش توشەردای اورنە، اطرافی کاناو (کانال) بلەن چولغا- نوب آلنغان ایسەکی ہر صیفیہ (داچا)؛ صیفیہنگ دیاورننن صوغە قدر بییک قامشلق وقامشلق آراسیندە کچکنە، کچکنە کوللر بولغاننن کییک اوردەکلر بالا چغارالر ایدی.

مونا، ہر اوردەك یمەرقالر اوستنە اوطروب بالالرینی اوزاق چغارا آلما- وینە بییک پوشونا ایدی. باشقە اوردەکلر بعض وقتنە ہواوردەکنک خالینی صورار غەدە کیلوب کیتەلر ایدی. آخر الامر، اوردەك آستنەغی یمەرقالر برسای آرتننن برسای پارولوب، اوردەك بالالری باشلرینی چغارا باشلاب بارا، بارا تمام چغوب، یاقی یاقلرینە قارانا باشلادیلر.

یمەرقا اچنە طارلقە یاطوب اویرەنگان اوردەك بالالری، ایرکنچلک گە خیران بولوب قالدیلر. اوردەك بالالریدە قاراب: «ای عقلسز بالالر! سز اویلی طورغانسز بتون دنیا شونە دیب! یوق بالالرم، بو ایرکنلک باقچەنگ آرغی یاغننن تمام ملانک قرینە قدر اوزایادر، لکن مینم بردە اول یاقغە بارغانم یوق» دیدی.

بالالرم، سز بارگژدەمی؟ دیب آنا اوردەك آیاغینە باصوب قارادیدە، یوق، ئەنە تکی زور یمەرقائیلی همان یارلمغان ایکن، طویدم ایندی بو اوطر شندە، قایچانغە یارلور ایکن صوگ دیب یاٹان یمەرقا اوستینە اوطردی. شول وقتنە حال بلشورگە برقارت اوردەك کیلوب، آنا اوردەکنک خالینی صورار- دی. آنا اوردەکە: «حالم یاخشی، لکن بر یمەرقام همان یارلغانی یوق» دیب جواب بیردی.

قاراسانە محوش بالالرمە، بو بالالر شیکلی بتون دنیاە ماطور بالالر بولماس قاراسانە نی قدر اوزلرینک آتالرینە ارخشاغانلر، اما اول یاوز، حالمنی صورار غەدە کیلکانی یوق. دیدی.

قارت اوردەك: «قایا اول یمەرقاگنی قاریم، اول یمەرقا، کورکە یمەرقاسی توگل میکان؟» دیدی.

آنا اوردەك یمەرقا اوستننن طوروب، مونە اول یمەرقا دیب کورسەتدی. قارت اوردەك زور یمەرقانی قاراب های، های دوستم شېهەسز کورکە یمەرقاسی. میندە بروقت شولای کورکە یمەرقاسی اوستنە اوطرا، اوطرا باشم ئەیلەنوب تمام حالمن طایغان ایسم. قالدر بو یمەرقاگنی وقتگنی بوشقە اوزدرما، طکلا سوزمنی

اول کرکه بالالری بیگراک مازاسز بولالر، صودن بیک قورقاتی بولالر، هیج صوغه کرتوب بولمیدر، تکرار تھیتم وقتکئی بوشقه اوزدرما، بالالرکئی یوزهرگه اویرهته باشلا، دیدی.

آنا اوردەك - یوق ایندی دوستم، بر آز صبر ایتیم، کوب اوطرغان-نی یئەدن برەر کون اوطرودن ئللەنی قدر آورلق بولماس دیدی.

قارت اوردەك - خیر، یاخشی کیکاشنی قبول ایتەیسک خوش آلی بولسه دیب کیتبە باردی.

برەر کوندن زور یهرقا یارلوب اوردەك بالاسی باشینی چغارا باشلادی هم کوبە اوزمادی، اوزیە چقدی.

آنا اوردەك بالاسینه قاراب: «های نیندی زور واوزیە شکلسز. هیج مینم باشقه بالالریه اوخشاماغان، درستیک کورکه نسلغدن بولورغه کیرهك دیب اویغه قالدی. ایکنچی کون، هوا یاخشی بولسه، صویانینه آلوب باروب، صوغه توشەرمی؟ یوقمی؟ - تجرە ایتوب قارماقچی بولدی.

ایرتهسی کون هوا بیک هەبەت، قیاش بتون عالمنی نورلاندرغان، صو اوستی کوزگی شیکلی برده حرکتسز یالطراب طورا، تورلی طرفە قوشلرنک صایراولری ایشتله ایدی.

آنا اوردەك، بالالری بلهن صویانینه باروب، ایگ اول اوزی صوغه تو- شوب، بالالریئەده صوغه توشەرگه قوشدی. بالالری برسی آرتندن، برسی صوغه توشدیلر، ایگ صوگ یهرقاندن چقغان اوردەك بالاسیدە صوغه توشوب چوما، چوما باشقه بالالر کبی یوزە باشلادی.

آنا اوردەك عجبکە قالوب: قاراسانە نیندی بخشی یوزە، خطا قیلدم. اوز بالام ایکان، کوزم ئیەلەنە، ئیەلەنە ماطورده کورنە باشلادی بیت، دیب اویلادی. راحتلنوشوب صوده یوزوب آرغاچ، آنا اوردەك صودن چغوب، قاناظرینی ~~هر چو~~غاغا بالالریئەده صودن چغارغه امر پیردی. بالالریئە برەم، برەم صودن چغا باشلادیلر.

آنا اوردەك بالالریئە قاراب: بالاقایلرم، ایندی تھیتم، مین سزنی قوشلر آزابریئە آلوب باریم، لکن بیک صاقلانکیز، میندن برده آیرلوب قالا کورمەگیز؛ صاقلانکیز بر بر حیوان باصماسون، ماچی سزداي کچکنه بالالرغه بیک خاص (اوج) بولا. قابا کورماسون، مینی عمرمه اوکنچە قالدررسزدیدی.

مونه اوردەك بالالری جیولوب، تورلی طاوشلر چغاروب، آلمن و آرتنن آنالرینی چولغاب قوشلر آزابریئە کیلوب کردیلر، لکن قوشلرنک کوبلگندن وبریرسی بلهن صیشا آلمغانغه، طالاشالر، بربرسینی جبرایلر، حتی بیک قاطی

طاوش و غاوغاده چقارالر ایدی. آنا اوردەك بالالرینه قاراب: مونا بالالرم، كوردگزمی دنیاده هر قورلی طنچسزلقلر بولوب طورادر، قساراگز، عبرت آلگزده اوزگزنی اوزگز صاقلارغه واوزگز اوچون طرشورغه اورەنگز، ایندی آرتمدن یورگز، آیرلوب قالماگز، ئەنە شول قارت اوردەك یانینە بارغساج تکریم و تعظیم بلەن کوریشگز، چونسکه اول اوردەكلر آراسنە قدرلیسی واوزین ایسپانسکی نسلدنر؛ آیاغینە قاراگز، قزل قوماچدن علامت تگلگان، خیر بعض وقتدە موندی قماچنی آداسماسون اوچندە تگەلر، لکن آگسار تعظیم اوچون تگلگان دیدی.

یە، یورگز، آیاقلرگزنی چولغانمەگز، تربیەلی اوردەك بالالری آیاقلرینی بر برسندن آیروب و آیاق اوچلرینی چیتسکەرەك قاراتوب باصالر. مونا میسنا قاراگز، دیب اوزی باصوب کورسەندی.

بو قوناقلرنی باشقە قوشلر کورولری بلەن بر اوزدن: مونه طاغی کیرەك بولسە چاقرلماغان قوناقلر؛ بولاردن باشقەدە موندە چیتەسی ایدی، قاراساگزلا، برسی نیندی شیکلسز دیب قچقرشا باشلادیلر. بولارنی قارشى آلمان اوردەك بالالری آراسندن بر آزغنراغی یوگروب کیلوب شیکسز اوردەك بالاسینگ مویندن تشلەبدە آلدی. آنا اوردەك اوزینگ بالاسینی قزغانوب، آیروب آلدینە: «نیک آگسار نییەسەك، اول سیکتایمی بیت!» دیب آزغن اوردەك بالاسینی شلقەلی باشلادی. آزغن اوردەك بالاسی برچیتسکەرەك کیتوب: «نیک صوگ بیك قونسز، و بر بزگەدە اوخشاماغان بیگرەك زور، شوئاگورە بر آز بولسەدە صوقغالاب قالماقچی بولدم» دیب مغردابقنە جواب بیردی.

مونه، آنا اوردەك، بالالری بلەن ایسپانسکی اوردەك یانینە کیلوب هر قایوسی تعظیم بلەن باشلارینی ئیدیلر. ایسپانسکی اوردەك وقار بلەن قوناقلرنی قارشى آلوب: «خوش کیلدگز قوناقلر رحیم ایگز، هرنی تکلفسز، اوزیورطگز— دەغی کبی بولگز» دیدی. و آنا اوردەكگە قساراب دخی: بالالرگز بارسیدە بیك ماطورلر، لکن خاطرگزگە آور آلماگز، بو بالالرگز بر آزشکلسزەرەك ایگان، دیدی. آنا اوردەك: درست، بر آز کیلشسزەرەك، لکن اوزی بیك مرحمتلی، هیچ باشقەلرغە جبر تیورە طورغان توگل، یوزەرگەدە بیك اوستا، اول یەر قە اچندە اوزاغراق یاتدی. شونگ اوچون بر آز باشقەلرغە قاراغاندە قونسزراق بولغاندر، خیر آنک اوچون ماطورلق اول قدر کیرەك توگل، چونسکه اول آتاء زورایا، زورایا باشقارئەلی، شونسیدە بار، اوزی بیك قوتلی هم صبر و تجملی» دیدی. وشول کوندن آنا اوردەك اوزینگ بالالری بلەن قوشلر آزیارندە قالدی.

لەسكەن شەكلىز ئوردەك بالاسىنى باشقىچە ئوردەكلەر ھەر ۋەقت قىيىنلىرى و ئاكار ئورلى جفا و ظلملەر قىلالر ايدى، حتى طاولقلا اوزلر يىنىڭ اوزون طرناقلىرى و قاناتلىرى بلەن ئورلى، ئورلى جېرلر قىلا ايدىلر.

بېچارە شەكلىز ئوردەك بالاسى، نىجھال ايتەرگەدە وقايا قساچارغەدە بلەمچە اوزىنىڭ شەكلىز لىكىنە پوشتوئوب ھەر ئورلى ظلم و جېبرىنى يوطا و مەمكەن قىلر ھەر قوشىن قاچا ايدى.

شول روشەن قوشلر آزار نەدە اولىكى كون اوتسەدە، ايكىنچى كون بېچارە ئوردەك بالاسىنە اولىكى كونىدە ئور راق بولدى: بېچارەنى ھەر قوش قورالى، حتى اوزىنىڭ سىڭلر يىك: «نىك قونىز سىڭ، سىنىڭ اوچون بزاويالابز، نىك اېچماسە سىنى ماچى آشامى، قىياقتىز» دىب قورالى باشلايدىلر. اول باشقىچە قوشلر، ئوردەكلر سويلەرگەدە يوق، توگل موني اوز ياقىلر يىنە كىترو، حتى ئىزلەب، آرىتىن قووب قووب طاللى باشلايدىلر.

بېچارەغە سىنورغە ئور نەدە قالمايدى، ياردەم ايتەر جان ايبەسىدە تاپلامادى. بىر ۋەقتدە آناسىنىڭ: «بالام، قايدە بولسە بىزدىن يىراغراق يىرگە كىتەر ايدىڭ، كوزم كورمەسە، جانم اول قىلر رەنجەمس ايدى. يوق ايسە اوستىڭا قاراب ھەر ۋەقتدە جانم ئەچتوب طورا» دى باشلايدى. ئوردەك بالاسى اوز آناسىنىدە بوسوزنى اېشتىكاج تمام ايمىدسز بولدى مۇنە بىر ۋەقت قوشلرغە آرزق بىرە طورغان خىدمەتچى قىز موني آباغى بلەن تىيىبۇب: «بىر قىلر قونىز بولور سىڭ اېكان، كىت كوزىمە كورنەمە بىدېجت!» دىب قوشلر آراسىدىن قوالاب چىقار بىدە بىبەردى.

بېچارە ئوردەك بالاسى بىر آرز فەكلەب طور دىدە آخرا لىمەر، مېڭا مۇنە ئورن طار اېكان، ھەر كەمەن جېر، ظلم كورۇب مۇنە طورغانچى، كىتكانم ياخشى بولور دىب چىتەن آرقلى سىكروب چەدى، چىتەننىڭ ايكىنچى ياغىدەغى جېچىقلر مۇنە سىكروب چەغانىنى كورگاج قورقش بىلەن ايتوب اوچوب كىتەلر. بويىچارەنىڭ موني كورگاج، مېن بىگەرەك يەمسىز مۇنە آخرى، بىتون قوشلر مېنىدىن قاچالردىب بىگەرەك خفاسى آرىدى. چىتەننىڭ چىغۇبلەن: بېچارە آرتىنەدە قارامىچە طوب طور يىغە يۇگورۇرگە طوتىدى، بارا، بارا، بارا طورغاچ بىك كۇب كىيىك ئوردەكلر بالا چىقاروب او طورا طورغان بىر كولىگە كىلۇب چىتەدى.

ۋەقت كىچىكە قارشى بولغانغە بومسكىن بىر قامشلىغە كروب، ياشىر ئوب، يۇگورۇب كىلۇب آرىغانلىقىن، توننى طىنچ يوقلاب اوتكاردى.

ايكىنچى كون ايرتە بلەن كىيىك ئوردەكلر اويانوب، موني كورۇبلەن ئورلىسى ئورلى ياقىدىن چولغاب آلوب: «سېن نىنىدى قىياقتىز جانوار ايكانىڭ دىب باشلايدىلر»

بوييچاره بولارنى كوروب بردن قورقووندىن، ايكنچيدن قارت اوردهك يانيه بارغاند اناسينڭ ئەيتكان سوزلرينى كوكلەن طوتوب بولار آلەندە تعظيم بلەن باشىنى بوگبىكە طوردى.

كيبىك اوردهكلر موزىڭ تعظيم بلەنگە طورغانىنى كوروب، خىر، سىمەڭ، يەمسزلىڭىڭ بىزگە ضرر ايتىمى، بىزنىڭ يانمىزده قالسەڭ قال، لىكن بىزنىڭ بالا- لىرىبىزغە ئەيەلەنەسى بولما، اگر آنداي فكرىڭ بىلسە، بىزىنى بو كولىن قووارىز ديدىلەر.

بو بويچارەدە قايدە آندى فكرلەر بولسۇن، شول كولىدە قالوب، بولغانچى صونى اچەرگە رىخت بىرسەلردە مڭ مڭ شكرانەلەر قىلا سىنى آڭلاتدى.

بىر - ايكى كون شول كولىدە راحت طورغاچ، اوچنچى كوندە بو كولىگە كيبىك قازلر اوچوب توشدىلەر بوييچارە اوردهك بالاسىنى كورولرى بلەن قىياقتىسز ايكانىنى سويلەدىلەر، بوييچارە اوزىڭ قىياقتىسزلىگىنى ھەر قوشدىن ايشتە كىلگەنگە بوسوزگە بىردە عىبلەنمىدەر ايدى. قازلر ياڭدان سوز باشلاب: « خىر، بىزگە ضررىڭ بولماس، بىر شرط بلەن يولداشلىقىغە قبول ايتەبىز، شرطىز شول: اگر اوچار قوشلىقنى قبول ايتسەڭ، موندىن يراق توگل بىر كول بار، شول كولىگە او- چوب قوشەر بىزدە آندە بىرنىچە جماعت كيبىك قازلر بار، شونداغى قاز بالالرىن بىرسىنە ئويەلەنورسڭ وراحت عمر كچىرسڭ. . . دىب ئەيتوبەك بىرمەدىلەر، بىر ياقىن شارط، شارط ملطق طاوشى ايشنە باشلادى، بوييچارە قورقووندىن كوز- لىرىنى يوموب، باشىنى آلغە سالوب طوردى، بىر آزدن ملطق طاوشى باصلغاچ كوزلرىنى آچوب يىەرسە، نى كوزى بلەن كورسۇن، آلەندە قانغە بويالوب ايكى قاز يىغلوب ياطالەر، ملطق توتونى بىتون صو اوستىنى قابىلاغان، قورقووندىن اولم درجەسىنە جىتوب كوزلرىنى ياڭدان يوموب طوردى.

بىر آزدن كوزلرىنى آچسە، آلەندە اوزىنى آچقان بىر ائنى كوردى، اوچىلردە صاللىقنى چولغاب آلغانلر. شول وقتە اوردهك بالاسى اوزىڭ قىيا- قىتسىزلىگىنە قورقوب: « نىقتىر شىكلىسز ايكانىم؛ ائە قابارغە جىرەنوب طورام، دىب قىزىگنە قامش آراسىنە كروب ائىدىن قاچدى.

بىر آزدن طاوش باصلغاچ اوردهك بالاسى قامشلىق آراسىن چىغوب بىر ياقغە طابا، قايا باراسىنى اوزىدە بىلمىچە بىك قاطى يوكردى، اوزى قورقا وصالدىن طابا ايدى، جىتەسە طاقى بىك قاطى جىل بولغانلىقن، اوردهك بالاسىنى جىرگە كوتاروب، كوتاروب بەرە ايدى كوب چقالر كوروب بارا طورغاچ، آخردىن بىر يورط يانىنە باروب جىتدى. بو يورط شول قدر طوزغان وايسكى ايدى، كە قاي باقغە اويم ايكان دىب اويلا بولغان شىكىللىگنە طورام ايدى.

يورطنىڭ ايشىكى بىرگە توبسەغە ئلنوب طورغانغە كورە ، ايشىكنىڭ توبەنگى ياغى اوردەك بالاسى كررلك آچىق ايدى. اوردەك بالاسى آقرونغە يورە اچىنە كررە مېچ يانينە بىر پوجماقغەغە چوگب اوطردى.

يورط اچىندە بىر قارچق ، بىر ماچى و بىر طاوقىن باشقە ھېچ جان ئىيەسى يوق ايدى. قارچىقنىڭ بىتون ماكىدىن شول ھىوانلردىن عىبارت ايدى. ماچى ، قارچق يانينە كىلوب آر قاسىدىن صىپاتقاندىن. مررر ، مررر ايتىپ قارانغىدىن آر قايونلر بىن قىمىلدا توب يالطاراتا ايدى. طاوق قارچىقغە زور ، زور يىمىر قالىرسالا ايدى ، شونىڭ اوچون قارچق بولارنى بىك سويە ۋە ھەر وقت ماچى غە اوغلم. طاوقغە قىزم دىيىكنە دەشە ايدى.

ايرتەسى كون ايك اول اوردەك بالاسىنى ماچى كوررەب مياولى باشلادى. آنىڭ طاوشىنە طاوقدە قىتلىدى باشلادى و بو طاوشقە قارچق يوقوسىدىن اويانوب بونى حال ؟ موندى طنچسىزلىقغە سىبىنى ؟ دىب اويلى باشلادى. طاوش ھەمان قور تەنە بارا ، قارچىقنىڭ شىبەسى آر طا ايدى.

آخرا لمر قارچق چىدى آلمادى ، اورنىدىن طوردى. ماچى بلەن طاوق جىيىلغان اورنغە كىلوب بوگلوب قاراسە ، طاوق بلەن ماچىنىڭ ايكى اورطالرنىدە قورقۇلدى. نىن اولسگان كىك ايدەندە پوصقان اوردەك بالاسىنى كوررەب خىيران بولوب موندە طابىش ؛ موندە بايلىق ، قاراسانە نىقىدر بىختىلەن ، بىر كىشىنىڭ بىختى آچلا باشلاشە اوز اوزىدىن طاشى ايكان « دىب شادلىغىدىن نى اشەرگە بلىمى ، اوز اوزىنە ! » موندە ايدى مېنىڭ اوردەك يىمىرقاسى دە بولور ، طوققە ايدى صىتاب قارارغە كىرەك ، دىب اوردەك بالاسىنى بىر - ايكى جىمە صاقلاب ھەر كون يىمىرقە كوتە باشلادى. لىكن نىقىدر كوتسە دە فائىدىسىز ، اوردەك بالاسى آتا بولغانغە كورە يىمىرقە صالىمى ايدى. ماچى اوزىنى يورطىنە خوجە شىكىللى و طاوقدە صامبە ( ھازا يكا ) شىكىللى ھىساب ايتەلر ايدى. ماچى بلەن طاوق اوز آرا سويىلەشكەن اوزلر بىن بىك معرفتلىك ھە صاناب وگويلا آلا رىغە دنيا طوطقاسى بولوب طورغان شىكىللى ايتوب سويىلەشلەر ايدى.

اوز آرا سويىلەشكەن وقتلرنىڭ طاوق اوردەك بالاسىنە : سىنىڭ يىمىرقە صالورغە قىر تىكەن كىلەمى ؟ يوق ، آلاى بولسە تىك اوطر ، اولوغلر سويىلەشكەن قاطشە ماچى - مياولرغە قىر تىكەن كىلەمى ؟ يوق ، آلاى بولسە تىك اوطر ، سويىلەشمە ، دىلر ايدى.

طاوق بلەن ماچىدىن موندى قاطى سوزلر ايشىكچا ؛ بىچارە اوردەك بالاسى بىر نىلاى امىدىسىز بولوب قالا ايدى.

برکون تەرەزە آچلوب طشیدن جیلەس هوا کره باشلاب، قیاشنڭ یاقطیلغی استیناغە توشدی. مونه اوردەك بالاسید بوهوادن راحتلەنوب؛ طاوقغە قاراب: « ایغ صودە چومب، چومب یوزسەڭ ایدی » دیب سویلی باشلادی. طاوقدە یوز ینی صتوب « بونیندی یاڭا خبر طاغی، اشسزلسکدن تورلی، تورلی بوش فکرلر بلهن باشنئی بورچب طورا طورغان مخلوق بولورسڭ ایکان، یا یهرقا صال، یا میاولا، یوق بار فکرلرکنئی بیک نیز اونتورسڭ ». دیدی. اوردەك بالاسید طا. وقغە جواب بیروب: « ای طوغان، اگرده صودە یوزو نیقتدر حضور ایکانینی بلسەڭ ایدی، موندی سوزار سریلەمەس ایدک » دیسەدە طاوقغە بوسوزلر کولکیگنە طویلا ایدی.

— ای بیچاره سیندە بر سوز سویایم دیب ئەیتە طورغاندرسڭ، میئا اشا — نەسەڭ ماچی دن صوراب قارا، اول برنچی عقلیلردن، اول نی ئەیتور، مین اوز منی آراغادە کرتیم ایندی، آڭادە اشانەسەڭ خوجسە بز دن صوراء، اول عقل چیشمەسی، اول بوسوزڭا عجبکە قالور. اوردەك بالاسی — یوق طوغان، سز برئزده صودە یوزونڭ قدرینی بله طورغاندن توگل، احتمال بوسوزلریمە آچوئڭ کیلور، لکن... طاوق — ئللە سین ایندی اوزنئی باربزدەندە عقلیرەق صاناماقچی بولاسڭ؟ ایندی مین سیڭا گوزەل مصلحت بیروب ئەیتووم — قوی زنهار موندی بوش فکر لرکنئی باشکدن چغار، حازردە جلی اویدە نیندی برجمعیتدە طوراسڭ، کیرەك یاراغڭ اوچون هر قایومز گوزل مصلحتلر بیروب طورابز، خیر بیرگان مصلحتلربز برده فائەد بیروور شیکلملی توگل. بیگرەك عقلسز مخلوق ایکانسڭ، خیرلی بولسون، موندن آری سیڭا باش واطوب مصلحت بیروب طورویدە تیوش توگل ایکان. اویلاب قارا مین سیڭا ناچ — اراق تله مییم، خیر، سین میندن بعض وقت خاطر قالوردهی سوزلردە ایشوتەسڭ، لکن حق دوس — تعلق بولغاچ شولای بولهی حال یوق، مونا مینم آخرغی سوزم! « یا یهرقا صال، یا میاولارغە طرش هم اویرەن. »

اوردەك بالاسی — یوق بولای بولسە مینم موندە طورور حالم یوق. طاوق طورا آلماساڭ بار، بزنگ کبی عقلیلر یانندە فائەد کورە آلماغاج دورت یاغڭ قبەلە، دیب سوزینی کیسدی.

کونلردە برکون اوردەك بالاسی، اپونی بوش کورگاچ، وقتنی غنیمت بلوب چغوب کیتدی. بارا طورغاچ بر صوغە باروب جیتدی. صونی بیک طانصقلاغانغە کورە، کرووی بلهن چوما باشلاب، آنندن یوزەرگە طوتوتدی. — **دە آلام**

جاپد لمارا — خالام



صو اوستنك بر آز كوته رلوب، قاناطلرینی سلكتوب، فكرار صوغه چومر.  
ب، مونا قايك راحت، مونا قايده حضور، مينم اوچون دنيايی صو آلسه، نی قايغی  
ديب كيیق و صفاده قالدی. بر نیچه وقتدن صو ك دوستانو نیه تی بلهن، كول  
اوستنده گی باشقه اورده كلر یانینه باروب قاراسه ده، آلا ر مونی، یه مسزلگی  
اوچون اوز آرالرینه قاطشدر مادیلر.

شولای ایغوب كونلر، آطفه لر اوذب اوردهك بالاسی، بالالقمن چغوب قال-  
ناطلاری قاطدی و اوزیده طازاردی. لسن بو وقتلر ده كوز جیتوب، یافراقلر  
قویلا باشلادیلر، هوا صووقلنوب قوتلی جیللر ایسه باشلادیلر. صو اوستی صا-  
ری یافراقلر بلهن طولدی. كوكل قارا بولوطلر كورنه باشلادی. قارغالرده صو-  
وقدن زارلنوب قارق! قارق! فچقرا باشلادیلر. بیچاره اورده كگه حسرت ایشگی  
یغه آچلدی، حالی مشكلگه نه یله ندی. بر كون قیاش باطار آلندن كوگه كو-  
تارلوب قاراسه، جبكه تزلنگان شیکللی بیك كوب آق قوشلر اوچوب بارغانینی  
كوروب بار قوتی بلهن آلا ردن مدد صوراب فچقردی. لسن نه فائ! آلا ر برده  
التفات ایتمیچه یوللرینی طوتوب اوچوب کیتدیلر. اول، آق قوشلرنك قش  
صالقونندن قورقوب چلی طرفه اوچوب بارولری ایمش.

اوردهك بیچاره بولاردنده یاردم كورمه گاج، بیك امیدسه زله نوب قالدی.  
قیاش اینگاج هوا بیگرهك صالقونایوب، چیتلرنندن صوده قاطا باشلادی. صنونك  
قاطوی دقیقه صاین آرتوب آخرنك مونك یوزوب طوروی بلهن باری شول  
اورنغه قاطمیچه قالدی. بر آز وقت اوتدی، اول اورنده قاطا باشلادی. مونی  
كورگاج اوردهك بوز اوستینه چغوب، نیچك کیرهك آلا ی توننی اوتكاردی، لسن  
بوز اوستندن قوریغه چغارغه قورقه ایدی.

ایرنه سی كون كول قریینه بر کشی کیلوب، بوز اوستنك اوردهك كورگاج،  
آنی قوریغه قروب چغار دیده، قولطق آستینه قسطروب، یورطینه آلوب قایطوب  
کیتدی.

اویده اوردهك راحتلنوب، جلموب طورغان وقتك، یورط خوجه سینك بالا-  
لری اورده کنی قووالی باشلادیلر. اوردهك قورقونندن اوچا باشلادی، اری  
اچنده اوچا، اوچا اول اوسته لسه سوت ایله طولی چولمه كگه توشوب، آندن چغوب  
مای بلهن طولی کیسه كگه توشوب، آندن چغوب اون بلهن طولی کیسه كگه را-  
ست کیلوب تمام اونغه بو یالوب وشول ماجری غه خوجه نك خاتونی ایوگه كروب،  
نرسه لرنك آستی اوستكه کیلگانینی و اورده نك شیطان قیافتینه كرگانینی كو-  
روب، قولینه طابا آغچی آلوب وبسالارده طایاق طوتوب، مونی اویندن قووالی

باشلادیلر. بختکه قارشى ایشك آچق بولغانلقمن طشقه اوچب چقدیده، یاغا  
یاوغان قارغه باصقان صاین جغولا، جغولا عاجز بولوب کیتدی.

آخر الامر اوچا، اوچا کیتوب، هر کول یانینه باروب توشدی. اول کون جلی  
بولغانلقمن طوڭغان بوزلر تکرار تروب، کول بوزدن - آرنگان ببولغانینی  
کوروب، صوغه اوچوب توشدیده جونلرینه یابشقان اونلرنی جووارغه کرشدی.  
اوردهك ینه صوقلر بولوب کیتوب، ینه صوقا قالسسه، حالینک ناپاچار  
بولاسینی اویلاب، بولای طورورغه یاراماس، اوچوب یراق یرگه سفر ایتهرگه  
کیرههك دیب اوچارغه اویلادی. بسم الله دیب صودن اوچوب کیتدی. اول بر آز  
جال ایتوب، آنن صوڭ کوبرهك اوچوب، طاغی بر آز جال ایتوب اوچوینی  
همان آرطدرا بارا ایدی. اوچوب کوبرهك کیتکان صاین هـوا جلیلانا بارا  
ایدی.

شولای ایتوب نیچه کون، نیچه تونلر اوچما طورغاچ، بیك جلی بر طرفه  
کیلوب جیتدی. ینه بر آز اوچدی برماطورغنه آغاچلقلر آراسندهغی کولگه  
باروب جیتدی. کولنک تیره منده یوکه آغاچلری چهچکه آطوب اوطرالر، هر  
طرفه تورلی قوشلر ئلله نیچه تورلی کویلر بلهن صایر یار ایدی. کولنک  
ایکنچی یاغنده بیك کوب آق قوشلر یوزوب یورگانگه کوره، کول اوستی  
چوبار بولوب طورا ایدی. اوردهك بو اورنک بیك راحتله نسهده، کول اوستنک-  
گی آق قوشلردن قورقوب بر آز راحتسزله نه ایدی. لکن آق قوشلر مونک  
یانینه کیلوب یاغشی معامله قیلا باشلاغاچ، اول خفاسیدک بتوب تمام طفچلانیدی.  
مونا باقچه ننگ بر طرفنک بالالر قوللرینه ایکههك کیسه کلری طوتوب، کول  
قرینه کیلوب آق قوشلرنی چاقورورغه طوتدیلر.

آق قوشلرده هر کونگی ضیافتنی خاطرلرنک طوتوب، بیك آشغوب، بالالر  
طرفینه یوزهرگه باشلادیلر. بو آق قوشلر آرطنن اوردهك قالشمی یوزوب  
باردی؛ بالالر مونی کورو بلهن! «قاراسانه، نیندی ماطور قوش! قایان کیلوب  
چقدی بو، نیرگنه ته تیگه باروب ته یتیک، اولک کیلوب قاراسون» دیب قول  
چابوب، یوکروب آتالری یانینه سوینچی آلورغه کیتدیلر. هر آزدن آنا آنالری  
بر زور جمعیت بولوب کیلوب هم تکرار صوغه ایکهه کلر طاشلاب قوشلرنی  
صیلارغه طوتدیلر.

اوردهك اولگی کورگان مشقنلرگه صبروتجملی و آلاردن چغار اوچون هر  
تورلی طرشووی وسفر مشقتلری یوکلهدی سببی شوندی راحتکه ایرشوب  
بختلی بولدی.

محبوس.

اوپرهم مین نیمه جیتلک اچند  
 قاطی قایغی آچی حسرت اچمه  
 قارانغیخه، قاطی یرده، جووشده  
 همان بر توسلی یرده، بر روشه.  
 کورندی بر وقتک بر یاشاش  
 ایرک، ایرکنک اوسکان یاش قاره قوش  
 تهره زهم آلدینه کیلیدیک قوندی  
 چوقرغه قانلی قابهاسن طوتندی.  
 شونی اول برچوقی، طاغنهک طاشلی  
 اوچار توسلی قاناطن سلکه باشلی  
 وشونک، قایدک دینگزلهر توتون کونک  
 بولوب کورینه در کوزلرگه کومکوک  
 بولسولطر سیر ایته آنددا آلارا  
 آلا آرطنده زور طاولر آغارا

وشونک قایدک آولاق، جیلده مین تیک  
 یورور بزرگه، برگه سین ده، مین تیک.  
 چوقی، جولقا ولکن آندک - صاندک  
 قاراب، قاراب قویا میکا تاپاندک  
 موکلی ایبدک شمنک کوز قاراشی  
 طاغنهک ئله نیفدی یساط صداسی  
 دیکان توسلی بولا! موندن کوچیک بز  
 قاناطلان سینک، صخره اغه اوچیق بز!  
 آزادلیق قوشلری بز - ئه یکن ئه یکن  
 برادر! تیز کیتیک بز شونک، قایدک  
 جه یلکان یهم یاشل قرلر، بولونلر  
 طاوشسز، طفسز، آولاق ههراورنلر.

صاندوغاچ.

زور شهرلرده برینک نق وطار زنداننک بر بیچاره محبوس اوپرا ایدی.  
 اول زندانغه آنی یاوز کشیلر بوغاولاب صالحانلر. زندان یروش، قارا ئغی هم  
 صالحن ایدی. توشهک - یاصطق اورنینه آنک آستینه صالام جه یگانلر، آشارغده  
 ایکمهک بلهن صوغنه بیرله لرایدی. اول آنک بیک کوب یللهر توسلری بوزاروب،  
 آورو، قایغولی حالک اوپردی. زنداننک طار تهره زه سینه قویاش بیک سیرهک  
 توشه، اچینه یومشاق هوا کرمی ایدی. محبوس اوزینک بالا چقلری توغریسنک  
 قایغرا، آلا مینی ئولگانگه صایوب، ئله قایچان اونطقانلر در ایندی، دپ  
 اوپلی ایدی. یرده نیلر اشلنه ایکان؟  
 محبوس تهره زه یانینه کیلیدی. بووقت عجیب برجه یگی کیچ ایدی. قویاش  
 اوزینک قزلغه مائل یاقنیسی بلهن آغاچلرنک باشن نورغه کوموب پاتوب بارا؛

اورامان جه بهو هم آطلى كشيلىر يوروب تورالر. زندان بيك بيوك بولغانه،  
توبه ننگى كشيلىر واقغه بولوب كورنهلر. اول آلاغه قهقروب ده شوب قارادى،  
اما آنى طئلاوچى بولمادى. زه نگره كوك يوزنه قوشلر اوچوب يورى؛ تهره -  
زه كه ياقن هر يردن شه كرنغه قارا قوش اوتوب بارا. محبوس آ ئارغه قهقروب  
شه يتدى:

- قارا قوش، قارا قوش! او طر مينم تهره زه مه. سويله چى، يرده نيلر اشله -  
نه، ميكا شه زه كه جراب كيتچى!

- يوق، سيدك تهره زه كه بيك كه كنه، آنك او طر رلق يرى ده يوق. مين  
سيكا يرده نيلر اشله ننگان سويلى آلميم: چونكه مين يرگه بيك سيره كه توشم.  
مين اوزمك اويامنى بيوك اسقال (طاش) لر، ايسكى ايمه ن آغاچلرى اوستينه،  
آدملر طوزدر ماسلق يراق يرلرده ياصيم. مين يوغارى كوكلرگه كوتهرله م، مينم  
جرلرمنى مه گيلىك قوياشغنه ايشته در. »

بوسوزلرني شه يتوب بترو بلهن قارا قوش قاناتلرن جيلپوب، فاخرانه كوكغه  
كوتهرلدى ده كوزدن ياشرندى.

- آق قوش، آق قوش! سويله چى، يرده نيلر اشله نه، شه زگنه ميكا جرابچى!  
- يوق، مين سيكا يرده نيلر اشله ننگانى سويلى آلميم. مين هر وقت صالحن،  
طازا صوده، ياشل قامشلىر آراسنه يوزم. ايرته - طاك بلهن صواوستى آصو  
قزل توسكه كرگن چاقلرده، مين قهقروب طا ئغه سلام بيرم. مين سيكا جربلى  
آلميم.

بوسوزلرني شه يتوب بترگاج، قاناتلرى بلهن يالطراب آق قوش اوچوب  
كيتدى.

- طور غايلر، طور غايلر! او طر غز چى مينم تهره زه مه، سويله گز چى، يرده  
نرسه لر اشله نه؟ شه زگنه چرلاغز چى ميكا.

- بزناك وقتبىز يوق. بزگه شه لى تيگر مه چييكك بائلاش توگوب قالدرغانى  
اشلىق بور تكلرن چوبله رگه كيره ك.

شول وقت كينه تكه پر... ر... ايتوب صاندوغاچ كيلدى هم بر شه زگنه ثوير -  
لوب ره شه تكه كه او طردى.

- ايسه نه مى صاندوغاچ! رحمت سيكا خبر كيتروك اوچون! سويله چى، يرده  
نيلر اشله نه، شه زگنه جرابچى ميكا.

- مين سيكا يرده نيلر اشله ننگان سويليم، مين سيكا جربليم دا. « مونسن صوك  
صاندوغاچ شونداى ماطور طاوشلر قويوب يبهردى، كه محبوس شادلغفنن يغلاب

صلام توشه گينه يغلدى، اول اوزى يغلى، اوزى صاندوغاچ صايراون طىكلى ايدى.  
 « كېچە ايرتە - طاڭ وقتىدە هوا يوشاق ھەم صالحنچە ايدى. مېن سىنڭ  
 ئويڭ يانينە باروب، آنڭ آچق تەرەزەلرى آلدىنغى چىكلەوك قوواغدى صا-  
 یراب او طردم. سىنڭ بېشىكە گى نارسىدە بىلاڭ، زور ياقى كوزلرن آچوب،  
 مېنن: ئەتەكەيم قايدە؟ » دېب صورادى ھەم مېنم صايراغانمىنى طىكلاپ ياتدى.  
 سىنڭ قردە شىرك سىنى ايسكە توشروب يىغىلەر. آلار سىنى سويەلەر، بىك سويەلەر  
 آلارنىڭ سىنى كورە سىلرى كېلە. سىن قايرما! سىنڭ عېبىسز ايكانىڭنى خىداى  
 تعالى كورە. ياوز كشىلر سىنى آزاد ايتەرلەر ھەم سىن يەنە دن ابرككە، ياقى  
 دىناغە، صافى ھواغە چىغارسىڭ.

« سىنڭ بالالارڭ اوزگە يوبانچ بولور. آلار سىنى سويەرلەر.  
 بولار طىغنە جەيگى كېچ آغاچلردن كوله گەلەر توشوب، تەرەزە پىلالرى  
 قوياش نورنە بالقوب تورور. شول وقت سىن ئويڭ آلدىنك اىطروب، بالالركە  
 نىندى اى مىنقىلر كورگانىڭنى سويەلەرسىڭ. سىن آلارغە اوگرە تورسىڭ: تا كە آلار  
 اوسوب يتكاج، ياوز كشىلرگە بوز قلىق اشلەرگە يول بېرمەسونلر؛ تا كە آلار ياوز  
 كشىلرگە آچولانمايچە، بوتون خلقنىڭ بىر بىرسىن قردەش قردەشنى سويگان كېك  
 سويولورن اللە تعالى دن تەلسونلر.

بالالرك سىنڭ سوزلرگىنى طىكلارلەر. سىنەك آلارنىڭ ياخشى، گوزەل خلقلى،  
 بېچارە لرغە ياردەمچى بولغانن كوررسىڭ. سىن بىك اوزاق، اوزاق ياشارسىڭ!  
 سىنڭ چەچلرك آغارر، اما يورەگىڭ ھامان شادلىق بلەن تىبوب تورور.  
 اوزىڭ ئولساچ، ھەمەسى سىنى خاطرلاب يىغلارلەر، سىنڭ اوچون دەقايىلورلەر،  
 ھەم ياقى، قوياشلى بىر كونە، ياشاروب ياتقان مقبرەگە آلوب بارلر. سىنڭ  
 قېرىڭ اوستىنە بىر گل چەجەگى او طرتلغان بولور. مېن طساڭ وقتلرندە شونە  
 او طروب صايراب تورورم.

یتیم بالا.

كوز كوڭى، صالحون ھوا بىر طوقتامى ياڭغىر ياوا  
 قايدە باصسەڭ، آندە بالچق، بېچراق آياق طايا.  
 بىر بىر آرتلى كوڭنى طاو، طاو زور بولو طلر قابىلىلر  
 ھەم اورام بوش، يورمىلر كشىلر، اورامغە چقىلر.  
 شول وقت يولنىڭ چاتنە بىر بالا، تىڭ بىر بالا  
 آبونادردە، طورادر قايدە در بارماق بولا.

اوستى يرتق، يوق آياقده، قالتىرى ھەر ېر توشى  
 كوزگە ياش طولغان، يوزى كوك، شاقشاق ايتەدر تىشى.  
 نيك يورى موندى وقتە، نيك اويندە ياتىمى اول  
 چونكە اول مسكين يتيم اول، ياتار اورن طابىمى اول.

### آنام قېرىندە

قېرلر آراسىدىن آقرىغىنە يوروب، آنامنىڭ قېرى يايىنە باروب جيتىم. بو  
 كوندە ېر قوچاغىندە ياتا طورغان آنامنىڭ قوچاغىندە تىرىپىلەنگان، « بو بالام ېر  
 ملا بو لور ئەلى » نىڭ بىلەن مېنى سويگان وقتلرى كوز آلدېمە كېلىدى. آنامنىڭ  
 قېرى ېر خرابا حالينە ئەيلەنگان، ېر بىلەن تىگىزلەن، درجەسىنە جىتگان، قېر اوستىدە  
 اوسكان اولەنلر قوروب صارغايە باشلاغان، كونلرچە دوام ايتكان ياڭغىرلر بىلەن  
 قېر اوستى شارالانغان ايدى. اوزمنى قېر اھللىرىنىن بىرەسى كېى حس ايتكانم  
 حالدە، آنامنىڭ قېرى يايىنە باروب اوطردم، حالسىزلىنىم. طىم بىتىدى، قالتىرى  
 باشلادم كوزم ياشلاندى. اوچ - دورت مېنوت قىدى توفراق اوستىنە قاراب  
 حسىز بىر حالدە تىك اوطردم. قالتراغان بىر طارش بىلەن، آياتلرنى اوزە، اوزە  
 سورە « تبارك » نى اوقوب آنام روھىنە باغشلادم. نېچە يىل چىتىدە يوروب  
 قايتقاچ عزیز آنامە آلوب قايتقان ھىدىە وبولەگم شول مبارك سورە بولدى.  
 اوستىمە لازم بولغان زور بىر بۇرچنى اوتەگەن، آنامە بىر خىمىت كورسەتوب آنا-  
 منىڭ رحىمىنى اىشتىكان كېى بولدىم. بىتون مقېرە اوستىدە سكونت، طىلىق. فقط ېر  
 بوز طورغاي موڭلانبو صايرى، بىتون قېر اھللىرى اسەندىن الھام بىلەن مېنىڭ  
 دىواب بىرە، مېنىم حسرتەمە، كوز ياشىمە اشتراك ايتكان توسلى بولا ايدى. قېر  
 باشىدىن قوزغالاسم كېلمى ايدى. چونكە آنام: « قايدە كېتسەڭ بالام، مېنىم قېرىم  
 ياندىدە آنچق شول قىدىرىگنە طوراسىڭمى؟ . . . ېر آز اوطرد، كورگان كېى بو  
 لايىم، اويگە قايتسەڭدە آندە ايدى بۇرغى توسلى يەم يوق، آندە آچق يوز  
 بىلەن قارشى آلوچى بولماس » دىكان كېى بولا ايدى. آھ عزیز آنام! بىنم حسرتىم  
 اويگە قايتوب كرگەچ، سېنىڭ يوقلىڭ بولاچق. اكر سېن بولساڭ ايدى. . . . .  
 مېن بولاي حسرتلى ومضطرب صورتدە اويگە قايتوب كرمەس، بىلكە شادلىق  
 بىلەن قايتوب كرەچك ايدىم.

آنا محبتى نى چاقلى كوچلى بو!.. حالبوكە توسىنى، صورتنى بويىلە اونوتە-  
 بازغانىم. آنام وفات بولغان وقتە، مېن بىر بالا ايدىم كوز قاراشلرىنى، يو-

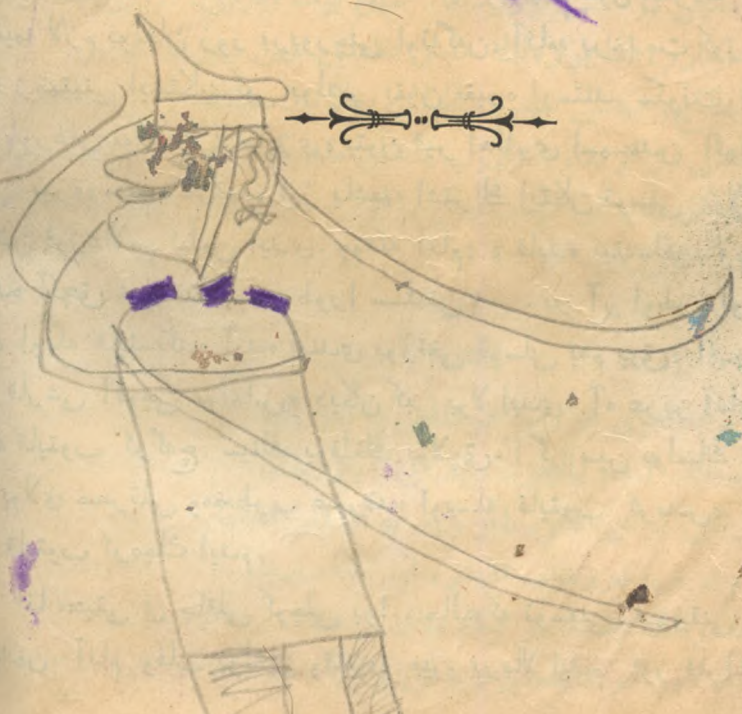
زینی، نوسینی، چه چلرینی شول حیانتدهغی کبی کوکلمده قالدرا آلماغنهن. آن  
 مئک صورت و گهوده سی طومان آرقلی کورنگان برخیال وشهوله توسایه گفنه خاطرده  
 طوراً. بر آرتفکر، و او یلاغانمن صوئغنه صورتینی خاطرلی آلامن. یراق بر یرده  
 بیدرک طارلر آراسنده اونوتلمش متروک بر آولده آدرغان، ئولوم طرناغی آنی  
 شوشی یرده اوچراقتان، وهلاک ایتمکان...

آه آنام! .. تصادفی، « قدر » سینی بر طاشداندن محروم ایتمکان، متردد  
 بولغانم حالده قبرگنی چاق ئزلهب طابدم.

خیالم بووقته زیارتلر آراسنده یوری. اوچودن قاناطلری طالغان بر  
 قوش، یا که اوط تیره سنده یوری طورغاچ اوطغه توشکان بر کوبه لهک توسلی  
 عاجز بولوب قبرگه توشه...

ایکی کوزم، قاره بختم کبی بوقاره توفراقلرغه تکه لگان، دائما یهش نوگو  
 بلهن مشغول، کم بله! ایندی سینی هرکم اونوتقاندنر. احتمال قبرگنی کیلوب  
 کوروچی، برقطره یهش توگوچی ده یوقدر.

اوزمنی اوزم اونوتوب همین همان قبریاننده اوطراچاق ایدم، فقط، کوچرنک.  
 - نه یده ایفدی شا کرد، تیزرهک! « دیگان طاوشینه اویانوب کیتدم. تو-  
 بانلک بلهن آنامئک قبریینه ایسانلاشوب آقرینغنه طوروب کیتدم. کوچر آطلر-  
 ینی بیک شهب قووالاب قنغراولزنی شاگفراوتوب آولغه کررب کیتدی.





آدمیان



۶ ۱۹۰۸ ۱۹۰۸



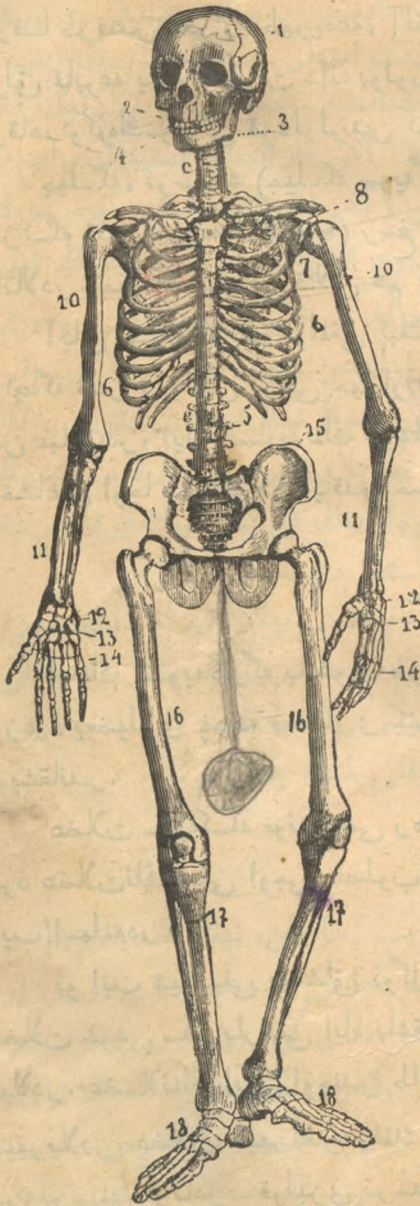
## آدمنىڭ تەننىدە ھايات نىچىك بارا.

مىن بىتون كىرەك - پاراقلرى مەھل بولغان يورطنى بىك يىغشى بىلەم.  
آنڭ ايچىنىڭ كىچىكەنگە ئىگە ئىكەن، ھەر كۈن ۋە ھەر تۈن بىلى آش خازىرى طورغان  
كۈنە - آشخانىسى دە بار. اول ايۈدە چىغە ھەم كىرە طورغان بىك كۈب ايشىكلەر،  
ھەم ايۈنڭ ھەر بولمەسىنە آشلار ايتۈب يۈرى طورغان بىك جىتىز اىشچىلەر، بولارنىڭ  
اۈستىنە طىناقسىز - ھىچ آرمى طورغان ايقانومى دە بار. اول تۈن ھەم كۈنۈز  
ھىچ طوقتامى، قاينىغىنە شاقلىق اىتەر، بىلى آش، اچماك ۋە باشقە نىرسەلرنى يۈكلە تۈب  
كىچىكە خىدمىتىچىلرنى يىباروب طورادىر. بۇ يورطنىڭ بىك كىچىك بىر زالى اولوب  
آڭا ھەر وقت صاف ھوا كىرۈپ تورا. تۈرلى بىيىلەلەردىن ياسالغان بىك ماپور  
ايكى تەرەزەسىدە بار. بۇ تەرەزلەرنىڭ قابىچىلرى كۈنۈز آچىق، تۈنلە ياپىق  
بولالىر. خواجه خاتۇنى ھىچ بىر وقتى كۈنۈمى، بىتون ھەمى بۈيىنە قاچۇب يۈرى  
اۈزى شولاي بولسە دە، ايقانوم، كىچىكە جىتىز اىشچىلەر ھەر قايسى آنڭ اىرىنە  
تابىلەر. خواجه خاتۇنى ايۈدىن چىقۇپ كىتسە، بار نىرسە طوقتالوب قالالا: ايقانوم  
مالايلرنى اىشكە قوشىمى، شۈنلۈكنىن آشلر طوقتالە، تەرەزلەرنىڭ قابىچىلرى يىبارە،  
اۈي سالقنايە، شولاي ايتۈب تاشلاندىق بىر حالگە كىلە ھەم بىتەدر. خواجه خاتۇنىدە  
اۈزىنىڭ اۈزىنە مەنوب كىتە. خواجهسىز اۈي دە تۈزان بولوب طارالە، چىرۈب  
دنيا يۈزىدىن بوغالادىر.

### اسكىلىت.

آدم گەۋدەسىنىڭ طىشقى كۈرۈشىنىڭ نىچىك ايدىكىنى ھەر كىم بىلە، لىكن آنڭ  
ايچىنىڭ نىرسەلەر اۈرتىلگەن ايكانۈن بىلۈ ھەر كىمگە ھىسەر توگۈل؛ آنڭ ايلنى كىرەكلى  
يىرىك شۈنەدر. آدمنىڭ تەنى ايچىنىڭ ھەر كىمگە بىلگىلى نىرسە - سۈيەك ھەم ايتىر.  
تەنە بولغان سۈيەكلەرنىڭ ھىت مەجمۇعەسىنە اسكىلىت دىنلەدر. اسكىلىت آدمنىڭ  
تەننىدە بولغان سۈيەكلەرنىڭ ھەمەسون ايچىنە آلادىر. تەنە بولغان سۈيەكلەرنىڭ  
صانى، ۳۲ تىشلىن باشقە، بارلىغى ايكى يۈز جىدى (۲۰۷) دانەدر. باش سۈيەكلەرنىدىن  
باشقەلرى بىرسى آخىر ايلە كىمەرچەك، سىكر، قورى طامىرلەر ايلە طوقاشدىرىلغانلەر.

باش سويه كلرى ايسه، برسى ايكنچيسينه كره طورغان تشلى ئله كترمه لر ايله ئله كتر-  
لگانلر. اسكليت باش، گه وده، آياق- قول سويه كلرى اسمى ايله اوچكه بولمهدر.



رسم ١

باش سويه گى، ايچى مېى ايله طو-  
لغان، آغى ياغندن يوز سويه كلرى ايله  
قابلانغان، دورت كوللى برىاشچيدىكن  
عبار تدر. تشلر او طرقلغان تش قازنالى،  
يوز سويه كلرندن حساب ايتلهدر. يوغار-  
غى تش قازناسى باش سويه گينه بيك  
نقى يابشديغندن قى-مىللميدر. آستى-قى  
تش قازناسى قولاق ياندىر هق، سويهك  
لر يىنك ايكى اوچى ايله گفه طو تاشديغندن  
حركت ايتله آادر. اوز اوزندن يوغارغى  
تش قازناسى يانينه كيلور گه - يابلور  
غه مساعده ايتلكان مقدارده آچيله آادر.  
آدمنك تشلرى اوچ صنفقه بولمهدر:  
١) هر تش قازناسى دورتار يصاصى،  
قاپى آزقلىرى كيسكه لر گه مخصوص كيسكچ  
(اسنان قساطعه، ثنايا) تشلر، ٢) زور  
كيسه كلرنى اوز گه له اوچ-ون اوچلرى  
اوتكر، يوغارغى تش قازناسى بره،  
قالغانلرى توبه نكى تش قازناسى بولغان  
اوچلى قابان (انياب) تشلر، ٣) قالغانلرى  
آز او تشلر اولوب طعامنى واقلاو غه -  
چه ينفه و گه خدمت ايتلهدر؛ بولار تش قازنا-  
لر يىنك هر ايكى ياغنىك بيشهردانه در.  
باش سويه گندن صوكن آرقه اورطه سى  
ايله اومرتقه (عمود فقرى) توشهدر.

١- باش سويه گى. ٢- يوغارغى تش قازناسى.  
٣- توبه نكى تش قازناسى. ٤- تشلر. ٥- عمود فقرى.  
٦- قابرغالر. ٧- كوكرهك سويه گى. ٨- قلاق سويه گى.  
٩- چيلكه سويه گى. ١٠- ترمهك سويه گى. ١١- بيلهك سويه گى.  
١٢- رىغ ايدى. ١٣- مشط ايدى. ١٤- بارماقلى. ١٥- اوچا سو  
يگى. ١٦- بوط سويه گى. ١٧- بالظر سويه گى.

اومرتقه برسى آخركه ئله كتر لگان، فقره  
ديكان بالداق رهوشىك لىكن بوتاق كېك  
طاشقه چىققان سويه كلرنك برگه چييلووندىن

حاصل بولغان. ایچی آرقه جیلکی - میی ایله طولی هر باغانانن عبارتدر. اومرتقه ار موین ( فقرات رقبیه یاغود عنقیه جیدی د نه)، آرقه ( فقرات ظهریه ۱۲ دانه)، بیل ( ۵ دانه) سویه کلرینه بولمه لر؛ بو صوگغیلری ایلك زورلرنددر. قابرغالر آرقا طرفندن فقرات ظهریه غه، آلفی یاقدن کوکرهك سویه گینه برکتلگانلردر. هارلق قابرغه یکریمی دورت دانه بولوب، هر یاقدن اون ایکیشهردر. قابرغالرنلک آرقاهم کوکرهك سویه گی قوشولرندن کوکرهك بوشلغی (جوفی صدری حاصل بولادر. جیلکه، ترسهك (جیلکه سویه گندن ترسهك گه قدر)، بلهك ( ترسهك دن بلهك گه قدر) سویه کلری، \*) رسغ الید، مشط الید هم بارماق سویه کلری قولمن سانالادر. جیلکه سویه گی قلاق هم کوکرهك اوستنلگی سویه کنی ایچینه آادر. آیاتی سویه کلریده قولغی کبک اولوب بوط ( تزه گ قدر)، بالطر ( تزدن اوکچه گه قدر) بولغان برسی جووان ایکنچیسی نچکه سویهك) هم اوکچه سویه کلر - نندن عبارتدر. ایکی سویه کنگک قوشلورندن حاصل بولغان تیشک تاریلکه گه اوخشاغان اوچا سویه گی ده آیاقندن حساب ایقله در.

### عضلات.

ایتنلک سویه کلرگه یابشوب طورغانون کوزبز ایله کوروب طور ابز. ایت اوزی، بعضیلری نچکه بعضیلری جووان جمله عضلیه دیگان به یله ملردن اویشتاندر.

عضلات سویه کنگه مونه شوشی ره ووشده یابشقان بولا: هر ایت مونچالاسی یا - خود عضلاتنلک ایکی اوچی قصلوب آقصل - زنگار جبکه نه یله نه؛ بو جب سکر - دیب اسلنه در.

بو ایت شیکلملی یومشاق توگل، بلکی قاطی هم چهینه رلسک ده بولمیدر. عضلات شوشی سکر یاردمی ایله باشقه باشقه بولغان ایکی سویه کنگه برکتلگان بولادر. عضلاتنلک ایکی اوچندن طارتسهك، - اوزایوب ریزینه کبک یفدن جییریلادر. عضلات جییرلغان وقتک جووانایا هم قصقارا، برکتکن سویه کلرن بر سن برسیمه تارتادر. قزلبزی ترسه کنن بوکگن چاقن، جیلکه دن توبهن قو - لبزنلک جووانایغانن هم قاطیلاشقان سینهمز؛ بوایسه جیلکه سویه گی ایله بلهك سویه گینه برکتلگن عضلاتنلک قصه روونداندر. بزقولبزی بوگرگه تلهسهك، عضلات قصقارا یعنی جووانایا، بووقت اول اوز آرتندن ترسهك هم بلهك سو -

\*) ۱ رسغ الید دورتهر دورتهر تزیلوب طورغان بارغی سیگن سویهك بولوب بلهك کیسه طورغان یرهدر. مشط الیدقول آرقاستده غی بیش سویهك.

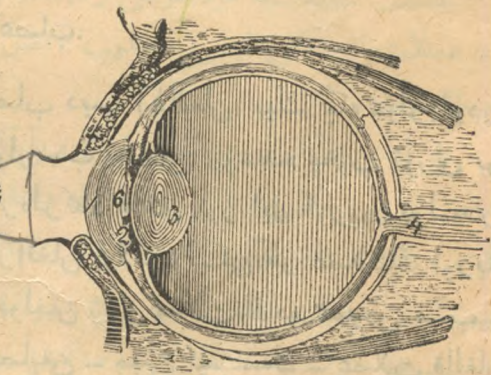
یەكلرىنى قارتاده بىز قولمى بوگه بىز - شولای ايتوب عضلات قصقارغان چاقلىر -  
نده سويەكلرىنى هم شونىڭ ايله برابر بىزنىڭ تەنمىزنى حرىكە كىترەلەر .  
عضلاتنىڭ سانى بىك كۆپ: بىر قورلىسى آياق - قوللارنى قوزغانا، با -  
رماقلىرىنى بوگۈگە هم طور يلاوغە ياردەم ايتە؛ ايكنچى برەولرى باشنى بورورغە،  
آرقانى ايوگە، قابىرغالارنى كوتەرۈگە خىدمت ايتەرلەر . حاصلى بىزنىڭ تەنمىز دە  
نەندىگە حرىكەت بولسەدە، شول عضلات آرقاسىندەدر . عضلات سويەكلرىنىڭ قا -  
بلامى، بىلكى اچكى طرفلەردە بولالار، مىثلا: آش قازانىنىڭ استىزەلرى هم يۈ -  
رەك عضلاتىن ياسالغان . عضلاتنىڭ اوسىتى، آدم تەننىڭ طىشىمى كىومى اولان  
تيرى ايله قابلانغۇندىر . آدمنىڭ تيرىسى - اۈچ قاتلىدىر: بىرىسى، بىزنىڭ تيرى  
دەپ يۈردىكەز اېڭ اوستىگى قاتلاودر . بوڭا فن اصطلاحنىڭ «بشەر» دىلەر .  
بشەرنىڭ اوستىكى قاتنىدەغى تىكەلرى يعنى اولىگەن چىيرەلرى قوبلا طورالار .  
شولای ايتوب بىر قىدر و قىلار اوتكاندىن سوڭ تىمام قوبىلۇب بتوب ياڭالار  
يتشوب طورالار . ايكنچى، اۈچىنچى قاتلاولرى لايىلى تيرىدىن عبارتەر . تيرىنىڭ  
قاي بر اورنلرى، مىثلا: ايرىن هم بارماق اۈچلىرىنىڭ تيرىسى بىك يوقا هم شفا -  
فدر . ايكنچى بر اورنلرنىڭ، مىثلا طابان استلرنىدە بالعكس قالندىر .  
تيرى بىك كۆپ اعصاب قە مالك اولدىغىدىن، بىك تىزلىك ايله سىزە :  
شونىڭ آرقاسىندە بىزنى اسسىيىدىن، سووقىدىن هم باشقە ضررى نرسەلردىن ساقلى،  
طىشەغى عالمىنى بىزگە بىلدۈرۈپ طورادىر . بولاردىن باشقە اشكە ياراماغان نرسە -  
لرنى مسامات (تىندەگى واقىغە تىشكىلەر) آرقىلى طىشە چىقارادىر .

### اعصاب

عضلات آراسىندە بىك كۆپ اعصاب دىپ آتالغان، بىك تىكە جىلباردىر .  
بوجىلار مىدىن هم آرقا جىلگىدىن چووان جىب بەيلەمى روشنىدە چىغوب تورلى بو -  
ناقلىرغە بارا - بارا شول قىدر تىكەلەرلەرگە، عادى كوز ايله كورۇپ بولمىدىر .  
اعصاب هر بر عضلات آراسىدە طارالغان بولالار، لىكن هر عضلاتنىڭ اوزىنە  
مخصوص جىبى بولادىر . بىزنىڭ قولمىز دە بولغان زور عضلاتنىڭ دە مخصوص جىب -  
لرى بار . اگردە بىز قولمىز دەغى اعصابى - جىبى كىسەك - عضلات قالغان  
صورىدەدە - قولمىزنى بوگە آلاچق توگلمىز . آلاى بولغاچ عضلات، اعصابدىن با -  
شقى، سويەكلرنى - قىمىلەتە آلەپلەر ايسكان . بىز قولمىزنى بوگەرگە تەلەگان وقت،  
مىدىن اعصاب بويىچە زور عضلاتقە بىر نرسە اوتەدە، عضلات قىسقەرە، شوندىن سوڭ  
قولمىز بوگەلەدر .

باش سوپه گيڭڭ ايكى طرفىدىن ايشىتىپ آپپاراتى بولغان قولاقلىق باردر.  
 بو آپپارات بىك مركب بولدىغىدىن، آنى ايشىتىپ لايىرىنتى (\*) دىب آپپارات  
 مىدىن كىلگەن اعصاب سەمىيە، لايىرىنت اېچىندە بو تاقلاپلار. شول جەلر ياردىمى  
 ايلە بىز، قولاقنىڭ اېچىندە كىرگەن ھەر بىر طاوشنى ايشىتمەز. قولاق تىشىكى، طاوشلىرى  
 نى اېچكە يېھىپ اېچىن ياراتقاندا بىر تەرەپتە بولۇپ، قولاق يافراغى طاوش-  
 شلىرىنى چىقىرىپ بارماقنى اېچىن ياراتلىشىدۇر. شونىڭ اۈچۈندە بىز، ھەر بىر طاوشنى  
 تىشىكى باشلاشقۇ، قولاقنى نى شول ياقىغە تابا بورامىز. بەزى ۈقت طاوشنى ايشىتىپ  
 اۈچۈن قولاقنى يافراغىنى قويمىز. قولاق يافراغىنىڭ بىزنىڭ اۈچۈن شو-  
 شىلردىن باشقا ئارتۇق اھمىيىتى يوق، ئىسزىدە بىز، طاوشنى ايشىتمە ئالامىز.

باشمىزنىڭ ئالغى ياقىغە باش سوپه گيڭڭ مەخسۇس چوقىرىندە كوزلىرىمىز باردر.  
 كوز كورۇرۇ اعزاسىدۇر. نىپىدىگە كوز بولسىدە ھەر تەرەپتىن كوز ئاغى - دىيىگەن  
 قاتلى بىر قابىلاۋچ ايلە قابىلانغاندۇر. كوز ئاغى اۈزى شىفاق توگىل، لىكىن ئالغى  
 ياقىغە «قرنىيە لامىيە» دىيىگەن شىفاق نىرسەنى اۈتۈپ كېتىدۇر. قرنىيە لامىيە شىفاق  
 بولۇپ، ئاننىڭ ئارغى ياقىغە ايكىنچى بىر قاتلاۋ بار، بونىمىنە طبىقە قىزىيە دىيىلەدۇر.  
 طبىقە قىزىيە تۈرلى تۈسكە صۈرى، قارە، كوك بولادۇر. كىشىلرنىڭ كوزلىرىنىڭ  
 تۈسى طبىقە قىزىيەنىڭ تۈسىدىن كېلەدۇر. طبىقە قىزىيەنىڭ اورتاسىدا قارا تابىنى  
 كوزنىڭ كىشىسى دىيىلەر. كوزنىڭ كىشىسى واقعە بىر تىشىكىدىن بىر تەرەپتە. كوزنىڭ  
 كىشىسى بىك شەب ياقىقىلىقىدا تاراپا، ضەبىقى ياقىقىدە كوزگە ياقىقىنى كۈپرەك  
 كرتۇ اېچىن كېتىپتەدۇر.



(۳ رىسم) كوزنىڭ اۈسكى كورنىشى

(۲ رىسم) كىشىلەرنىڭ كوزنىڭ كورنىشى

- 1- قرنىيە لامىيە. 2. طبىقە قىزىيە. 3. جىسىم بىلۈرى.
- 4. كورگازگىچ يىپلىرى. 5. طبىقە شىكىيە. كوز بەبەگى (كىشىسى)

خېلىلەرگە قاراغاندا مەصرە لايىرىنت دېگەن صىراي بولمىش. بونىڭ بىسك كۈب بولمىلىرى بۈۈب يارمىسى يىرنىڭ اۈستىدە  
 يارمىسى آستىدە بولمىش مۈگە كىرە چىقە طورغان اۈرتىلى كۈب اولدىغىدىن كىرگەن كىشى ساتاشۇب بىقە طورغان بولغان  
 بارلىق بولمىسى ۳۰۰ قىلدر بولمىش.

كوزنىڭ كىشىسى آرتىدە ايكى ياق چىقى شىشنىكى پىلالاغە اوخشاشلى «جىسم بلورى» دىكان بىرنىسە باردىر. مىدىن ھەر بىر كوزگە كورگازگىچ جىبلرى كىلەر، بولار كوز آغىنى اوتوب كوزنىڭ اىچىنە كىرەر ھم آندە بىك كوب طارماقلىرغە آيرىلالر. شولاي ايتوب نچكەگنە اعصاب ايله كى تشكىل ايتەر. بوا اعصاب ايله كى طبقة شىكىه دىب آتالغەدر. بىزنىڭ آلمىزدە بولغان نىرسەلر ھەر قاىوسى، كچكنە كوزگىدىكى كىك، طبقة شىكىه دە شەولەلنەر. نىندىگنە بولسەدە بىرئەبىرنىڭ شىكىلى، كوزنىڭ، كىشىس ھم جىسم بلورىنى اوتوب طبقة شىكىه دە شەولەلنەر. بوشەولە، نىرسەنىڭ اوزىنە قاراغاندە بىك كچكە ھم كىرسىنچە يعنى باشى تىوبەن بولوب كورنەدر. اما مىيمىزدە اوزلىرىنىڭ درست حاللىرى ايله تىرسىم ايتلنەر. نىرسەلرنىڭ شەولەلرى ھەر كوزدە آيرىم بولسەلدە، مىغە بىرگنە بولوب توشەر. كوز آستەندە ھم اوستەندە قابچاچ كىك كوز قاباقلرى ايله يابلادر. كوز قا باغى ھم كىپك كوزنىڭ ايك باغشى قاراولچىلرنىندىر. آلار كوزنى يابوب، آنى توزان، چوب - چار ھم قوتلى ياقطىلقىن صاقلىلر.

اىسلرنى بىز بىرنىمىز ايله سىزەمز. شونىڭ اوچوندە بورون اىسلرنى سىزو اعضاسى دىب يورتولەدر. بورون بىرپەردە ايله ايكى مساوى قىسەلرگە بولنگن بولا. بولمىلرنىڭ آلدى بورون تىشىگىنى تشكىل ايتەر بورون اىچكى ياقىدىن ايكى تىشك ايله يوطە يىلقىغە آچلەدر. اىسلرنى ايسە، بورون اىچندە طارماق قىلانغان جىبلر ياردەمى ايله سىزەمز. بودورت حسدىن باشقە دور تىچى بىر - سىزو اعضاسى بار. بىز قاراغىدە قارمىلاب قاراو ايله نىرسەلرنىڭ زورلغىن! كچكنە - لىگن شومامى، قىرشىمى، اسسىمى - صووقمى ايدىكىن بىلەمز. مۇنە بوروشدە نىرسەلرنى قارمىلاب بىلۇ خاصەسىنە «سىزو» دىنلەر. بىز كوزمىنى يومغان حالدە، بالان آياغىمىز يا ايسە آرقامىز ايله طاقتا يا بولماسە باشقە بىرنىسەنىڭ شومامى، نىرشىمى ايدىكىن بىلەلەمىز.

بىزنىڭ ايك نىق سىزە طورغان اعضامىز - بارماقلىردىر. كوب نىرسەلرنى بىز، شول بارماقلىرىمىز آرقلى بىلەمز. شول روشدە بىزدە بارىسى بىش سىزو اعضاسى بار ايكەن. بولاردىن ايكى كىرەكلى بولغانلرىدە كورو ايسە ايشتو اعضالرىنىڭ درست بولولرىدەر.

### قان يورى طورغان طاملر.

تەننىڭ ھەرىرىتىدە ايت آرالرنىدە تىرى اېچىد، حاصل تەننىڭ اېچكى ياغىنىڭ ھەر اورنىدە اعصاب دن باشقە قان يورى طورغان طوربالر۔ طاملر باردر۔ قان بىزنىڭ تەننىڭ، صوب باشقە صىبىق نرسەلر يونا طورغان بولۇپنى چلاتقان كېك، بار پىرىندە چلاتمى، بىلكە اول اوزىنە مخصوص قان طاملرلى دېگەن طوربالردن آغۇب يورىدر۔ قان طاملرلى تەننىڭ ھەر يىرىنى طوتۇرۇقلرنىن، آننىڭ بار پىرىندە قان بولادر۔ قان طاملرلى اول يورەككەن چىققان و قىلرنىدە بارماق جىوانلىغىدە بولالر۔ سىگرە آلار دە اعصاب كېك طارماقلىغە طارالوب، بارا۔ بارا شول قىدر نېكەرەلر كە؛ موندى كوز ايله اوز آلدىنە بىر سىڭنە آيروب كورۇب يولمىدر۔ ئەنە شول نېكە طاملر تەننىڭ بتون پىرىنە طارالغانلىقىن، تەننىڭ قايسى پىرىنە كەنە ايلە۔ تورتسەكە، آندىن قان كىلوب چىقادر۔ قان طاملرلى مېيىنى ھەم سويە كلرنىڭ اوتەلر۔

طىرناق ھەم چەچلردن باشقە تەننىڭ ھېچ بىرى قان طاملرلىن خالى نوكلر۔ قان طاملرلى ايكىگە بولنەلر: قىز قان طاملرلى۔ بولار آرقلى يورەككە كى قىز قان تەننىڭ بتون پىرىنە طارالا؛ قارا قان طاملرلى۔ بولار آرقلى تەندە بولغان قارا قان يورەككە جىولادر۔ قول آرقالرنىدە كورنوب طورغان زەنگەر يولدر قارا قان طاملرلىدر۔ قىز قان طاملرلى تىرىنىڭ اېچىدەرەك بولغانلىقىن، كورنمىلر، شولايىدە قول ايله قارمىلاب تىبولۇنمىن بىلورگە مەكەن: مىلا اوچ توبىدىن بىلەزگەكە طابە ھەر اورنىنى ھەم چىگەلردە كى طاملرلىنى طوتۇب قاراساڭ، قاننىڭ نېچك تىپكانون سىزۇب بولادر۔

### قان

قان كورۇر كوزگە قىز توستە، ياخشوق قوئى، اوتە كورسە تەمى طورغان صىبىق بىرنىسەدر؛ اگردە بىر قىدر وقت آچىق ھوادە طورسە، آچىغان سوت توستى اويشە باشلىدر۔ اگردە بىر طامچى قاننى صاف پىيالا اوستىنە سالوب، مىقرا سۇب آرقلى قارالسە، اول وقت بتونلاى باشقە: عادى كوزگە كورنىگانىگە قاراغاندا ياخشوق مەركەب بىرنىسە ايدىكى بىلنەدر۔ قان طامچىسى مىقرا سۇب آستىدە اوزىنىڭ طىبىقى جىسامتىدىن بىرنىچە يوز مەرتىبەلر زور بولوب، توستىز بولغان بومامەن اچىدە بىز اورنىڭ بىرە، بەزى اورنىڭ اويىم۔ اويىم توگەرەك نرسەلر يوزۇب يورىدر۔ بىر توگەرەك نرسەلرنىڭ قايسىلىرى تەنكە رەوشنىڭ، سارغىلت۔ آل توست ايلە بىر

بالغان لىر (بوتوس قان شارلار نىدە تېمىر بار لغىدىن كىيە)، لىكىن اوزلىكلار نىدىن  
 بر اورنىدىن ايكنچى اورنغە اورمەلى آلار هم هر وقت شىكللر ينى اوزگەرتەلر:  
 بىضا يومغاق كېك جومارلانەر، يا ئاندىن طاغى يازىلالر. كۆپ وقتە اوزلار نىدىن  
 بر، يا بىرنىچە آياقلىر چىقارالر هم آلارنى قاباتىدىن جىيىوب آلار.



مونه بولارنىڭ تەنكەرە وشىدى  
 بولغانلىرى - قىز قان، تۈسسز هم  
 شىكللار اوزگەرتە طورغانلىرى -  
 آق قان شارلىرى - دىب اسملەلر.  
 قان شارلىرى قاندى بىك كۆپ،  
 لىكىن ايكىسىمى بر تىگىز توگىل؛  
 قىز قان شارلىرى، آقغە قاراغاندى  
 بىك كۆپ مرتبەلر آرتق.

آق هم قىز قان شارلىرى  
 بىك كچكىنە اولدىقلىرىدىن، موندى  
 كوز ايله كورۇب بولمىدىر. بر  
 ۋىرشوك اوزىلغىدىن قان شارلىرى  
 ياصاماق اوچون نىچەمە مىكلرى  
 بىرگە تىزەرگە طوغرى كىيەچك.  
 بىز يوغارۇدە تازا قاننىڭ  
 مۇادە بىك تىزلك ايله اويشقا.  
 ئىدىنى بىلگەن ايدىك. آنا شول

رسم ۴

اويشقان قانغە مىقراستوب آرقى قارالسە، اچىدىك مىكلرچە قىز هم آق قان شار -  
 لرىنىڭ نچكە گنە بوى - بوى فېبىرىن دىگەن نرسەلر اچىدىك ياتقانى كورنەچك.  
 ئلك بىز قاندى فېبىرىن كورمەن ايدىك. چونكە اول، كوكەى آغى كېك بىر نرسە  
 بولدىغىدىن قان اويشقان (تەئىر) وقتەغىنە آندىن آيرىلەدر. فېبىرىن دىن آيرىلۇب  
 قالغان مائىغە قان صوى - دىنلەدر. دىمىك قان، قان شارلار نىدىن، فېبىرىن هم  
 قان صونىدىن تىشكىل ايتە ايكەن. قان صوىنىڭ اچىدىك آدمنى رىزقلىدىرورغە كىرەكلى  
 بولغان ماى كىسەكلرى، تۈز، فوسفور وباشقە نرسەلر باردر.



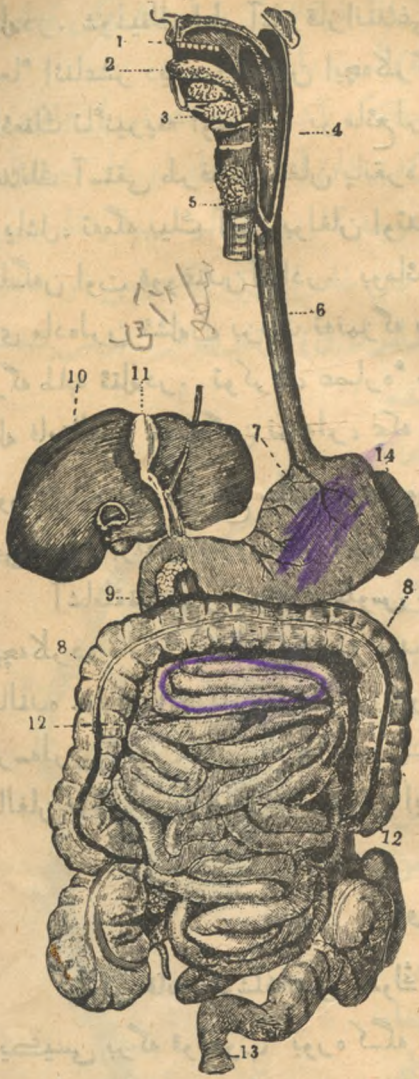
آزق.

بزنڭ تهنمزنگ بار اعضاسى : س-ويهك، تيرى، ايت، ماى مى، كيمرچەك  
 وباشقەلر هر قاىوسى قانمن حاصل بولالار. قان اوزى، آدم طرفنن آشالغان  
 نرسەلردن ياصالديغندن، قاننى ياصارغە تيوشلى بولغان نرسەلرنڭ هر قاىوسى  
 آشاملىق بولورغە كيرەكدر. اگرده بىز تهنمزنگ هر يرينە تيوشلى بولغان نر-  
 سەلر يتشوب طورسون ديسەك، آشاملىق: صو، آق ( ВЪЛОЖЬ ) مادەسى، ماى، شېكر،  
 توز، تيمر وباشقە نرسەلر بولورغە كيرەك درست، بو نرسەلرنڭ صو ايلە تو-  
 زدن باشقەلرن، صاف كويچە اوزلرينگە استعمال ايتە آلميمز. بزنڭ عادى  
 آشاملىغىزغە تورلى چامادە، شول نرسەلر قوشلغان بولا. آشى طورغان نرسەلردە  
 يارتينن كوبرەگى صو، قالغان مادەلر بىر آشاملىق بىرسى كوب، ايكنچيسنەك آز  
 حاصل هر قاىوسى بىر تيگىز بولميدىر.

مثلا: پەرەنگى دە كراخمال مادەسى بىك كوب، اما آق مادەسى بىك آز؛  
 بورچاقك ايسە بالعكس آق مادەسى كوب، كراخمال مادەسى آزدىر. آشاملىقە  
 طوقلىقى مادەلرنڭ يوقلىغى تهنمزنگ تشكلىنڭ ضعيف بولووينە سەبب بولادىر.  
 مثلا مايسىز، مى، تيمرسىز قىز قان شارلرى تشكل ايتە آلمى. اگرده آشاملىقە  
 ايزۇيىست بولماسە، سويەكلرنڭ يوشارو احتماللرى بار، چونكە، آلارنڭ قا-  
 طىلقلرى ايزۇيىستىن كىلەدر. بىز شېكرماى، توزنى نيقدرگنە آشاساقك آق  
 مادەسى آشامغانك عضلاتنى ياصى تورغان بەيلەملر بىك ضعيف بولاچق. اچىندە  
 طوقلىق مادەلرى بولغان آشاملىقارنى بىرگە قاتشدروب آشامغانك، بزنڭ تهنمزنگ  
 كيرەكلى بولغان نرسەلرنى طابقان بولورلر.

آش سڭو.

آدمنڭ آشامىچە طورە آلماعانن، بىز هر قاىومىز بلەمز. آدم تهنن طويدىر-  
 ماسە - اولەدر. سزنڭ بىر قولغىزده ايكەك، ايكنچيسنەك پشكەن ايت كيسەگى بولسە،  
 بولارنڭ هر ايكيسنەك آغزغە اوزاتەسز. مونا اول آزق كيسەگى حاضر سزنڭ  
 تىكزەم تشلرگزنڭ حكىمى آستيفنە كرى ايندى. بىر نيچە سيكونقلردن صوك  
 ايت ايلە ايكەك كيسەگى طانلماسلىق، يوشاق بىر يوم-ارلاقغە تەيلەنەلر. بىز



رسم ۵.

1 - تشر. 2 - تل. 3 - توكر ك بيزى. 4 - يوطلاق  
5 - بوغازلاو. 6 - جن (برى). 7 - معدة. 8 - امعاءنى عشر.  
9 - پانقرئس. 10 - باور. 11 - اوت ساتوى. 12 - نچكە  
13 - چووان اچكە.

باشلى. اچى بيزلر ايله طولى آش قازانىنىڭ استينالرى ايكى ياقىن آشاملىق يانينە طابه قىلالر هم آنى ئەومەلى باشلىلر. شونىن صوڭ اول، بىر بوتقە كىكە خالگە كىلە در. مونه شوشى وقتىن معاننىڭ اچىنكە بولغان كچىكە قابىلردىن معدە صوغى (عصارە معدويە) طامچىلى باشلى. اول ئەلىگى بوتقە ايله قوشلا، آنى اوتەدىن اوتەگە جووشلى، بار ياغىننىن چورماب آلوب آق مادەسىنى آيرورغە كىرشە؛ آق مادەسى عصارە معدويەنىڭ ئاينىرى استىنكە ئروب بولغانچىق بىر مامعە خالىنە

يومارلاقنى ياصاوغە خىدمت ايتكەن ايسىڭ  
اشلىكى نرسە - توكر كىر. توكر كىنى  
مخصوص توكر ك بيزلرى ياصاب چىقارلر.  
آشاملىقنى چەينى باشلاغاچكە بيزلردىن  
توكر ك آغوب، آشاملىق توكر ك اچىنكە  
ئەومەلەنە طورغاچ توكر ك آڭا قاتشادر.  
آشاملىق شول روھشە توكر ك آرقاسىنكە  
يوشاب، اعضالر طرفىنن آشالورغە قابل  
بىر خالگە كىلە در. توكر كنىڭ ئاينىرىنن  
كىراخمال شىكرگە ئەيلەنە؛ شولاي ايتوب  
آشاملىق آغزىدىن باشلاپوق بىزنىڭ تەنمىزگە  
كىرەكلى صوقلرنى (دىملرنى) بىرە باشلى.  
آشاملىق كىسەگى آغزىدىن يوطقىلغە  
كىلە، بونىن صوڭ بىز آنى يوطابىز. يوطقا.  
نىن صوڭ آشاملىق جن بوپىلاب ئوبەن  
طابا كىيىتە. جن چەينەلگەن طعامىن  
اوزىنە كىرەكلى نرسەلرنى صوورادە،  
آش قازانىنە بىرە در.

آشاملىق معدەگە كىلوب ئوشكە نىن  
صوڭ، ياڭا اوزگەرولرگە اوچرى؛ بوڭا  
قىدر آشاملىق اول قىدر اوزگەرەمگەن ايدى.  
موندە ئەلى ايت موخەلالرىنى، ايكەك

كېلەدر. شوشىنىڭ ايله آش قازاندىغى آش تھام بولا. موندىن صوڭ ئەلىگى مائع  
امعاء اثناعشر دىب اطلالغان ايچەكلەرگە توشە؛ اول موندە كرر كرمەس ايگى آچى  
مائعنىڭ تاشقىرىغا اوچرى. بو مائعلەر بىرسى باقىقى، لايىلالى ھەم يابشېھان بولوب  
معدنىڭ آستىقى طرفىدە بولغان پانقرە ئاسى بېزىندىن كېلەدر. ايكنچىسى - صارغلت  
- ياشل، تەمگە بىك آچى بولغان اوتىدر. اوت معدنىڭ اوڭ، ياغنىڭ باورغە بىر-  
كتلگەن اوت قووغىدىن آغادىر. بومائعلەر ايگىسىدە ئەلىگى بولغانچى مائع دە بولغان  
ماي مادەلەرنى ئشلەپ بىزنىڭ تەنمىزگە بىرەلەر. موندىن صوڭرە آشاملىق نچكە اچەك-  
لەرگە طابە ئىتلەدر. توكرىك، عصارە، معدويە، عصارە پانقرە ئاسلرنىڭ تاشقىرىغا  
ايلا قاينالوب جىتمەگەن نرسەلەر، نچكە ايچەكلەردىن چىغان صوڭلار ايله تھام ئشلەنوب،  
سوت كېك آق بىر مائع ھالىدە كېلە؛ موڭە كېلۇس - دىلەر. كېلۇس نچكە ايچەكلەرنىڭ  
اچى طولى بولغان صوڭرەلەر ايله صوڭرەلەردىن صوڭ قانغە قاتشادىر.

آشاملىقنىڭ بار جزئىدە كېلۇس ھالىدە ئەيلەنوب بىتمى، بىر قىرىسى نچكە  
ايچەكلەردە قالا. بو قالغان نرسە ئندە قويى بىر ھالگە كېلۇب طغز بىر يومارلاق  
ھالىدە جووان ايچەكلەرگە توشەدر. جووان ايچەك بىر-وقالدىقندە تەنگە يىراقلى  
نرسەلەرنى آلۇب قالورغە طرشە، لىكن آنىڭ اولشىنە يىراقلى مادەلەر بىك آز  
قالغان بولالەر. بو قالدىلەر جووان ايچەكلەردىن طشقە چىاروب طاشلانالەر.

### دوران دم.

كېلۇس قانغە قوشلغاندىن صوڭ، قانغە ئەورلەر؛ ياڭا ھەم تەندە بولغان قان  
ايگىسى بىرگە قوشلۇب يورە كىگە طابە يونەلەر. يورەك بىزنىڭ تەنمىز اوچون  
كېرەكلى بولغان نرسەلەرنى اوزانا طورغان توتىپىلى بىر اسقانسە كېكىدەر. طوقلىقى  
نرسەلەرنى اچىنە آلغان جىيىنتوق - قان يورە كىن بىتون تەنمىزگە طارالادىر.

يورەك اوزى صوڭ نىندى نرسە ۹۰۰.

طشقى كورنشىنە قاراغاندە يورەك يودىرقىن زورراق بىر ايت قابىقى  
شىكىللىدەر. يورەكلى يوغارغى كېڭ باشىدىن توبەنگى طوپىق باشىنە طابە قارا-  
توب قاب - اورطالاىغە كىسسەك، آنىڭ اچىدە غىرەمنظم دورت بوشلق كورەچكەز.  
بو بوشلىقلارنى يوغارىدىغى ايگىسى - اُذىن، توبەنگىلەرى - بۇتىن - دىب اسملەلەر.  
اُذىنلەر آراسىدە بىر پەردە اولدىغىدىن بىرسىنىڭ آخىر ايلە مفاصلەلەرى يوق.  
شولايوق بىتىنلەردە بىرسى ايكنچىسى ايله طوتاش توگىلەر. ھىرايگى اُذىن اوزىلدىن

توبەنەكە طورغان بطینلەر ایله طوتاشانلار؛ بولارنىڭ طوتاشقان يىرلارنىڭ ايكى تيشك بولوب آپلوب يابلا طورغان قابچاق (سامە) لرى باردۇر.

قان، طامرلر بويىچە ایبلەككە يۈرەككە آغا. ئەنەك تورلى ياغدىن: يوغارودن، توبەنەكە، ياق - ياغدىن؛ ایچلرنىڭ قان آغوب كیلە طورغان طوربالر - طامرلر اوزلرینىڭ قانلرینی زور ايكى آغومغە آلوب كیلەر. بولارنىڭ برسى يۈرەككە يوغارودن توشە (يوغارغى قارە قان طامرلری)، ایكەنچىسى توبەنەكە يوغارغىغە - يۈرەككە (توبەنگى قارە قان طامرلری) كۈتەرلەدر. برسى ئەنەك

يوغارغى قىسمنە، ایكەنچىسى توبەنگى قىسمنە بولغان قانلرنى جىيۈب يۈرەككە كىترەدر. شولای ایقوب ضعيفلانگان، تورلى طاشلانمىق نرسەلر ایله طولى قان قايقوب اذین اۈپكەگە قويلادر. اذین ایمن طولغاچە بر «تک» دىگە ندىن صوڭك، قان طولقونلری بطینغە آغادر. اذین دن بطینغە چىققان يولنىڭ قابچاقی آپلوب ایبلەككە بتون قان بطین ایپكەگە طولا؛ آڭا موندە كوب طورورغە طوغرى كیلمی: بطین طولغاچە، قابچاق يابلاده، ایكەنچى «تک» دىگەن طاش ایشتلەگچە ئەلیگى كیلکە یگەن بطین كیسە كەنگە نارایا استیدالری قاننى قىسوب، ایكەنچى آچق دن اۈپكە دن كیلگەن قزل قان طامرىغە چقا روب بېرەرلر. قان موندەغى كیلکە يولغە ئەلە كگاندىن صوڭك اۈپكەگە طابە كیتەدر. بو طامر اۈپكەگە كیلوب يتكاندن صوڭك، ایكینگە آیریلوب برسى اۈپكەنىڭ اوك ياغینە ایكەنچىسى صول ياغینە كەرەر. طامر اۈپكەگە كرگاندىن صوڭك، حسابسزواق بوناقلرغە آیریلوب اۈپكەنىڭ نېجسلىرى آراسینە طارالادر. قان اۈپكەگە كرگاندىن صوڭك، نازارا هم صافلانا یعنی كىپرەكەگە نرسەلرنى اۈپكەدە قالىسروب، آدەنىڭ تەنى اۈچون كىپرەك بولغانلرنى آلادر.



۱. اذین ایمن. ۲. بطین ایمن. ۳. اذین ایسر. ۴. بطین ایسر. ۵. اۈپكە. ۶. گەدە نك یوغارغى طرفندەغى نېكە طامرلر. ۷. گەدە نك توبەنگى طرفندەغى نېكە طامرلر. ۸. اۈپكە نك قزل قان طامرى. ۹. قارا قان طامرى. ۱۰. یوغارغى قارە قان طامرى. ۱۱. اۈپكە نك قارە قان طامرى. ۱۲ - ۱۳. اۈپكە

قان اوپكە اچىندە تازارغاندىن سوڭ نېچكە تامرلردن كېلە - كېلە ياخشوق  
جووان تامرلرغە ( اوپكەنىڭ قارە قان تامرلرى ) كېلە چاغوب اذىن ايسرگە  
قويادىر . شولاي ايتوب اذىن ايمىندىن چىققان قان اذىن ايسرگە قايتوب كىرەدۇر .  
قاننىڭ بوسفرىغە دوران صغىر دىنلەدۇر . اذىن ايسردە قان طوقتاب طورمى ،  
اول قىللوب قاننى بطىن ايسرگە چىقارما ، بۇدە قىللوب اچىنە طولغان ابهر آتلى  
تامرغە آغزادىر . ابهر بطىن ايسردىن چىققاندىن سوڭ ايكىگە آيرىللوب بىرسى بو  
غارىغە ، ايكىچىسى توبەنىگە كېتە . بولارنىڭ ھەر قايسى طامى ئىلە نېچكە شەرگە  
بوللوب قولغە ، آياقغە موينغە ، تەنىڭ باشقە اعضالىرىغە طارالار . قىل قان طام  
مىقرا سقوب آرقلى قاراغاندە قىل جووانلىغىغە كورنەلەر . بو نېچكە تامرلر بىزنىڭ  
تەنبىزنىڭ ايكى يىراق يىرلىرىغە قان طامى طورغان يوللاردۇر . مۇنە اول ، قىل  
ياڭا صافى قان آرقى مادەلرن تويەب تەنىڭ تورلى يىرىندە سفر ايتە ، آچىققان تەن  
آنى تۇزە آلمى كوتوب طورما . بو نېچكە تامرلردە قان گويە اچىنكى آرقى  
آلوب قالورغە اولگىر سىغىر دىگان كېك باشقە تامرلردە بورگەنىگە قارا -  
غاندە آق نىراق بويىدۇر . چىنە بوقانە بىزنىڭ تەنبىزنىڭ تورلى يىرىغە كىرەكلى  
بولغان مادەلر بار بىت : آندە عضلات اوچون كىرەك بولغان آق مادەسى ، سو -  
يەكلر اوچون - ايزوئىست ھەم طوز ، نىرى اوچون - ماى ، سىمىزلىك اوچون شىكر ،  
ھاسىل بىزنىڭ تەنبىزنىڭ تىشكىلى اوچون نىرسە كىرەك بولسە ، - بار دە بولادۇر . نېچكە  
تامرلر ، قان كېلوب كرو ايلە اچىنە بولغان نىرسەلرنى بىك جىتلىك ايلە سوو -  
روب آلار . شول رەھوشە قان اوزنىگى ياخشى نىرسەلرنى بىرە ، تەنىگە يارا -  
ماغان كىرەكلى بىتكان نىرسەلرنى آلا بارادۇر . مۇندىن سوڭ نېچكە تامرلردە اشى  
بىتىگىنەن قان كىرى بورلا باشلىدۇر . نېچكە تامرلرنى اوتكەندىن سوڭ ، آلا رە  
قاراغاندە جووانراق قارە قان تامرلىرىغە كېلوب كىرەدۇر . قارە قان تامرلرى  
يۇرە كىگە طابە بارغان صاين جووانايەلر ھەم يول اوستىگى ، تەن طرفىدىن طاشلا -  
نغان نىرسەلرنى جىيىوب اذىن ايمىن گە قوپالار . مۇنە طامىغە قان يۇرە كىگە كېلوب كىرەدۇر .  
قاننىڭ بوسفرى اوز نىراق بولغانغە كورە مۇنسىنە « دوران كىبىر » دىب اسملەندۇر .  
درستە دوران صغىر ايلە دوران كىبىر ايكىسى بىرىولى ھەمى ھەم دورانغە تىشكىل  
ايتەلەر . قان بطىن ايسردىن بىتون تەنىگە طارالا ، آندىن اوراب قايتقان سوڭ  
اذىن ايسرگە كىرە ، آندىن چاغوب بطىن ايمىن گە آندىن اوپكە گە باروب تازار -  
غاندىن سوڭ قايتوب اذىن ايمىن گە ، سىكرە باشلاپ تەنىگە چاغوب كىتكان اورنى -

بطین ایسرگه قایتوب کره در مونه شولای ایتوب باریسی برئه یله نشدن عبارت بولوب قالا. قان شوشی ئه یله نشنی برمیوندک اوچنی یاصی، ایکنچی تورلی ئه یئکه نده یوره کڈڭ ۷۲ مرتبه تییبو آئناسنک تهنبزنی اوچ مرتبه اوراب یوره کسگه قایتقان بولادر.

هوا.

آدم دنیاغه ظهور ایتکان مینوتفدن اولسگه نکه قدر هوادن فائلا نه: آنی صولی یعنی هوانی بر اچینه آلا، بر چغرادر، هوا، برسی ایکنچیسینه بتونله ی باشقه بولغان نهرسه لردن ترکیب ایتکان برچییتتقدر. آنڭ اچنک ایڭ مهم اورن طوتقانلری مولدالجهوضه ایله آزوتدر. مولدالجهوضه هم آزوت، غازی بر جسم اولدیقلرندن کوزگه کورنمیلر. شوشی غازلرنڭ برگه قوشلورندن بزنگ ئه یله نه بزده گی هوا حاصل بولغان. یرنڭ قای اورننڭ غنه صوارستفک، هم قوریدک - بولسه ده آزوت ایله مولدالجهوضه نڭ مقداری بر نسبتتدر.

۷۹ اولش آوزوت قه ۲۱ اولش مولدالجهوضه طوغری کیله در. بو، غازلر ایکسیده توسسز، شونلقدن آلا کوزگه کورنمیلر، بولارنڭ ایسلریک تهملریک یوق. شولای بولسه لرده قالغان خاصه لرنده، برسی ایکنچیسیغه بتونله ی باشقه لردر. صافی مولدالجهوضه اچنکه اوئلی چرا باشی یالقونلانوب یانسا، آزوت اچنکه یانوب طورغان چرا مینوتتوق سونهدر. مولدالجهوضه باشقه تورلی نهرسه لری ایله ده بیك تیز قوشلا آلادر.

اگرده اول نهمر ایله قوشلسه (امتزاج) آنده طوتقلر حاصل بولا. حیوان هم نباتاتلرنڭ اوله کسه لری ایله امتزاج ایتسه، آلا رنڭ قالدیققلری آقرنلق ایله چروب توزانغه ئهورله لر.

بر- بر یانا طورغان نرسه، مثلا: کومر، اوطن کبک نرسه ایله امتزاج ایتسه، اوط- یالقین اسسیدک حاصل بولادر. حیوان هم اوسملاک لرنڭ اچینه کرسه، آلا رنڭ حیانتن صاقلی، کوچ هم باطریق بیرهدر. خلاصه: جان ایهلری مولدالجهوضه سز ترکک ایته آلمیلر.

آزوت ایسه بتونلای باشقه نرسه در. بوغاز کوب وقتک اوز آلدینه غنه طورا باشقه نرسه لری ایله بیك قیونلق اوزهرنده گنه قوشلادر. آزوت، صافی کوی-نچه اوزیگنه بولغانده بتون جان ایهلری اوچون ضرر لیدر. آدم، جهنلک و قوشلرنڭ هیچ برسی صافی آزوت اچنکه برنیچه مینوتتوق طورا آلاچق توگلر. چونکه آلا

طنلری بتوب طونچغوب هلاک بولالر. آزوت اوز آلدینه بولغان غفه ضررلی، اما هواده مولد الجموضه ایله قاطش بولدیغندن بزنگ اوچون فائدهسی بیک کوبلر. یاندر لغان چرا باشی صافی مولد الجموضه ایچنک یالقونلار بولسا یانا دیگن ایسک. بو حیوانلر ایله ده بولورغه ممکن. اگرده بره جان ایسه سن صافی مولد الجموضه ایچینه قویساق، باشه اوزن بیک یاغشی حس ایته، صکره حیواننی ثلله نیندی بر شادلق باصا. اول شادلغندن سیکره باشلی، شولای ایتوب بر آز وقت ارتکه. نمن صوگ حیوان هلاک بولادر.

آزوت ایله مولد الجموضه - هواننگ ایگ باش عنصرلری. بولاردن باشقه هواده حامض قاریون هم صوبارلریک بار صولالغان حیوان، یانغان لامپا باشقه یا. نغان ندرسه لهر قاپوسی هواغه حامض قاریون چغارالر. شونلقتن هواده قار. بونده بولادر. حامض قاریون کومر ایله مولد الجموضه دن مرکب در. قاریون مولد الجموضه صولاو اوچون نی قدرلی فائدهلی بولسه، حامض قاریون شول قدر ضرر. لیدر. حامض قاریون بولغان اورنلرده صولاو قیونلاشه، طوره - بار صولاوچی طونچغورغه ممکن.

موندن یوز یلر ثلک شوندی برواقعه بولغان. هندستانلیلر صوغش وقتنک انگلیزلرننگ ۱۴۶ کشیلرن اسیر آغانلر. بولارنی برده صافی هوا کرمی طورغان بر زیمله نکه گه یابوب قویغانلر. اسیرلر چوقرده برنیچه ساعت طورغانن صوگ طونچغه باشلاغانلر. توننگ آخرنده بولاردن ۱۲۳ اولگن؛ قالغانلریده بو زیمله نکه دن آورو بولوب چقمشدر.

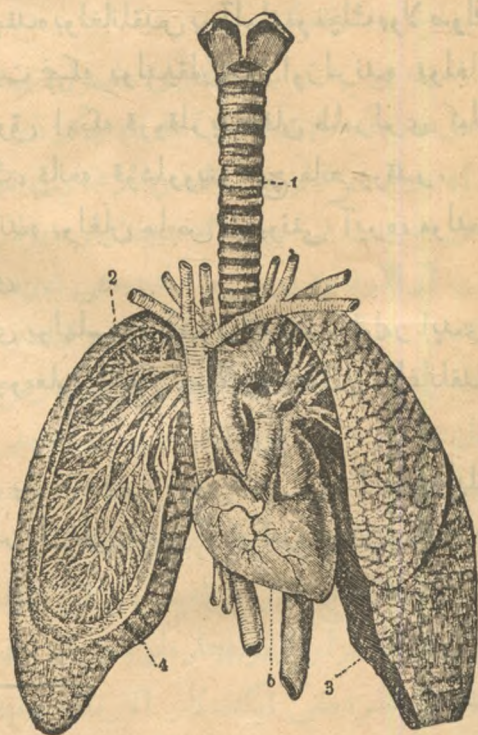
اسیرلر چوقرده بولغان صافی هوانی صولاب بترگنلر، یاگا هوا کرور یر بولماغانلقتن، هوا بیک بوزلغانلقتن طونچغوب اولگنلر. هواده صوبارلریده بار دیگن ایسک. قویاش طرفندن قزدرلغان یر دریالرده، یلغه لرده بولغان صولارنی یلتوب پارغه نه یله ندره، بوپار اوچوب هوا ایچینه کروب بولغانا شو. نلقتن هواده صوبارلری حاصل بولادر،

### صولاو - طن آلو

بز طن آلمیچه یارطی، بیک کوب بولسه، بر مینوتن آرتق طور آلمیبز طن آلمیچه آدم هم حیوانلرننگ برسیده طور آلمی؛ آلا اوچون اول بیک کیره کلی برنرسه در. هواسز، خصوصاً مولد الجموضه سز آدم و باشقه حیوانلر طونچغه لر - اوله لر.

مولد الجموضه آغاچنىڭ جانووى اوچون كيرهك بولغان كېك آدم اوچونىڭ كيرهكلىرى. سىز مونە پېچكە ياقاندىن سوڭكى آنى مولد الجموضه ھەم ھوا كرمەسلىك ايتوب طوما. لاغز اول شول وقت اوزاقلامى سونەر، چونىكە اول طن آلا آلمى. بىزنىڭ تەننىز. دەگى آشمالقلرنىڭ يانوب تەننىگە قوت بېرولرىنە، تەننىزنى يلقوغە ياكى بىرىنى ياردەم ايتكان نىرسە مولد الجموضە در. آدم اوچون كيرهكلى بولغان مولد الجموضە صولار. آرقاسىدە تابلادىر. بىز حاضر صولارنىڭ نىچىك بولغانىن قاراب قارىق ئەلى. يوطىلىق چوقرىدە جن اىلە بىر بىر بوغزلاو دىگەن اىككىچى بىر يول بار. بو بوغزلاولر صولش تىروباسى كوكرەك يانفەدە اىككىگە آيرىلوب، بارغان صابىن بو. تاقلىرى كوبەيە، ايكى آخردە بىر تاقلىرى مىليونلرچە كېچىكەنە قورقلر ايلە تەم بولوب اوبكەنى ياسىلر. طن آلمان وقتى ئەلىگى بوتاقار بويىچە ھوا كىلوب قورقلرغە تولادىر.

اوبكە شول روشە مىليونلرچە قورقلردىن عبارت اولوب ھىر صولا. خان صابىن قورقلرنىڭ اچىك گى ھوا لرى آلمان شىب طورادىر. اوبكە كوكرەك بوشلىغىنىڭ بايتاق اولشىنى اشغال ايتەدر. طن آلمان كوكرەك بوشلىغى كېكەيە، آغز ھەم بورن آرقلى ھوا بوغازغە، آندىن آنىڭ بوتاقلىرىنە قورقلرىنە كىرە اوبكەنى كېكەيتەدر. بىز بونىڭ بولاي بولغانىن اوز بىزدە سىزەرگە مەن: طن آلمان كوكرەك گەرنىڭ آلىنى اولشى كوتەرلە ھەم ھوا تولادىر. كوكرەك ھەم اوبكە قابىلغان رەوشارنىڭ طوقتاب قالمىلر، بىلكى شونىدوق توشەلر؛ بو وقت اوبكە قىلروب اچىك بولغان ھوا آغز ھەم بورن آرقلى طشقە چقادىر. بولاي



رەسىم ۶.  
1. بوغازلاو. 2. بوغازلاونىڭ طارماقلىرى. 3. سول ياق اوبكە. 4. اوڭ ياق اوبكە. 5. يورەك.

ايتوب ھوانى اچكە آلو ھەم چغارو زور كىشىلردە مىنوتىنە ۱۸-۲۰ مرتبەلر بولادىر. اوبكە گە كىرگەن ھوا آندىن نى حالەدە چقە؟ موڭا جواب وىرگەنچى بىر آز دوران دىمىنى ايسكە توشورگە طوغرى كېلەدر.



قان يوره كذاڭ سول ياقى بولمىدىن چىغاندىن سوڭ بتون تەندە آغوب يورگەندە،  
اوزندە بولغان آزقنى طاراتا؛ تەندەگى اشكە ياراماغان آشاملىقتىن قالغان كومر-  
حامىز قاربونلرنى اوڭايغە آلوب قايتەدر.

حامىز قاربون ايله طولغان قارا قان، يوره كذاڭ اوڭ ياقى بولمىغە كرگەندىن  
سوڭ، اوپە گەطابە كىتە؛ آندە اول بىزنىڭ سولادىغىز مولداالمھوضەغە اوچرى. مو-  
لداالمھوضە ايله حامىز قاربون شوشى اورندە آلماشنەلر. قارا قان اوزندە بو-  
لغان حامىز قاربوننى ھوانڭ مولداالمھوضەسى ايله آلسىدرا. مولداالمھوضەنى  
آلغاندىن سوڭ قان، آل تۈسكە ئەيلەنۈپ يوره كذاڭ سول بولمىغە كرۈپ، آندىن  
معلوم طامرلر بويىنچە تەنگە طارالادر. ھوا اوپكە دەن حامىز قاربوننى آل-  
سۇپنى طىشقە چىغارغاندە، طىشقە چىغاردىر. سولالغان وقتە قان حامىز قاربون بىرۈپ،  
آنڭ بىراپرىغە مولداالمھوضە آلغان بىلىك.

ھوا كچىككە قووقلر، قان طامرلر اچىندە بولغانلىقتىن بو آلماشونۇچك بولا سوڭ؟  
بو اورنلردە قان طامرلرى غايت نچىكە بولىدىقلىرىدىن اوزلرندە بولغان  
حامىز قاربوننى ھواغە بىرۈگە، شولايۇق اوپكە قووقلرىدە قان طامرلرى كىك  
اوڭ يوقە اولدىقلىرىدىن مولداالمھوضەنىڭ، قانغە قوشلۇوينا ھىچ مانع يوقدۇر.  
اگر دە آدم طن آلماسە ايدى، قانندە بولغان حامىز قاربوننى آيرە، مولدا-  
المھوضەنى ھىچ قايدىن آلا آلماس ايدى.

بو رە ۈشە غازلرنىڭ آلماشمۇوى بولماسە، آدم بىك تىز. اولەر ايدى.  
شونڭ اوچوندە صوتويىغە كىتكەن - چومغان كشىلر سولارغە ھوا بولماغانلىقتىن  
بىك تىزطونۇچغە (طىللىرى بىقە) لىر.

طىندە حامىز قاربوندىن باشقە سو پارىدە بار. مۇنى قش كۇنى آلغاندە بىلو-  
رگە مۇكىن. بو ايسە، آشاملىق - اچەلىك لىر آرقلى تەنبىزگە كرگەن سۇدىن باشقە بىر  
نرسە قوگلىدۇر.



چالنىدە خان  
كۈندۈقارايىلدا  
شائىكاسىن بىمىكاسى



## مايمو للرنك ياردهملىشوى.

۱

آفريقا قطعەسىنىڭ زور بىر اورمانىدە مايموللار عائىلەسى ياشى ايدى. بولار كۆچلىرى يىتكەن اشلردە بىر بىرىگە ياردهملىشەلەر، قاراشلار؛ كىچىك، هوا سالقندىراق وقلردە بىر بىرگە صىرغىشالەر، بىر بىرىنى ايله قوچاقلاشوب ياتالەر؛ آلازغە توشەك، يورغانسىزدە جىلى بولا ايدى. ايرتە يوقىدىن ئورغاچدە شاۋلاشو، گولەشو، آغاچ باشلىرىدە سىكرشولر...

مۇنە بىر ۋەقت بىر جىڭگەلى مايمول، يىمشىلىرى قىزاروب بىشوب تورغان. آغاچ طايدىدە، باشقە ايدىشلارنىڭ اشارغە چاقردى. آلاز طويغانچى طاماقلاندىلەر. صوڭرە صو اچەسىلەر كىلوب آغاچنى ارغىشوب توشدىلردە اورمان آراسىدىن آغوب ياتقان ھەيپەت بىر چىشمەگە جىيىلدىلەر. بولارنىڭ صوصىلىرى قانوبدە ئولگىرمە. دى، آلالارنىڭ بىرىسى، ياقىندەغى ئەرەمەلىكىنى نىقىدىلەر بىر شەبەھىلى طابوش ايشىدى. صاق مايمول سەيسكەنوب كىتىدى ھەم كوزلارنى تىگوب يان ياقىغە قارانا باشلادى. شىرل ۋەقتە بىك غيور بىر يولبارص ئەرەمەلىكىگە ياشىرنوب، مايموللارنى طوقارغە كوزەتوب تور ايدى. بو قورقۇنچى سىزوب قالغان صاق مايمول، آچى طاداش بلەن قىقروب يىبەردى؛ ايدىشلىرىدە مۇنڭ تىنبىھن بلوب، اورمانغە آتلىد. بىر مېنوتىن صوڭ جىڭگەلى مايموللار ھەمەسى آغاچ باشلىرىدە اوطرە ايدىلەر. مۇنە مىڭاچ آلاز يىرتقىلردىن قورقۇمىلر ايدى فقط آغاچلارنىڭ چەنچىكىلى ۋاوتكىن ايلەلى بولۇۋى بويىچەلەرغە بىر آز كويسىزلىك ايتە ايدى: اورمەلەشوب مىڭان ۋەقتە، بو تاقلىردەغى نىڭنەكلەر آلازنىڭ يۇنىپە، صىرقىسى، ۋاوتكىرەكلرى تىرىلەرىپە قالدوب، تەنلرن ئەرنتە باشلادى. قولىپە قادالغان تىڭنەكنى ھەر مايمول اوزى صووروب طاشلى، مۇنىسى بىك يىكل، اما آرقاغە كىرگەنلرنى نى اشلەرگە كىرەك؟ عادەتەن مايموللار يوروب طوقتاغاچ، بىر اورنغە جىيىلشوب اوطرەلردە، بىر بىرىنىڭ تەنلرن قاراشلار؛ بىگىرەككە قىردەشلىرىدىن بىرىنىڭ تەنى ئەر نىڭنەن بىلسەلەر، ھەمەسى بىرگەلەشوب چەنچىكىلرنى چوبلەب آلوب طاشلىلەر.

آغاچنى مایهوللردن كچیره گى، اوزار و براق چیتكه صوزلغان بىر طاغنه منوب او طردى. آنڭ بىر آزغنه قویاشقه جانمەسى هم تیره ياقاغى يەشلرنى قاراسى كیلگەن ایدی. شول وقت كوز كوریهى یوغار یلقە، هواده اوچوب یوروچى بىر قاراقوش كچكە مایهولنى كوروب قالدى. طاغى نرسە كیرهك؟ مونه هەیبەت آزق! قاراقوش آتلغان اوق كبك بىر تیزلك بلەن توبەن توشى هم او- زىنڭ اوتكن و كەرى طرناقلرن بالا مایهولنڭ تەنینه باطردى. اول آنى كوتەرو- ب آلب كیتەكچى ایدی، مایهول دورت قولى بلەن آغاچقە طرتموب، آیانچلى بىر طاوش بلەن قچقرا باشلادی. بو بیچارەنڭ حالن كوروب قالغان باشقە یولداشلر- ى بىك تیزگنە یوگرشوب یار دەمگە كیلدىلر. مایهوللرنڭ بىرسى قارا قوشنڭ قویروغن، ایكنچىسى قاناتن اوزگەلى، اوچونچىسى بار كوجینە آياغن تىشلى، تاغى قاپوسى ئلەككەن یرنەن طارنا ایدی. قارا قوشقە ایزا، عناب. .. اول اوزىنڭ كوجلى قاناتلرى بلەن ياق ياقغە صوقغالاب قارادی، بورنى بلەن چوقشدروب كوردى، كیتەرگە طرشدى، مگر اول طرشو آڭا فائە كیتورمى ایدی. بىر مایهول آنڭ قویرغینە شول چاقلى نق يابشقان ایدی، كە قارا قوش بىر اوچ قدرلى قلو- رىنلرن مایهولنڭ قولەن قالدررغە مجبور بولدى. قارا قوش، قانغە بویالوب، شەبەرگەن وئوتلەرگەن حالە اوچوب كیتدى. شولای دە آنڭ قارنى بو تەیبەگەن ایدی

حيوانلر دنياسى.

ماى آيى. كون جيله زگنه. اورمان اچىڭى آلانلر دە، آقروغنه ايسكەن جيل بلەن تورلى نوسە گى چەكەلر، ياشل ئولەنلر، آغاچ يافراقلىرى سلكنوب، سلكنوب كیتەلر.

طاش آرالرنىن چلقرەب آقغان كچكەنە يلغەنڭ اچفە واقغنه بالقلر آزق ئزلەب يوزەلر؛ يلغەنڭ طونوبراق طورغان یرندە يوزوب يوریلر. چوبار كوبەلەكلر چەكەدن چەكەگە ادچا، آغاچ يافراقلىرى، قوواقلر آراسنە جىرلاغان قوشلرنڭ طاوشلىرى ايشتلە؛ طاش آرالرنە، آغاچ توبلرنە كەلقە جلانى يوگرە؛

كوكەیلرن كوتەرگەن قرەسقلر آشغە آشغە اوبالرىنە بارالر؛ كىك يافراقنڭ

اوستنده گى، يورطن اوزينه كيگان. نه كه م - تکه منى، چيتمن كوره طورغان باقا،  
 ئله كتروب آلوب يوتارغه آشارغه طورا . . . اورمانده بارنه اوچرارغه بولا: آندە  
 اوزون قولاقلى قويان بولغان كبك، آنك دشمانلرى بولغان بورى بلهن تولكى  
 هم آيوده اورمانده در.

اسسى طرفنك اورمانلرنده، اوزون قامش هم زور آغاچ آرالرنده شفقتسز  
 يولبارس، زور فيللىر تر كلك ايتلر؛ تورلى تروسه گى قوشلر بلهن برگه آغاچ  
 باشلارنده مايهوللر اورمه ليلر؛ زهرلى جلانلر بالداق كبك بوگره نوب قياشده  
 قزونوب ياتالر.

يلنك كوب وقتنه صودوق بولا طورغان طرفلرنك ده اوزينه مخصوص حيوانلرى  
 باردر. بزنگ موندە غى اورمانلرده بولا طورغان كورن آيولر اوزينه اول طرفلرده -  
 آق آيوياشيدر. آق آيو بزنگ موندە غى آيولرغه قاراغان زور راقدر. بوز دینگز  
 لرى بويده، بوز آرالرنه طوپاس گوده لى آيو بالغي، دینگز آيغرى يوزوب يوريلر؛  
 دینگزنگ اورتلرنده، دنيا نك ايك زور حيوانلرندن بولغان، كيتلر ياشيلر.  
 بولاردن باشقه دنيا ده، عادى كوز بلهن كورنمى طورغان حيوانلرده باردر.  
 زور كورسه ته طورغان پياله بلهن بر طامچى ساز صويغه قاراسه ق، آندە ئله  
 نيقدر واقغه حيوانلرنك سيكره له ب برسن برسى قوبوب يورگه نون كوره چكبز.  
 بو حيوانلر - صوبتيلر.

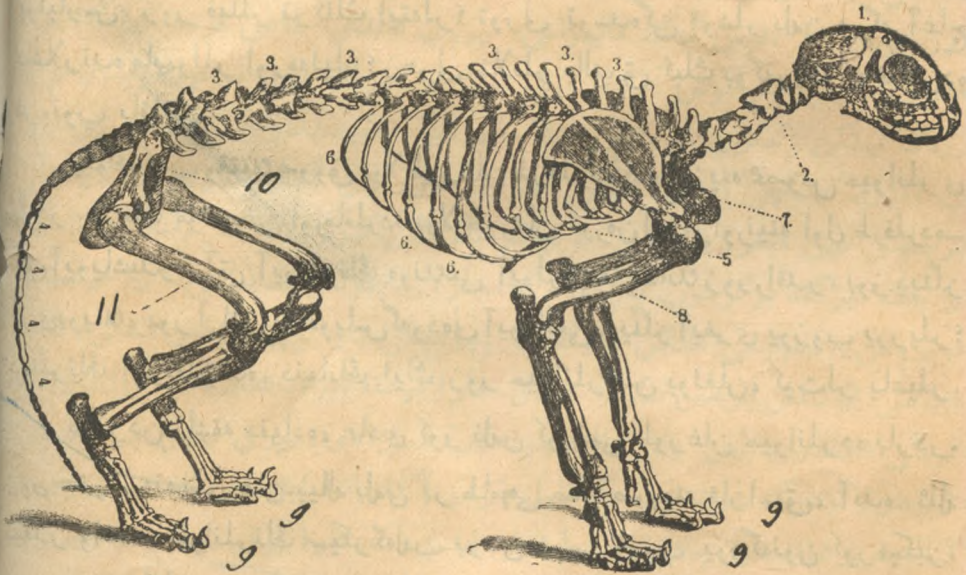
حيوانلر شوشى ره وشده ئله - له نيچه تورلى بولسه لرده، آرالرنده بر نوع  
 مفاسبت باردر.

بسون سوتچى حيوانلر، قوشلر، بالقلر هم بعض بر باشقه حيوانلرنك  
 اسكليت لرنده اومرتقه (عمود فقرد) باردر؛ شوناقمن موندى حيوانلر اومرتقه لى  
 حيوانلر ديب اسملنه در. اومرتقه مالك بولماغان باشقه حيوانلر، مثلا: سولك،  
 سله وچن، قوندز كبك لر اومرتقه - ز - ديب آتلفه لر.

### سوتچى - ايمز وچى حيوانلر

اوزلرنن بالا توغدروب آلارنى ايمچه ك سوتى بلهن آزقلاندروچى مغلو -  
 قلرنى «سوتچى حيوانلر» ديب اسميلر بولار، كيرهك بالا آصراولرى، كيرهك  
 اعضالرينك توزلشى جهتمندن بولسون، آدمگه بيك اوخشيلر. سوتچى حيوانلرنك  
 قانلرى بزنى كبك قزل هم جلى بولوب، يوره كلرى ده اچكى پهرده لربلهن دورتكه  
 بولگهن بولا؛ اسكليتلىرى آدمكى كبك، سويه كلردن تشكىل ايتكان؛ تهنلر يغه

طارالغان آق، يىب اوغشاشلى طامزلىرى، شولا يوق كورو، ايشتو، طاتو اعضا لىرى بار؛ آلارده بىزنىڭ كىبىك اوپكە لىرى بلەن صولش آلار. الحاصل سوتچىلارنىڭ ياراتلىشى آدمنىكى كىبىدر. فقط آلار توغرى قامە (گەودە) دە تورا آلماولر، عقل وسوز نەمەنەن مەروم بولولرى بلەن آدمەن آيرالار.

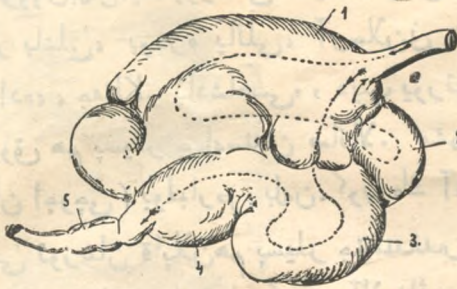


رسم ۸

1. باش. 2. موين اومرتقە لىرى. 3. آر قە اومرتقە لىرى. 4. قويرق اومرتقە لىرى. 5. كوكرەك سويەگى. 6. قابرغە. 7. قالاتق سويەگى. 8. جىلكە سويەگى. 9. بارماقلار. 10. اوچا. 11. بوغ.

سوتچى حيوانلر قىسمى بىر قىدر بىلىگولى علامتلىرى بلەن يەنە بىرنىچە صنفقە بولفەلر. هر كىگە معلوم بولغان صيىر، قو، كەجە، شولا يوق تويە، بولان، مشى كىبىك سوتچىلار دن « آيرى توياقلى » ياكە « كوشە وچى » حيوانلر صنفن تشكىل ايتەلر. بولارنىڭ كوبرەگى يىواش وئە كرن طبيعتلى يورت حيوانلرى بولوب، ايتلىرى، سوتلىرى، يونلىرى، تىرىللىرى ايله آدمى ذاتقە بىك كوب فائىدە كىترەلر. آلارنىڭ آياق بارماقلىرى، ايكىگە آيرىلغان توياقلر بلەن يابلغان بولا. كوشە وچى حيوانلر يالغز اوسمە آزقلر بلەنگنە تاماقلانەلر؛ موندای حيوانلر نى چاقلى آچ بولسون، ايت آشن آغزلىرىنە آلەمىلر آلارنىڭ تىشلىرى دە اوسمە آشاملىقلارنى استعمال ايتەرگە موافق رەوشە يارانلەشدر. بو حيوانلرغە تىشلىرى بلەن ھىچ بىرنىسەنى يىرتقالارغە توغرى كىلىمى؛ شونىڭ اىچون دە آلارنىڭ ھىچ بىرسىنىڭ قاپان تىشلىرى يوق، شولا يوق كىسكىچ تىشلىرى دە توبەنگى تىش قازناسندە غنە بولا؛ آزاد تىشلىرى ايسە، غايت اوتەمس وقالوندر.

اوسمه آزقلرده غدالی ماده لر آز بولغانلقدن، معدالارنی کوبرهك مقدارده قبول ایتقه وئه کرنلك بلهن سکنده. کوشه وچیلرنك معدلری ده شوکه لاشقلاب یارانلغان. سونچى حیوانلرنك دورت بولم معد-



رسم ۹. صیبر معدى.

وآندن کیری آغزغه چغوب 1. اشکبه. 2. طاقیه. 3. قرق قارطه 4. شیردن 5. اچه کلر کوشه لنده در. آغزده تکرار چهینه لوب صییقلا نغاندن صوگ توغرى «قرق قارطه» اسمنده گی اوچونچى معدگه نوشه، آندن دورتنچى معد - «شیردن» آرقلى اچه کلرگه اوتددر. صییق آشلر ایسه توغریدن توغرى اوچونچى و دورتنچى معدلرگه نوشوب، کیری آغزغه کوته رلمیدر.

آط هم سونچیلر جمله سندن بولوب، آنك طویاغی آیری توگىل بلکه طوتاشدر. ایشهك هم آفریقاده یاشی تورغان دینگز آیغرى (زیبرا) یارانلش جهمتدن آطقه ایك اوغشاش حیوانلردر.



صیبر تویاغی. رسم ۱۰. آت تویاغی.

س-ونچیلرنك اوچونچى صنفى كوب طویاقلی حیوانلردر. آلا ر عموما سرت وقانى یونلى، قالون تیریلی، صالماق (آور) گه وده لی بولالار. آیاقلرنده، طویاق بلهن اورتولى ۳، ۴، یا که ۵ بارماقلری بولا. قوری یر حیوانلریك ایك زوری بولغان فیل، بیگیهوت، کهرکه دان شول جمله دندر.

س-ونچى حیوانلر قسمیك دورتنچى صنفى، کوبرهك وقت باشقه جهنلکلر ایتی برله رزقلانوجى، یرتقچلردر. یرتقچ حیوانلر طشقى کورنشلری جهمتدن تورلیچه بولغانلقدن آلارنی آبروب بلو اوچون، برنیچه جفسکه بولنه لر. مثلا، یر تقچلرنك یر تورلیسى، ، پسیلر جفسى.

(۱) پسیلر دیگه چده نچقانلر اوستنده گنه حکم سوره طورغان، یوواش ئوی

جەنلەنگى گنە اويلانماسون؛ پسى جىنىسنىن شول كوچلى قدر هم  
 غيرتلى يرتقچلر بار كه زور فيللىرگە ھەجوم ايتەلر. بىر  
 او كرووى بلەن ايڭ يۈرەكلى كشيپنڭ قوطن اوچرا طورغان،  
 زور باشلى، بۇدرە ياللى، آرسلاننى بلەبىز. بىزنىڭ  
 آرادە، جەنلىك پادشاهسى، دىب يورتلە تورغان شول  
 مخلوق ھەم پسىلر جەلەسنىن سانالا. مشهور، قانصل  
 (قان اچۇچى) يولبارص بلەن، كوېرەك آزا اورمانلرندە  
 ياشى تورغان قاپلان ھەم پسىلر جىنىسنىنر. بولارنىڭ يارا-  
 تلىشلىرىن دقتلەپ قاراغان كشى، آلارنىڭ پسى جىنىسنىن بۇ



رسم ۱۱ پسى آياغى

لۇرلرئە بىك تىز قناعت ايتە: بولارنىڭ ھەمسىنىڭ باشلىرى توگەرەك و طوپاق  
 بولوب، آغزلىرىنە او تىك كىسكچ تىشلىرى و بىك كوچلى قابان تىشلىرى بولا؛  
 آلغى آياقلىرىندە بىشەر، آرتقىلىرىندە دورتەربارماقلىرى بار؛ تىللىرى ققرشى، كوز  
 لرى او تىك، قولاقلىرى غايت سىزگچ بولوب، اوزلىرى يىكلىك وچەبەكلك بلەن  
 ممتازلر. بىزنىڭ طرفلردە بويورتقچلردن فقط ئۇ پسى (مەچى) گنە ياشى  
 آرسلان، يولبارص، قاپلان كىبىك زور اقلرى ايسە اسسى اقليلردە كىچنەلر.

(ب) يرتقچلرنىڭ ايكىنچى تورلىسى  
 ات جىنىسلىرى بولوب، موئەرغە بۇرى،  
 تولكى، چاقال كىك حيوانلر كره. بۇرى  
 ھەم تولكى حيوانلرن آچق كورگەن  
 كشى، آلارنىڭ ات جىنىسنىن بولوون تىز  
 آكلى: آلارنىڭ آلغى آياقلىرىندە بىشەر، آرتقىلىرىندە دورتەربارماقلىرى بولوب،  
 باشلىرى اوزونچەرەق، تىللىرى شومادر.



رسم ۱۲. تولكىنىڭ باش سويەگى

(ج) سويەكسىز حيوانلر (ھوام) بلەن رزقلا نوچى بعض بر ضرر سىز و خوقسىز  
 جەنلىكردە يرتقچلر جىنىسنىن حساب ايتلە. كرىپى، يومران، ئەرلەن شول جملە دىنر.  
 (د) يرتقچلرنىڭ دورتنچى جىنىسى «آيو» لردر. بولار باشقە يرتقچلردن  
 قوبەنەگى صفتلر بلەن آيرالار: آيولر جەنلىك ايتىنىن باشقە ھر تورلى يەش،  
 بال و اوسىلك طامرلىرى آشيلر؛ قش بوينچە قوزغالمىچە ياتقان يىلرلرنە اويىلر  
 (يوقىلر)؛ يورگەن چاقلىرىندە بوتون باقايلىرى بلەن باصالر. بىزنىڭ اورمانلردە  
 خوجەلىق ايتە تورغان كورەن آيولر، شولايوق تون (شەمال) طرفلرنە قش

بوينچە دىنگز بالغلىرى آولاب، يوقلامىچە كىچنە تورغان آق آيو- پرتقېلرنىڭ دورىنچى جىنسنى تىشكىل ايتىلەر.



1.



2.

تورلىنىشك آل م آرت آياغى.



آيو آياغى.

رسم ۱۳

سوتچىلر قىسمىنىڭ بېشىنچى صىفى «كىپروچى» حيوانلر، كە بولارنىڭ نوعىسى بىك كوب وتورلىدىر. آلارنىڭ باشلوچە آيرىملىقلىرى تىشلىرىندە: ھەمە كىپروچى حيوانلارنىڭ يوغارغى ھەم توبەنىڭى قازناسىندە اوزون وكەكرى ايكيشەر دانە



كىسكىچ تىشلىرى بولا. آلارشول تىشلىرى ياردەمنە بىك قاتى نرسەنى دە (مثلا آغاچنى بىك يگل كىپرە آلار. بولارنىڭ قابان تىشلىرى يوق ۳-۵ قدرلى بولغان آزاوتىشلىرى دە بىك

توبدە، كىسكىچ تىشلىردن بايتاغوق رسم ۱۴ سومار باشى. رسم ۱۵ تىننىك باش سوبەگى. آيرىم تورالر. بو صىفى كوبرەك آغ-چاچ طامرى، چىكلەوك، اىگن اورلىغى بلەن رزقلانە تورغان واق ھەم ضعيف حيوانلردن عبارة. قويان، تىيىن، طىھقان، سومار، قونىز شول صىنقىن سانالار.

سوتچى حيوانلارنىڭ آلطنچى صىنقىن «يارى قانات» ياخود «قولى قانات» لر تىشكىل ايتە. بولارنىڭ ياراتلىشلىرى طىھقانلرغە ھر آزاوخشاغانغە آلارنى «اوپچى



رسم ۱۶. يارى قانات

طىھقان» لر دىب دە اسمىلر. يارى قاناتلرنى روسىيەنىڭ ھەمە يىرنە دىھرلىك اوچرارغە مكن. اولدە تركلك ايتوچىلردن آلارنى بلماگن كشى بولماس دە، بو كچكەنە مخلوقنىڭ گەودەسى طاقىرغە يون ايلە اورتولى بولوب، قولاقلىرى غايت زور، آلغى



قول اورنندن چىغان دورت بارماقلىرى اوزوندىر. عادتتە اول بارماقلىرىنىڭ اوزون-  
 نلىغى، يارى قاناتنىڭ بوتون گەودەسى اوزونلىغىدىن بولالىر. اول بارماقلىرىنىڭ آرا-  
 لىرى بىر تۈرلى جىپىرلۈپ، سوزلۇپ تۇرغان يارى شىكلىكى نىرسە بلەن بىشىكەن  
 بولسا، يارى قاناتلىرىمۇ ضررلى قورنلىرىنى ھلاك ايتولىرى بلەن، كىشىلەرگە بىك كۈپ  
 فائىدە كىتەرلەر. فقط جەنۇبىي آمىرىقادە، اسسى مۇنقىدە ياشى تۇرغان «ۋامپىر»  
 اسمىنىڭكى يارى قاناتلىرى ضررلىلەردىن سانالا يارتى آرشىن زورلىغىدىكى بوغناقلىرى  
 بەزى حيوانلارنىڭ، حتى اويقۇدەغى كىشىلەرنىڭ تەنلىرىنى تىشۈپ قانىلىرىنى اچكەن  
 وقتلىرى بولغالىدىر.

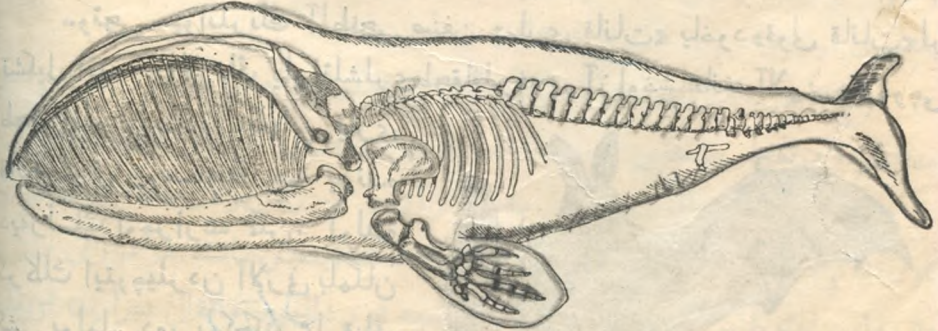
سوتچىلاردىن يىنچى صىف «دۈرە قول» لىرى، كە مايمۇللىرىنىڭ ھەر تۈرلىسى بو



رسم ۱۷ مايمۇل

جەلەدىن سانالالىر. بىر نىرسەنى تۇتقاندە  
 ياكە آغاچ باشلىرىنى ئورمەلەپ ھەنگەندە  
 بولارنىڭ آياقلىرى دە قول ھىسەبىتى  
 ايتىلەر؛ حتى آلا آغاچنى يەشلىر-  
 نى دە بىردە قىيىنسىنە چىقەر قولىرى-  
 ى بىرلە اوزۇپ آشى آلالىر، شونىڭ  
 اوچۇن آلارنى «دۈرە قول» لىرىدە  
 دىيىپ اسملىگەنلەردە.

سۈدەغى سوتچىلار - اوزلىرى سۈدە، دىڭىزلىرىدە ياشادىكلىرى ھالىدە، بالالىرىنى  
 سۈت ايلە رىزقلىنىدۇچى حيوانلار بار، كە بولارنى «، سۈت سوتچىلىرى» دىلەر.  
 آيو بالىغى، دىڭىز آيغىرى، كىت، كاشالوت، قوش بورون ( اور دەك بورون) شول



رسم ۱۸ كىت اسكىلىقى.

جەلەدىندىر. كىت كاشالوت مەلۇقلىرى زورلىقى ھەم يارانلىقلىرى بلەن زور دىڭىز  
 بالىلىرىنى ئوخشىلەر: آلارنىڭ آياقلىرى بوتونلەي يوق؛ گەودەلىرىنىڭ اور تاسىنىڭ قول

رەوشلى بىر اعضالىرى بولسەدە، اول فقط صودە يوزو اوچون قانات خىمىتىن گىنە ايىقەدر.



رسم ۱۹ قوش بۇرون.

قوش بۇرون - قویى ویومشاق یونلى، كىك قویرقلی، كچیرەك بىر غىلوق، كە آفستىراليا قطعەسەنە یاشى. آنك آغزى اور- دهك طومشغى كىك اوزون وتشسز بولوب، یوزە تورغان جەتەلرى آياقلىرى بلەن بىتەشكاندر. گەودەسى دورت آياقلى حیوانلر نقى كىك بولسەدە، قسما قوشلرغە اوخشادغىلن، قوش بۇرون دە دیلر.

### قوشلر.

قوشلر هر قايوبىزغە معلوم بولغان، اومرتقە سويەكلى، اوستلرى يون و - قادریلر بلەن یابولى حیوانلردر. بولار دە باشقە حیوانلرنىك قوللرى منزلەن بولغان ایكى اعضاسىنن قاناتلر حاصل بولغان. قوشلر یارانلەشدىن هوا یوزنە اوچوب یوزرگە بیل-گولنگەنل-كسنى، آلارنىك بوتون اعضالىرى شوگەرغە لاقىلانوب یارانلغان. هوا یوزنە كوتەرلوب یوزو اوچون، ایبتە، آلارنىك گەودەلرى یىكل بولورغە كیرهك؛ تەننىك ایك آوركيسه- كلرى سويەكلر بولغانلقدن، آلارنىك مناسب بىر اولچەودە بولولرى تىوش- چىلابدە قوشلرنىك سويەكلرى غایتەن چكە (یوقا) اچلرى قوش بولا؛ سويەك آرالرنىك دە باشقە حیوانلردەغى كىك جىلك ماپى بولماينچە، فقط بوش هوا بلەن طولىدر، كە اولدە آغز بۇرونلرنىن اوتەدن اوقەگە آغوب تورادر. موگاردن باشقە هر قوشنىك اوبكەسى آستىك بىر كچكئە قاپچغى بولوب، آنك اچىك هر وقت هوا بولا. مونە شول خصوصیتلرى اوچون قوش بىك یىكل حركت ایقە هم هوا یوزنە قاناتلرن جەيگەچ ايركچە كوتەرلوب تورا آلادر. قوشلرنىك



رسم ۲۰. قوش اسکلتی

1. باش.
2. موین اومرتقەلرى.
3. آرقە اومرتقەلرى.
4. قلاق سويەگى.
5. جىلكە.
6. كوكرەك سويەگى.
7. قابرغە.
8. اوچا.
9. بوط.
10. بالظر.
11. بارماقلر.

قاناتلرى بىر قاتار (رەت) اۈرنلرغە تىزلىگەن قاۋرسىنلار بلەن آنلارنى چۈرنلار. غان يۈن ۋە مامقلاردىن عىبارت بولۇپ، جەمئىي بىر جىلپە ۋە چىكە (مەۋجە گە) اۈشىلىن. قاۋرسىنلارنىڭ تۈبى طرفى قوۋش بولۇپ، اچىك غايىقە يىڭل بىر بوژورماق ئىكەنلىكى باشقە نەرسە يوق؛ اما تىش طرفلىرى بىيىك مامپور بىر رەۋش بىر بىر سىيىنە صىرغىشۇب اۈسكەن يۈن تىزىلىپلرى بلەن بىزەنگەن بولار. قوش قاناتىن اچقان چاقىم شول يۈن تىزىلىپلرى، صىرغىشقان كۈيىنچە جەيلە ۋە كىيىگە يەلەر. قوش اۈچارغە تەلەگەنە اۈزىنىڭ قول سۈيەگى قوتى بلەن قاناتىنى جىلپى ھەم آنىڭ ھۈاغە مەقاۋمتى (قارشى تۈرۈۈى) آرقاسىنە يۈغارى كۈتەرلە؛ بىر يىرگە باررغە تىلى ايكەن، قاناتى بلەن ايشۇب ۋە جۈدكە كىيىتۈرگەنى ھەركەتن قۈيۈرۈغى بلەن تۈغر يىلاى - تۈغر يىلاى استەگەنى اۈرنىغە كىتەدر.



رسم ۲۱. قوش قاناتى

قاناتلار نەرسە؟ قوشلارنىڭ اسكلىتىن دىقتلەت قاراسىق، كۈرەيز، كە آلارنىڭ قاناتى كىيىنىڭ قولىنە، سۈتچى ھىۋانلارنىڭ آلغى آياقلىرىنە باشقە بىر نەرسە تۈگۈل: قوشلارنىڭ قاناتىنە ايكە باش، تىرسەك سۈيەكلرى

ھەم بىيىك اۈزۈن بلەك سۈيەگى، شولايۇق بارماقلىرى دە باردر. قوشلارنىڭ تىشى قاتى مۈگىز مادەسىدىن بىر تىپقە بلەن قابىلانغان، تۈمشەقلىرى بولار؛ آلار دە تىشلەر ھەم يۈمشاق ايرىنلەر يوق؛ شۇنىڭ اۈچۈن دە آلار آشاغان آشلارن چەيىنە مېچە، بىقە ۋە كۈيىنچە يۈطالار.

قوشلارنىڭ تىشى سىزۈلۈردىن (ھۈاسى ظاھەرە) ايكە قوتلىسى كۈرۈچىسىنەر. بىيىك كۈب قوشلار (شول جەلەدن قارا قوش) ھۈادەغى بولۇپلرغە چاقلى كۈتەر-لۈب، ھتى كە بېشەر چاقىرم قىر بېۈك-كەك اۈچۈب، بىر اۈستىن قاراب يۈرۈپلەر. شۇندە دە آلارنىڭ كۈزلىرى يىدەگى نەرسەلرنى چالا آللا شول چاقلى يىراق مەسافەدىن اۈچ اۈرەسىنەغى ئۈلەكسەلرنى كۈرۈب، تۈبەن آطلۇب تۈشەلەر.

قوشلارنىڭ تىش قولاغى (قۇلاق كەرتەسى) بولماسە دە، آلار ياشىغىنە ايشتەلەر. تەس ھسى (تېيۈب سىزۈ) آلار دە يوق دىەرلىك؛ آلارنىڭ آياق، قۈللىرى، شولايۇق تەنلىرى يۈن يا كە قالون تىرى بلەن اور تولى بولغانلىقىن، بىر نەرسەگە تېيۈب كىتۈ بلەن گنە آنىڭ قاطىلىق يۈمشاقلىق كېك ھاللىرن بلۇب آلالمىلەر. قوشلارنىڭ آياقلىرى غايىت نېچكە ۋە يىڭل بولۇپ، بارماقلىرى ھەر قايسى آياقنى دۈرت دانەدىن آرتۇق بولمى. آلارنىڭ قانى جىلى، صولشلىرى باشقە ھىۋانلارنىقە

قاراغاندە يىشراق؛ مەركىزى تىز بولغانلىقتىن يۈرەكلىرىنىڭ تىببىي دە يىشراقىدۇر. قوشلارنىڭ مەشىقتى - قوشلار يۈمۈر قاقسالار، ئالدىن بالاچىقارو يولىدە بىك كۆپ مەشىقلەر چىگەر. ئالدىنكى ئەمەللىرىنىڭ اھمىيىتى اشلىرى دە شولىدۇر. دىياغە كىلەچك بالالىرى اوچون اويا ياقا سودە ھەر بىر قوشنىڭ طر شوب اشلى تورغان خىد مەقلىرىدۇر. ئالدىنكى اويا لىرى كۆپىنچە آغاچلار دە، طاو باشلىرىدە، چىتر وئولەن اشقلىرى نە بولۇپ، بىرگە قازوب اشلەگەنلىرى دە اوچرىدۇر.

قوش اويا سىنىڭ اچى، كۆپرەك وقت مەمق يا كە يوللىرى بلەن بىزەلگەن بولا. آنا قوش يۈمۈر قاقسالار، ھەم بالا چىقارو اوچون جىلىق كىرەكلىگەن باشلىرى شىكىللى، يۈمۈر قالىرىنىڭ اوستىنە او طروب، تەننىڭ ھەرىتى بلەن ئالدىنى جىلتا باشلى. آنا قوش آرق ئىزەلەپ كىتكەن چاقلىرىدە، ئالدىنىڭ آلماشىنە يۈمۈر قالىرىنى جىلتو خىد، تەن آناسى ھەم باشقارادۇر.

يۈمۈر قەنەك تەشكىلى و چىپىلەر - يۈمۈر قانلىق طر شى، ايزو سىت مادە سىنىدىن بولغان قاقبى بلەن چور ناو لى بولۇپ، ئالدىنىڭ، اچىنە ھوا كروب تور رلىق، واقغە مەمەتلىرى (كۆز نەكلىرى) بولا. قاقبىنىڭ اچ طر شىنە ياشقان يارى اچىنە يۈمۈر قە آغى، ئالدىنىڭ اچىنە يۈمۈر قاق سارىسى بىرلەشكەن. يۈمۈر قاق سارىسىنىڭ اچىنە «مولد» اسمەنە كچكەنە گە بىر آق طاب بولا، كە طبىئەتنىڭ مەخسوس بىر سىرى بىرىنچە آكاردىن چىپى (قوش بالاسى) ياراتلا؛ يۈمۈر قانلىق آغى و سارىسى ايسە چىپىنىڭ رزقلا - ناچق آزقلىرىغەدۇر. چىپى آشى، اوسە؛ ئالدىنىڭ اول قارا كغى، طار ساراي اچىنە بىكەلەنوب ياشىسى كىلەمى باشلى دە، طومشغىنىڭ اوچى بلەن قاقبىنى چاتتاتورغە طوتتە؛ سوئرە، اوزى سىپىارلىق ايشىك ياقاغانلىق سوئىدە، آياق و قانانلارن ئوزە ئوب ياقىتى دىياغە چىقارۇر.

اول دفعە دە بەزى چىپىلەر ضعىق، يالانچاق، سوقر كۆپىنچە دىياغە كىلۇپ، باش - كوز آلتانچى آنا - ئالدىنىڭ رزق ازلەپ آشانو وىنە مەتتاج بولالىر ھەم ئالدىنىڭ قىرپىنە قالالىر. طورغاي، كۆگەرچىن، قارلىغىچ شول جەملەدۇر. قوشلار كۆپىنچە ھواملەر، اورلىقلەر، جىلەكلىر، آغاچ بورىلىرى بلەن رزقلىنالىر. باشقە جانورلار وئولەكسەلرنى ايسە بىر تەقچ قوشلىرىغە آشىدۇر.

### نەندى قوشلار بار.

ھىواناتنىڭ قوشلار قىسمى، سوئچى ھىوانلار كىك، بىرىنچە سىنغىلرغە آيرىرغە مەن. بىك كۆپ قوشلار بار، كە ياراتلىش و طبىئەتلىرى ايلە بىزنىڭ بورت طاو قلىرىنە

اوخشىلار . بولارغە «كورتلەۋچ قوشلار» دىلار ، كە كوركە ، طاوس ، فزان بو جملە دنلر .

طاوسنىڭ كوكلى - ياشلىلى و آلتون توسنىكى يالتراقلى ، غايىتە ماتور يونلرى بولا . آنا طاوسنىڭ زورغىنە قويروغى بولوب ، قابارغان چاغنى ، كوركە قويروغى كېك جە بلەدر .

فزانلر طاوسنى كچىرەك و ماتورراق بولالار . ملىكتىزدە فزانلرنىڭ تو - ركەرەك ياشى تورغان ىرى - قافقاز قطعەسى . اول طرفدە فزانلرنى ، تەملى ايتلرى اوچون آلىلر .

كورتلەۋچلر صنفىنە بەض بر اورمان و يالان قوشلرى دە كرەلر . اوزان ، كورتلىك ، بوزور ، ( بوچر ) بودەنە شول جملە دنلر . كورتلەۋچ قوشنىڭ چىبىنى يومرقان چىغانلىق مامق بلەن كىيىنوب چغا ، هم رزقن تىزدن ئوك اوزى ئزلەب آشى باشلى . كورتلەۋچ قوشلردە اوچو قوتى كىمەرەك بولا ؛ ئوى طاوغى كېك بىگرەك ناچار اوچوچىلرى دە باردر .



كورتلىك ۲۲ كورتلىك .

كوكەرچن طىبەئى جەنتىن كورتلەۋچ قوشلرغە بىك اوخشى ؛ فقط آنىڭ باصوب چىغارغانى چىبىلر ضعيف ، شەرە - يالانچاچ بولوب ، برنىچە آقناغە چاقلى اوزلرى آزق طا - بوب تىرىپلەنە آلىلر .

طورغاي ، پىسەك ، صاندوغاچ ، كىنارى و باشقە صاير اوچىلر ، قوشلرنىڭ «چىچىقلر» صىفن تىشكىل ايتەلر . بو

صنفىغى لىر كچكنە گەودەلى بولسەلردە ، صىيرچق ، صاىصقان ، قارغا ، چەوكە كېك ، ياخشوق ئىرىارى هم بار . چىچىقلر كوپىنچە هوام و سويەكسز حىوانلر بلەن آز - قلانلر ؛ بالق ، طىچقان ، باقا كېك واق مخلوقلرنى آولاب آشاوچىلرى هم بار .

چىچىقلرنىڭ چىبىلرى بىك ضعيف بولغانلىقن ، هىچ بر دشمانلىرىدە قارشى تورا آلىلر . بو تورلى قوشلرنىڭ كوپسى قش اوتكەر و اوچون جلى طرفلرغە كوچوب كىتەلر .

باشقە جانوارلردەغى كېك ، قوشلرنىڭ هم «ىرتقىلر» ى بار . بولار باشقە

كۈچسز قوشلارنىڭ يا كە سۈنچى حيوانلارنىڭ ايتلىرى بلەن رزقلانار . يىرتقچى قوشلارنىڭ مشهورلىرى بولغان بۈركۈت، قارچغا، لاچىن، تۈپلىگەن كىيىلەر كۈندۈزلۈدە



آوچىلىق ايتۈب طاماق طۈيدىرالر، ئۈكۈ، رىسەم ۲۳ قارچغا تەپپىسى. هم باشى. ماچى باشلى يابالاق كىيى، كىچىچ، قارا ئىغى قوشكاج كىفە ئۈزلەنۈچىلىرى هم بار.

ھەمە يىرتقچى قوشلارنىڭ يوغارغى طومشقىلىرى تۈبەن طابا كە كرى بولۇپ، آوزلارندىن اۈتكەن ۋقاتى بىر ارغاق حاصل بولمىشدر. بوقوشلارنىڭ تەپپىلىرى هم كوچلى طىرناقلىر بلەن قوراللى بولغانلىقتىن، آلاىرغە قابقان مىخلوقلىر كۈب ۋقت قوتولا آلمىچە قىربان بولالار.

تونلردە يىرتقچىلىق ايتۈچى قوشلارنىڭ قاناتلىرى يۈمشاق هم مامقلى بولۇلىرى سىببىلى، طاۈش-سىز، ط-ئىسزغىنە اوچا آلالار. بىسوحال آلاىرغە طابىش طابۇدە بىيىك كۈب ياردەم ايتە. يىرتقچى قوشلارنىڭ كۈزلىرى زور هم چىغىنتى بولۇپ، بۈتونلە يۈك ماڭغايلىرىندە بولا. بالالىرى يۈمىرقاندىن ضعىف ۋصوقىر حالدە چىغۇب، اوزاق ۋقت آنا- آنالارىنىڭ آصر اولرىنە مىحتاج قالالار.

بىزنىڭ اورمان قوشلىرى آراسىندە طوقران ايلە كوكى (كەككوك) اوزلرىنە باشقە بىر خصوصىت طوتالار. باشقە قوشلارنىڭ تەپپى بارماقلىرىندىن اوچىسى آل طرفقە، بىرسى آرتقە طابا اوسكان بولا؛ طوقراننىڭ ايسە ايكى بارماغى آلتقە، ايكسى آرتقە يۈنەلۈپ اوسكانىدر. طوقراننىڭ ھەمە طىرناقلىرى يىرتقچىلىرىنى كېك اۈتكەن ۋكە كرى بولا؛ شۈنىڭ اوچۈندە اول تىيىك اوسوب اوطىرغان آغاچ بۈيلىرىندىن ايرىكىچە اورمەلەب يۈرى ۋبۈتاقلىردىن تىلەگەنى يىرگە يابىشوب تورا آلالار.

آغاچ بۈيىلاب اورمەلەگەن چاقىدە طوقراننىڭ قۈيسىروغى هم زور اوڭغايلىق كىتۈرە. شۈيىلە، آنىڭ قۈيۈرۈق يۈنلىرى قاتى قاورىلىردىن عبارة بولغانلىقتىن، كىرەك چاغىندە آلارنى آغاچ قىترشىسىنە تىرەب ئۈلسىگرەدر. طوقران «ئورمەلەۋچى» قوش بولۇپ، كوكى هم شۈل صىنقىندىر.

كوكى ياخشى اوچا، اۈصتا ئورمەلى. اول، بىزنىڭ اورمانلردە جەى كوئىگىنە نورۇب، قىش كۈنلىرىندە چىت طرفلردە بولا. كوكى اوزى اۈيا ياصامى، يۈمىرقا- لىرن ايسە باشقە قوشلارنىڭ اۈيالرىدە سالادر. بۈ تىدبىرنىڭ سىببى شۈل: اول يۈمىر قاتى بىيىك سىرەك سالادا؛ كىلەجىك يۈمىرقاسىن سالغانچى، ايسىكىچى قوشلار آنىڭ اۈلاىگى يۈمىرقاسىن جىلتۈب، بالاسىن چىغارا توراالر.

اورمه له وچى قوشلرنىڭ طاغى بىر نوعى - طوطى. اول اسسى اقليملارده ياشى



آننىڭ يۇنى تۈرلى-تۈرلى نوسە  
ھەم بېك ماتور بولا؛ آياقلىرى  
كۈكى نىكى كېك، طومشقى قىسقە  
اوستكى طومشقى بىر تەچچى قو-  
شلىرىنى كېك ارغاقلى؛ فقط  
طوپىنىڭ طومشقى بىر تەچچىلىق  
اۈچۈن توگىل، بىلكە اورمه له-  
گان چاقىدە بوتاقلىرغە يابشوب  
تورورغە خىمەت ايتەدر.

۲۴ رىس. طوطى

بىزگە بېلىگۈلى طاغى بىر نوع قوشلر بار: آلازگىلگە قورسى يىردە توگىل، بىلكە  
كۈبرەك ۋەقت صودە ياشىلر. بولارغە «يوزۈچىلر» ياكە «صو قوشلىرى» دىب  
ئەيتلە. قاز، آق قىرش، دوۋاداق شول صىفدىلر. صو قوشلىرى بېك اىپلى يوزە-  
لر بېك اۈستە سۈنگىلر. آلازنىڭ بۈتۈن  
اۈزۈملىرى صو طوموشىنە لا ئىقلاب يارا  
تلغان. تەپى بارماقلىرى جە يىلوب جىرلوب  
تورا تورغان جە تەمەلر ايلە بىرلە شەكىللىك،  
يوزۈاۈچۈن ايشكە كىن دە اۈڭغايلىق اقدر.  
يوزۈچى قوشلرنىڭ يۈنلىرى غايت قۈيى



۲۵ رىس. قاز تىپى

ھەم تەنلىرىنە بېك نىق صىر قىغان بولا؛ قۈيرىقلىرى ياننىك اچى ماى بلەن طولى يەنچىكلىرى  
بار. آلاز شول ماىلى نىرسەلرنى طومشقىلىرى بلەن چوقۇب آلۇب، قاورسلىرن ما  
يىلر. شونىڭ اۈچۈن دە، آلازنىڭ يۈنلىرى ھەر ۋەقت طازا دىالتراۋقلى بىرلۈب، صوغە  
چىلانمىلر. صو قوشلىرى بالقى ۋ باشقە ۋاقى مەلۇقلر ايلە، شەلايۇق اۈسۈمە اورلقلىر،  
ۋ بېشىلر ايلە رىزقلىنالىر.

بىزگە بېلىگۈلىلردىن باشقە، دىڭىز چارلاغى ھەم غاغالر، يوزۈچىلر صىفدىلر  
صانالىر. دىڭىز چارلاقلىرى دىڭىز ساحللىرىنە كىزەلر؛ غاغالر ايسە صودۇق طر-  
فلردە، اصقائىلى يارلردە، اۈطر اولردە تور كىم، تور كىم جىيىلوب ياشىلر. شول  
ياقلىردە غى خىلقلىر غاغالرنىڭ اۈيالىرن طابۋاۈچۈن، قورقنچىلى اصقائلىرنى، يارلرنى  
آرايلىر ھەم آلازنىڭ مامقلىرن جىيىلر.  
طاغى بىر تۈرلى، طىبىقتلىرى باشقەراق قوشلر بار: آلاز دائىما صودە طورمى،  
بىلكە دىڭىز ويلغە ساحللىرىنە، كۈل تىرەلرنە تۈيە كىلر. موندای قوشلر كۈپىنچە

صازامق هم يووش يرلرني سويوچهن بولغ-انغه كوره، آلارني «صاز قوشلري» ديب اسملهوده اورنلى در.

صاز قوشلرينىڭ صيراقلىرى بيوك هم شپداغاي (يالانچاق)، طومشقلرى اوزون هم نچكه بولا. آلار صازاقلىغى سلهوچه نلرني وباشقه هوامنى ئزله ب آشيلر. ايناڭ كوب تلى ايتكان مخلوقلىرى باقادر. صاز قوشلر نمن بزنىڭ طرفلرده چلن، طورنا، لهكلهك بار.

چلن - بيوكلىگى يارنى آر شين قدر بر قوش بولوب، جيلكه سنك اوزون قارا قاورسندن چوغى بار. توسى صورغلت زهنگر، قارن طرفى آق بولا. طورنا - چلن نمن بيوگرهك، معروف قوش بولوب، توسى صورغلتدر. قويروغى اوستنك يوشاقغه چوقچه يونى، توبه سنك يالانچاق يرى بولور.

لهكلهك - زورلقن طورنا چاقلى، يونلرى آق توسك بر قوش؛ قاناتلرى قارا، صيراق و طومشقلرى قزل بولا.

شپداغاي صيراقلى قوشلردن ايناڭ اوزون موينلىسى قزل قانات (فلامينغاو) قوشى. آنىڭ بيوكلىگى ايكى آر شين قدر بولوب، توسى آالصو، قاناتى چلت قزلدر. قزل قانات اوزينىڭ اوياسن غايتك هندسى ايتوب اشلى. آنىڭ اوياسى گيز (آر شين) يارم بيوكلىگى، بالچقنن او قماشدروب اشلهنگان بر باغانادن عبارة بولوب، آنىڭ توب يىاغى يووان، اوچ طرفى، ندر بجا قسلا - قسلا، نچكه رگان بولا. باغانانىڭ نهق اوستنك يومر قايلا - تورغه جايلا ب صايغنه بر چوقر اشلهنگان بولا.



قزل قانات (فلامينغاو) اوياسى. رسم ۲۶.

قزل قانات عادتت ايكى گنه يومر قايلا بولوب، آنيدك باشقه قوشلر كيك او طروب باصا آلهى، بلكه يومر قالرن اوياسى اوستينه اطلانوب جلقه؛ چونكه آنىڭ عادتت ن طش اوزون آياقلىرى او طررغه ايرك بيري ميار. قزل قاناتلر عهوما اسسى طرفلرده كېچنه لر؛ بزنىڭ خزر دىنگىزى بويلر نك هم اوچراشدر غاليلر. اسسى طرفلرده، بوتون دنيا قوشلرينىڭ زورلرى بولغان تويه قوشلرى بار.



آلارنىڭ آياقلىرىدىن باشلىرىغا چاقىلى بولغان بيوكل-كلرى دورت آرشىغە يەتە؛ گەودەلىرىنىڭ زورلىقى نىسبەتەن ئوڭ كۈچلىرى ھەم بىيىك كۆب. آلار بىرەر ھىۋانغا املغان چاقى، ياكە اوزلىرىن مەدافە ايتىكان وقتە بىيىك ياخشى آلشالار. فقط آرتق قورق-تاق بولولرى سىبىلى باشقە ھىۋانلارغا زور نفوزلىرى يوق. تويە قوشىنىڭ جىلپوب اوزن كوتەرلىك قاناتى بولمىغانلىقىن، اوچا بلەمى، اما آنىڭ يۈگرىگە بولغان تىزلىكى آنى تەلگان يىرىنە يىتىشەدەر. تويە قوشىنىڭ يۈنلىرى بىيىك يۈمشاق ھەم ماتور بولا؛ شونىڭ اوچون دە، آلارنىڭ آرتىدىن بىيىك كۆب صونارچىلار اوچىلىق ايتە ھەم شول يۈنلىرىنى ساتوب فائىدە قىلالار.

تويە قوشى يۈگرۈدەگى اوستالغى وجىتىزلىكى اوچون «يۈگرۈچى قوشلار» صىغىدىن سانالادر.

### سۈيرەتلۈچى ھىۋانلار

ھوا يۈزىن ھەرتۈرلى طاۋشلىرى بلەن ياڭغراتوب، يىر عالمىغە ھايات بىرۈپ طورۈچى شادلىقى، ايرىكلى قوشلار صىغىدىن باشقە، يىر اوستىدە «سۈيرەتلۈچى ھىۋانلار» اسەندە طاغى بىر تۈرلى مەخلۇقلار بار. بۇ صىغىدىن كۈبەرەك وقت قارا-ئىغى ھەم يۈۈش اورنىلدە ياشى تورغان حشراتلار سانالالار. سۈيرەتلۈچى ھىۋانلار اومرتقەلى مەخلۇقلار بولوب، قانلىرى قىزل ھەم صالحىن، يۈرەكلىرى اچكى پەردەلەر بلەن اوچ بولمىگە آيرىلغان بولا. صولش آلولىرى سىرەك، تەنلىرىندە قىزولرى آز؛ گەودەلىرى يالانغاچ، لايلالى، ياكە بوجىرماق قابىرچىلەر بلەن يابولى بولا. آلارنىڭ قايۈسنىدە ۲-۴ آياقلىرى بولسەدە، اول اعضاءلىرى بىيىك قىسقە بولمىغانلىقىن، قارىلىرىن يىرگە تىگىزوب يۈرىلەر؛ بو تۈنلەي آياقسىزلىرى ايسە شلۈبقىغە، سۈيرەتلۈب قوزغالالار. شونىڭ اوچون آلار «سۈيرەتلۈچى» اسەن آلغانلار. سۈيرەتلۈچى ھىۋانلار قىسمەن طاش باقا، كىسەرتكى، يلان، عادى باقا مەخلۇقلرى سانالادر.

طاش باقا - آستىدىن اوستىدىن قابىرچى بلەن قابىلانغان توگەرەگرەك گەرە دەلى بىر مەخلۇق. مونىڭ اوستىكى قابىغى ايكى ياقى قابىرغالرىنىڭ بىيل اومرتقەسىنە طوتاشوۋىدىن، آستىقىسى ايسە كۈرەك سۈيرەگىنىڭ كىيىگە يۈزىدىن ھاۋا بولغانى بلنوب تورا. قابىرچىلارنىڭ ايكىسى بىر ياشچىكىگە اوششاپ، طاش باقاننىڭ باشى وقۇيرۈغن ھەم آياقلىرىن چىزاروب يۈرر اوچون تىشلىرى دە بولا. بو كچىكنە باشلى، تىشسىز آغزلى، قىسقە آياقلى، طوپاسى واور گەودەلى مەخلۇقلار دىيىگىز وىلغەلدە، سازلىق، قىسما قورى يىردەدە پاشىلەر. بىزنىڭ روسىيەدە طاش باقا -

لرنڭ كچيره كلرن كوروب بولسه ده، زورراقلرى يوق: آلا اسسى طرفلرده ياشيلر.

كيسه رتسى - اوزون قويروقلى، قصقا آياقلى، يئل وجيتز حركتلى بر سويره تلوچى حيوان بولوب، يوگورگان چاغنده اوزينڭ ايكى آيرىلى اوزون هم نچكه تللرن چغاروب يورى. كيسه رتكيلر قوملى، طاشلى يرلرده، سويه كسز مغلوقلر بلهن رزقلانوب ياشيلر. مدافعه قورالى آلا ده يوق؛ بره تورلى قور- قنچ كيلكان چاقده، يرگه قازوب اشله گهنلرى ئنلرينه كروب ياشرنه لر.

اسسى اقليلمدره گى يلغا بويلرنده ايكنچى برنوع يرتقچ طبيعتلى، بيك قو- ماغاي كيسه رتكيلر بار. آلا رنڭ دورت ساژين اوزونلغند غيلرى بولا. بولارنڭ آشاملقلرى بالق، قوش وباشقه



جه نلكلردن هبارت بولوب، بيك آور قوزغالار؛ حتى، كه برنيچه ساعقلر بوينچه هيچ بر تر كللك اثرن بلدرميچه، بريردن قوزغاللى

تمساح رسى رسم ۲۷.

قاپوب تورالر. بونوع كيسه رتكيلر «تمساح» ديب آتالادر.

كيسه رتكيلر آراسنده «هممئلون» اسملى برتورلىسى اوز اختياري بلهن، تله گن وقتك توسن آلماشدروب تورا آلا؛ اول، حاضر صورى يا كه صارى توسن ايكن، شوندوق قزل يا كه ياشلگه نه ورلگهنن كوره سڭ.

يلان. اوزون، يومرى، آياقسز گوده، كچكنه گنه باش، كيرلوب زورايسا تورغان آغز ايكى آيرىلى نچكه تل، اوياسز كوز - مونه بولار يلاننى، باشقه حيوانلرغه قاراغاند بوتونله ي ايرم بر يارانلمشك كورسته تورغان خصوصيتلردر.



۱ آغو چغاره طورغان بيز. ۲ آغو كوچره طورغان بيز. ۳ تل. رسم ۲۸. يلان.

يلانلر آغولى و آغوسز بولمق اوزره ايكى فرقه گه آيرلالر. آغولى يلانارنڭ يوغارغى آقغاولرينه اوسكان قووش اچلى، اچ طرفغه كه كرى نشلرى بولا. آلا ر چاقغان

چاغند شول نشلرن توغريلاب (يازوب) تهنه كچكنه بر جراحت باصيلرده، آنڭ ارستينه نش اچندن زهرلرن قويه لر. شول صالحان زهر كشيپنڭ قانينه قاتشقاچ، آثار قارشى توررلىق چاره ايتلمه سه كشى هلاك بولورغه ممكن. بزنڭ روسيه ده

آغولى يىلانلردن بىر آرشىن اوزونلىقى، اوچ قىرلى باشلى قارا يىلانغى بار. قارا يىلانلار اورمانلاردا، يوش بولونلاردا بولوب، طچقان وباشقه واق مخلوقلر آشاب كون كورلر. قارا يىلان چاققان ساعتموك تەنە ئەرنو ھ-م آغرتو طويلماسقه مەكن.

اما بىر آز وقتەن صوڭ، آنەك تىش باطروب يىساغانى جىراحتە ئەچتو سىزلە، صوڭرە ششو باشلانا. قايسى وقتە بو آغولانو ضررسز اوتوب كىتسەدە، بعضا چاغلان كىشىنىڭ دىنيا قويويىنەدە سبب بولادىر.

آغوسز يىلانلارنىڭ چاغوغە مخصوص اعضالىرى يوق؛ آلارنىڭ تىشلىرى قىصقا ۋەھەسى بىر تىگىز اوزونلىق بولا. بوجەلدن بىزنىڭ روسيەدە طچقان وباقالار بلەن رىقلانا تورغان، بوتونلەى ضررسز طوز باشلى ھم باقىر يىلانلار بار.

يىلانلارنىڭ ايكى عىب ھم زورلىرى اسسى طرفلاردا بولا. شول جەلدن بوغا يىلاننىڭ آلطى ساژىن اوزونلىغى غىلىرى بار. بوغايىلانى بىرەر طابىش، مەئلا بولان كىك جانوارنى كورگان چاغىدە، آنەك اوستىنە ارغىدە، اوزىنىڭ بوگولەلى، اوزون گەودەسى بلەن اوراب آلا؛ صوڭرە عادەتن طش كوچى بلەن بووب جانوارنى يومارلىدە، س-ويەك ويونلرى بلەن طوتوش، چەيىنەمىچە يوطوب يىرە. شول سببلى اول اچلىرى قاباروب آورايدە، مەدەسندەگى آشى قايناب بىتكەنگە چاقلى، قوزغالىمىچە تىك ياطا. موزە شول وقتەغىدە آنەك يانينە ياقفراق باررغە ھم بىرەر تورلى ايب وھىلە بلەن اوتىرگە مەكن.

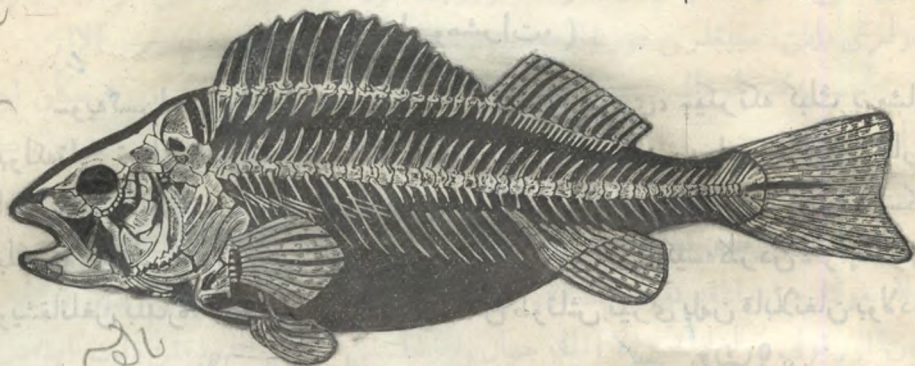
باقالار. باقا كىك ھم قىصقا گەودەلى، قويورقسىز، شەرە وشوما تەنلى بىر مخلوق بولوب، كوپىنچە قاراڭغى و سازامق اورنلاردا ياشىدىر. باقاننىڭ قابىرغا و كورەك س-ويەكلىرى بولىى. اول كوكتەين چىغان چاغىدە يىوان باشلى اوزونچا گەودەلى بولوب طوسەدە (بو حالندە آنى قالاتى باش اسىمى بلەن يورتەلر) بىر آز وقت اوتو بلەن باقا رەوشن آلادىر.

### بالقور.

بالق، اورمىرطقەلى خىورانلارنىڭ صودە ياشى طورغانىدىر. بالق صودن ئەزگە چغوب طورسەدە - ئولەدر. قولاغى اورنىدەغى مخصوص قاباقچلر آچق (علصه) دن طن آلا. تەينىك اوستى قابقى (تەنكە) بلەن اورتولى بولا. يورا كلىرى ايكىگە بولمىگان؛ قانى صالقون؛ اوولدىق دىب اسمىنە طورغان يومرەلردن چغوب اورچى،

باش هم قۇيرۇق طرفىنىڭ قىسقى ھىم گەردە بلەن طوناش بولۇوى، آنىڭ سۇدە شەب يوزوۋىنە ياردەم ايتەدر.

33  
33  
33



بالق

يارغان بالق رىسى. رىسم ۲۹.

بالقغە طن آلو اوچون اوپكە خىمىتىن، باشىنىڭ يان طرفىدەغى غلىمەلىرى ايتە. كىربراك بالقلىرنىڭ اچىك قىلۇۋىم جايلۇنى قابل بولغان بىر قۇوق بولا، آنى كىرەك چاغىدە اوز اختىيارلىرى بلەن كىچىرايتە ھىم كىيىنايتە آلار. شول قۇوقنى جەيۇب زور ايتقان چاقىد، بالق زور ايوپ كوبراك اورنىنى اشغال ايتكانسگە كورە يىكلەيدە، يوغارى كوتەرىلۇب چىغا؛ بالعكس، قۇوقنى قىسە توشسە، آور ايوپ سوغە باطا آلادر. ھىمە بالقلىر يوز گىچلىرى (قاناتلىرى) ھىم قۇيرۇقلىرى ياردەملىك يوزەلىر. قاناتلىرنىڭ ايكىسى قۇلاقلىرىنە ياقىن واككىسى قارنلىرى ياندىك بولۇپ، باشقە حيوانلىرنىڭ آياق قۇللىرى مىزلىدەدر. يوز گىچلىرنىڭ آرالىرى يوقا يارىلىر بلەن بىرلەشكەن ئىچكە سۇيەك چىقىلدىن عبارت بولۇپ، قوزغاتۇپ سۇدە ايشەر اوچون غايت جايلىيىر.

بالقلىر اوۋلىدقلىرن سونىڭ بىر ساي يىرىنە، ياكە اوستى لايىلالى صواۋسىللىرى اوستىنە چەچەلىر. طاغى بار شوندى بالقلىر: اوزلىرىنىڭ قاناتلىرى ياردەمى بلەن صو تۇبىنىڭ كىچىكە چوقىر قازۇپ، شونىڭ اوۋلىدقلىرن سالاردە، كىچىكە بالقلىر چىغانغە چاقىلى آنى صاقلاب طورالىر.

بالقلىرنىڭ ھىمەسىدە يىرتقىچ ھىم بىيىك قومماغاي بولالىر. رىزقلىرى اوزلىرىدىن ضعىفراك بالقلىر، اوۋلىدقلىر، قىسلا ھىم قورتلردىن عبارتدر. كىچىك بانغى (آكولا) كىچىك زورراقلىرىدە، كىمەلىر آرطىدىن ئىيىرەپ، شوندىن طاشلانغان نرسەلىرىنى آشاپ يورو عادىتىدە بولادر.

(۲۰)

### سویہ کسز حیوانلر.

( ھوام و حشرات . )

سویہ کسزلردن چبن، کوبه لهك، قوندز، ئه پوری، چیکر تکه کبک بومشاق و بولکه تلی ته نلی حیوانلر صانالار. قایسی غنه سویه کسز حیوانتی آلوب، قارن یا هن اوست طرفه ئه یله ندروب قاریق، آنک ته نینک کوب بز نه یله نه کیسکان کبک بولکه تار کوره بز. بولکر آلازنگ گاو ده لری آیرم کیسه کلردن قولچالردن. اویشقانلغن بلدره. بو قولچالر ایسه اوستن طوتاش تیری بلهن قابلانغان بولادر.



سویه کسز لرنگ رسمی.



رسم ۳۰



بو حیوانلر ده باش، کوز، مییق کبک اعضالر بولسه ده، هر قایوسینتی اوزینه باشقه شکلده در. مثلا، کوبه له کننگ آغزی نچکه طومشق بولوب اوزارغان. بو فقط چه چکه لردن عصاره (سوک) صوورور غنه یاری. قوندز کبک بعضلر نده قاتی یا ئاقلر ده بولا، که شوننگ بلهن آندی ھواملر قاتی قابیلر نده چابنی آلالر. باشلاریننگ یان طرفلر نده. باشقه حیوانلر ده غیدن بوتونله ی یاط بر روشا یار اطلغان کوزلری بار. اگر آلازنی زور کورسه ته طورغان پیالا بلهن قاراسهق، کوزلرنگ هر قایوسی بیك کوب آلطیشار پوچماقلی کیسه کلردن اویشقان کبک کوره بز. اول کیسه کلرنگ آرالریک نچکه گنه قللر بلهن بولنگان بولا. شول واق بولملرنگ هر قایوسی آیرم آیرم بره کوزدن باشقه نر سه توگل. شوننگ اوچون آلازنی «اویش کوزلر» (مرکب) دیب اسمیلیر. بو کوزلرنگ هر برسی طاغیه ئله نیچه مگ آیرم واق کوزچه لردن تشکل ایته در.

بولاردن باشقه چبن، بال قورتی کبک بعض سویه کسز مخلوقلرنگ ما ئغایلیری اورطاسنده اوچ پوچماق تشکیل ایتوب یرله شکان اوچ عادی کوزی بار که آلاز پاننگ ایکی مییقچه لری هم بولادر. اول مییققلر آیرم، آیرم بوونلردن یا ئغانوب

اوسكان گه كوره يان ياقغه قوز غايطو ادچون غايت جايلى، مونڭ اوستايغه آلارنڭ  
امس حسى ده بيك قوتلىدر. شونڭ اوچونده قورقلر، آللارنڭ نرسه گه كيلوب  
يقولرى بلهن، مييقلرن بورغالا شدروب تيره ياققلرى بلهن طانشوب آلار.

سويه كسزلرنڭ كوكراكلرى، اوز آراسنڭنى برله شوب اوسكان اوچ  
قولچهدن مركبدر. اول قولچهلرنڭ ھەر برسيفه ايكي شەر آياق اوسمشدر، كه  
چبن، كوربه لك، بال قورتنى وباشقه بونوع مخلوقلرنڭ ھەر قايسى آلطيشار  
آياقغه مالك درلر. كوكراك بولميناڭ ايكنچى، اوچنچى قولچالرينه قاناتلر اوسكان  
بوللا. مونڭاردن باشقه كوربه لكڭ دورت قاناتى ده تورلى توستاڭى ماطور بوياولر  
بلهن اورتولى بولغانلقمن، آنڭ جمال ونفيسلىگى كورويچينڭ دنتن جلب ايتهدر.  
اگر صاقسزلىق بلهن كوربه لكڭ قاناتيغه تيهچك بولسه كڭ، آنڭ اوستنڭى پوطلاللىرى  
قويلوب، عادى چينلرنكى كىي توستسز بولوب قالادر.

ئنه قاراغى نڭ دورت، چبن، چركى كيكلرنڭ فقط ايكي شەر قاناتلرى باردر.  
طارقان ھم چيكرتكه لرده دورتەر قانات بولسده، آلار اوچمى؛ چيكرتكه اوزينڭ  
اوزون آياقلرى ياردمى بلهن سيكروب يورى ده قاناتلى بلهن فقط ھواده برقدر  
طوتوب طوروده غنه فائدلانادر.

سويه كسزلرنڭ بوكسه ياغى عموما كوكراك بولمينا طوتاش برلشكان بولا،  
فقط قورمستقه، صاغراق كيكلرنڭ بوكسه بلهن كوكراك آرالى نچكه گنه واسطه  
(آرالى) بلهن برلشهدر. شونڭ اوچونده آلارنڭ تهنى صغلوب، بوگلوب  
طورورغه بيك موافق بولا.

سويه كسزلر صولشنى آغزلرى آرقلى توگل، بلكه يان طرفلرنڭى كچكنه  
تيشكلردن آلار. اگر، گوده لرينڭ «صولش كوزنه گى» ديب آتالا طورغان  
شول تيشكنى ھوا اوتمه سلك ايتوب، جيلم يا كه باشقه نرسه بلهن طومالانسه، اول  
مخلوق ئولهدر.

سويه كسز مخلوقلرنڭ تيريلرى آستنده صورغلت آق توسته ايت صھان  
نرسه لرى بولسده، سويه كلرى بولمى. اچده معدہ، واچه كيلر ھم بوتون تهنلرى  
بويينه صوزلغان طوربا روشنده يوره كلرى بار. قان يوروكه مخصوص يوللر  
آلارده يوق: آلارنڭ توستسز ھم صالحون قانلرى يوره كمن طوغرين طوغرى  
بوتون تهنلرينه جهيلهدر.

سويه كسزلر يومرقانى بيك كوب سالار ھم شونڭ آرقاستن اورچيلر.  
يومرقانى توشرو بلهن آلارنڭ كوبراڭى ئولهدر. ھەرلى اچنك آلاغه بالا  
آرطمن ئوزگه له نوب يوروكه طوغرى كيلمى. شولايدہ بالالرى يومرقاده

چاغنده آلا ر اوچون بورچلميلر توگل؛ مثلا يومرقالردن اشغراق هم طنچراق، بالالري دنيغه كيملگان دقيقه لرنن رزقغه آبطراماسلق، جايلى بر اورنغه قويارغه طرشالر. بوغملرقلرننگ بالالري يارالوب چغو بلهن اوزلريغه اوخشامى طورغان برتورلى ايزره گان ته نلى واقغنه سله وچه نلر بولا. بال قورتلري، قرمسقه لر بالالري چغچاغ آشاتوب بر آز تربيه ايتلر، اما كوبه لهك بالالري اوزلري اورمه لهب، ئزله نوب كيمتلر. ياغى چغغان سله وچه نلر عايت قومساغاي هم كوب آشاوچان بولالر، شوننگ اوچونده آلا ر بيك تيز زورايالر. اوسكان چاقلرنده يش - بيش تيريلري يارلوب، قوبارلوب آستمن قاتلانغان ايكنچي تيري بلهن كيمتوب طورالر. برنيچه رت تيريلرن طاشلاغاندن صوگ، اول سله وچه نلر ياگينن برتورلى يوقا نرسه گه چورنالوب يومغاق حالينه كيللر. اول وقتن آلا ر اويقوده يا كه ئولك حالنده گي كيك هيچ نرسه آشامى هم قوزغاله ميچه ياطالر، حالبوكه شولوق كيلشده قاناتلري، آياقلري وباشقه اعضالري نه كرن - نه كرن اوسه طورا. بر آزدن صوگ سله وچه ننگ چورنالوب ياطقان قابيغى - يومغاي ياريلاده؛ اچمنن بنون اعضالري كاملله شان مخصوص قورت كيلوب چغا. قورتلر عمريننگ مونا شول دورينه آلهاشنو ديب نه ايتلر. بو آلفشونى سويه كسزلرننگ كوبسفته، بيگره كان كوبه لهكده بيك آچق كورورگه ممكن.

مگر بار شوندى قورتلر: آلا رده بو كيك آلفشو بولمى. مثلا چيكرتكه، نه قاراغى، طاراقانلرننگ بالالري طوغاندوق آنالري صورتنده طورالر هم تير - يلرن آلهشدرغان صاين اوزلريغه اوخشاي باروب ايگى صوگى اوزگارشفده بو تونله يوك باشقه جنسدشلى كيك كامل بولوب چغادر. بولار يومغاقن ياطو دورن كورميلر.

### اورمه كوچ، قصلا، سله وچه نلر.

اورمه كوچلر، اعضالري - موشه لري يتش، يوغاروده سويله نگان سويه كسز آيرم، برنوع قاناتسز مغلو قدر. باش بلهن كو كرا گي آيرم اعضالر توگل، بلكه طوتاشدر. همه اورمه كوچلرننگ آياقلري سيكز، مبيقلري يوق. بولارده آلهاشنو (يومغاقده يانوب چغو) بولمى. طنلرن سويه كسزلرده گي كبي صولشقه مخصوص طوربالر آرقلى، يا كه آوزى قارن آستنده چيكله ننگان اوپسكه قابچغى آرقلى آلالر. بولارنگ نوعسيفنه كوره، آلتيمين اون ايكيگه قدر كوزلري بولادر. بعضلري صوده هم ياشاسه ده، عهوما قورى ده عمر ايتلر. اورمه كوچلر يالغز - يالغزغنه قارانغى اورنلرده كيچنونوب، كوندز كوب يوردي سويميلر، تونله ده ازق ئزله و

اوپون طشقه چغالر. آلارنڭ كوبسى يرتقچ هم قوماغاي بولا؛ آراده آغوليليرين باردر. مثلا، چايان هم بويى اسمندگيلرى چاقغان نرسه لرن ئوتره لرده.



۳۱ اورمه كوچ رسمى

اورمه كوچلر آراسنده بېكراك دقت كه لاقئلىسى او (اوپا) اوره طورغانيدر. موندى اورمه كوچلرنڭ قارنلرينڭ چيتمده بېك كوب كوزه نه كلى ميكلرى بولا. شول كوزه نه كلردن واقغنه طامچيلر ايتوب بر صييق ماده چـغارا، كه، اول مائـع هواغه تيو بله ن قاطيلاشوب نچكه يـب ره وشيـمـه كـيله در. مـونا شول يبلردن اورمه كوچ اوزينڭ طوزاغن اشلهب، قربان

ايتەچكى طابش آئدوب او طرا. برەر اوچوچى يا كه عادى بر قورت كيلوب، شول طوزاقغه ئله كسه، طبيعى، اول اچقنورغه طرشا هم آنڭ صاين چورنالوب، او خوجه سينه جيم بولوب قاله در.

اورمه كوچ، آنى اوتروب اچنده كى كيره كلرن صوروب بترگاچ قربانينڭ جـازە سن آطوب بەرە دە، آن توزه تورگه باشليدر.

قصلالر - فصلالر توچى هم ديفنگز صولرنن بولا طورغان مخلوقدر. آنڭ تەنى يالانچاچ، يا كه تيرى روشليرهك قاتى قابق بله ن اورتولى بولا. آيـاقلرى اون بولوب، آلتاغى ايكيسى قصقچغه ئەوريلوب، طابشلرن طوتوغه خدمت ايتهلر. فصلالرنڭ كوبرا كى علسه لار، قورين ياشى طورغانلرى ايسه، سويه كسزلر كېك مخصوص صوانن طوربالرى آرقلى طن آلالر. بولارنڭ كورنش هم زور. اقلرى تورليچه بولا، حتى بعضيلرن فقط ميقراسقوب آرقليغنه كوروب بولادر. شولايوق اوزنلنى اون وپرشوق قدر بولوب، اون ايكي قداق آغرلغندغيليرين باردر.

سله وچەنلر - سله وچەن اوستى واقغنه يونلر بله ن اورتولى، بركله نوب، صوزلوب طورا طو.



سلاسون ۳۲ سله وچن رسمى.

رغان اوزون تەنلى مخلوقدر. سولوك هم بالق طوتقاندا استعمال

ايتله طورغان ياكغر؛ سله وچەنى اسمندگيلرى روسيه نڭ هر يرندە باردر.



ایزره مه ته نلیلر.

بزنڭ یلغه لرده، هووالرده آستلی - اوستلی ایکی قابچاقین عبارت،  
طشلیری یاشل توسه گی قابچقلا اوچری. موتی بزده باقا قابچقنی - دیب اسمیلر.  
برصاوتقه بر آرقوم هم صو صالوب شونڭ اوستینه یاهولی باقا قابچقن نوشروب،  
صاوتنی قوزغانمیچه، غنه قاراب طورسوق، قابچق ایچنه اوستی لایلالی بر مخلوق  
کورنه هم صاوغلت یومشاق ایذن عبارت بولغان آیاقلرن طشقه صوزوب  
قوزغالا باشلی.

اگر شول قابچق غه نه زگنه قاغلاچاق بولسهك، نگی آیاقلر شوندوق ایچه  
طارتیله هم قابچاقلر یابلادر. قابچقنی آجوب قارالسه، ایچنه گی مخلوغی بیگر اك  
آچق کورنه: اول آق توسه به لچره ب طورغان یومشاق بر اویم، که هر ایکی  
قابچاق، یاشوب، یاراطلغانلقدن، قابچقنی آچا هم یابا آلادر. ته نیدڭ آلغی  
ئولوشنه ایکی پار قارمالی (سهرمه ب قاری) طورغان اعضاسی ده بار. باشقه  
حیوانلر كبك اوک بولارده آشیلر. یلغه صولارنغاغی آشاملق ماده لری قابچق  
ایچنه کیلوب کره ده، آندن مخلوقنڭ آوزینه صکره معلسینه توشه در. بو مخلوقنڭ  
قانی توسسز بولوب، نچکه گنه طامرلر بوینچه بقون ته نینه طارالا، صکره بورا گینه،  
آندن قولاق اورننغاغی تیشکسه کیلوب، نکرار بکنگه طارالادر. موندی مخلوقلرنی  
ته نلریڭ تشکلینه قاراب «ایزره مه ته نلیلر» دیب اسمیلر.

صازلامق وکوله گلی یرلرده، بوتورگه له نوب اورالغان، یوقا قابچقن بیلی  
اوستینه یوکله ب یوری طورغان طاغی بر ایزره مه ته نلی حیوان بار. موکارغه  
نه که م - توکه م دیب نه یقله. اول اوزینڭ یالپاق هم یومشاق آیاغی یاردمی بلهن  
نه کرنگنه قوزغالا، آغاچ ویافراقلرغه یاشوب طورا آلا. آنڭ باشمغاغی آغزن  
هم دورت دانه قارماقچقن کورورگه ممکن. زورراق ایکی قارماقچقینڭ اوچلرنا  
بره دانه قارا نقطه لر بار، که آلار مخلوقنڭ کوزلریدر.

نه که م توکه م یورگان چاغنه گه وده سن  
اویاسلن چغاروب صوزیلوب یورسه ده،  
آزغنه بریرینه تیوب کیتوبلهن یومارلنوب  
قابغی ایچینه جیولادر. صولشنی اوپکه  
بلهن آلا، اوسملکلر بلهن رزقلانه،  
یورمقادن اورچیدر.



توکه م توکه م رسم رسم ۳۳.

جلی دینگزلرده، بیگر اك بحر محیط هندی ده «انجی قورتی» دیب اسمیلنه

طورغان، اچك انجى چييشه طورغان برحيوان باردور. انجى قابرچى آستلى - اوستلى، طش طرفى قطرشى، اچى شما، يالطراوقلى بولوب، صلوات كوپرنه بولا طورغان ماطور توسلر بلهن بالقيدر. قابرچقنك بالقوب طوروچى شول اچكى قاتنى (طبقةسى) صرف ديب اسمله نه در. بيك تيره ن ديفنگز توبنك اوياسينك قبقاچارن آزغده آچقان حاله، زورطاشقه يابشوب انجى قورتنى ياطادر. ديفنگز صوريك چايقالووى بلهن بعض وقتلرده مونك اوياسى اچينه كچكنه گنه قوم كيسه گى كيلوب كره هم آنك يومشاق تهنينه باطوب طغزلى، رنجه باشلى. بزنك ديفنگز توبلرنه ايركنچه ياطا طورغان قورت آچولاناده، اوزينك اوياسينك اچكى قاتننن عبارت بولغان صدفنى قوبتاروب، نكى قومنى تيره ياقدن قابلارغه كومهره كرشه. شول روشقه آنى ده يله نه طومالاب قويا. قومك ياطقان اورنى بته شميچه نيشك بولوب قالاده، توگه رهك انجى حاصل بولا. شولاى ايتوب نكيك غيرتكه كيلوب اشله گانى برخرمتنن كوز جان آلورلق يالط ايتوب طورغان، توگه رهك انجى مرجانى ككيلوب چغادر. انجى بيك ماطور هم قيمت بولغانغه، اسسى طرفلغى قورقمى طورغان، دردلى كشيلىر ديفنگز توبينه قوموب آنك قابرچغن آيروب آلالر. انجى آدلاوچيلار آياقلىرينه طاش يا كه گر، بيلباولرينه آرقان به يله ب ديفنگز توبينه آطلالار. بولار ديفنگز نك تيره نلگى ۷۰ - ۸۰ آرشينلى يردهنه قورقميلر، بلكه صو آستنه بز - ايكي مينوت قدر طوروب، بيلهلرينه به يله گان ايلهك روشلى صاووتچق لرينه انجو قابرچقلىرن جييوب آلالر. صو آستنه طن آلورلق نرسه بتكچك آرقانلر ياردمى بلهن يوغارى كوتاريلوب، اوستكه چغالرده حاضرلهنگان قابق اوستينه اوطروب حال جييالار. بر آزدن صوك طاغى قومالار. شول روشن طابولغان انجيلر دنياغه طارالوب آدملرگه بيزهك بولالر.

### پوليپلر.

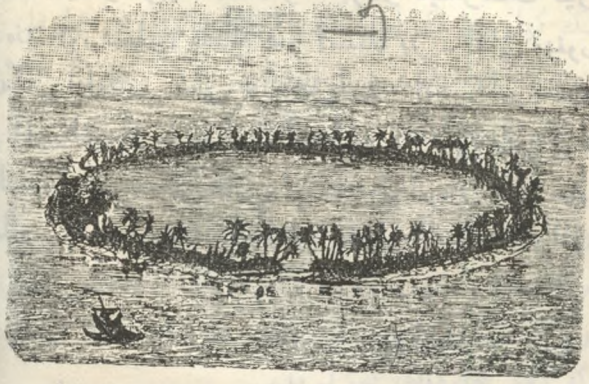
هوآ، ير هم صو حيوانات بلهن طوليدر. مكارچى بز بر آزى بلهن طانشق ايندى. فقط بزرگه معلوم بولمغان طاغيدره، حسابز كوب مخلوقلر بار، كه بولار ديفنگز توبلرنه بولالر.

عالملر طرفنن اوگرانلسگان ديفنگز مخلوقلرنن ايكى عجبرا گى ديفنگزلرده اورطاجاغنه بر تيره نللكده مقام طوتوچى - پوليپلر در.

پوليپلرنك برهم برهم واقفنه بولسه لرده، حسابسز كوب بولولرى هم كروهلر تشكيل ايتوب، كومه كله شرب اش كورولرى آرقاسنده بيك زور حادثه لر باصيلر.

آلارنىڭ عمرلىرى مۇنە نېچك اوتە : پولېپ صايراقى بىر اورنىدە، دىنگىز نوبىدە اورنلاشقان طاشقە ياشادە ، مېيىقەلەرنى ياخود قارمانچىلارنى قېرىداتوب ، آوزىنە صو يوطارغە كىرىشە ؛ شول وقتدە آنىڭ اچىنە صودە يەزە طورغان باشقە نرسەلردە كىرەدر . آنا شول نرسەلەر پولېپقە آزىق بولالار ، اما بىر قىسمى آنىڭ اچىنە بىرقاتى ازۇيز اويمى تىشكىل ايتە . شونىن معلوم ، كە اول مخلوقنىڭ يوراك ، اوپكە ، كوز ، سويەك ھەم مى كېك اعضالىرى بولمى : آنىڭ بتون وجودى بىر مەدەدنگە عبارت . شويەله اول ازۇيز كېسەگى مەدەدە زورايا - زورايا شونى بىر حالگە كېلە ، كە طورا بارە پولېپكە ئولەرگە طوغرى كېلە . شونىڭ بىلەنگە اش بىتەر ايدى ، اما پولېپ ازىنىڭ ترك وقتىدە بېك كوب وارثلرگە وجود بىرۇب كېتە ، كە آلار دە اولگى پولېپكە صرغوب ھەم آنىڭ تېرەسنىدە ئەبەلەنگەلەپ ، آتاللىرى كېك تركلك ايتوب كېتەر آلار دە اچلىرىنە آزىق آلا ؛ آزىقلار ازۇيزگە ئەبەلەنوب طاش حالينە كېلگىچە ، بوزىغى نېگىز اوستىنە اوستەلە بارا ؛ مەدەايىھەلرى ايسە اوللىرى طاغىدە باشقە پولېپلرگە حىيات بىرۇب دىنيادن اوتە طورالار . اونلرچە ، يوزلرچە يىللر اوتە ، اولگى نھايىتىسز مخلوقلر دورلرن بىترگىچە ، آلار اورنىنە طاغى حسابسىز پولېپلر بىرلەشە بارا . شولارنىڭ قالدقلىرى - ازۇ -

يىزلىرى ايسە دىنگىز توبىقە  
توشەلۇب آرقلىغە ھەم  
بويعە اوسە بارادر .  
دىنگىزنىڭ اوسملىك ھەم  
قوملىرى ازۇيز اويمىنىڭ  
زورايووينا ياردەم ايتۇ -  
ب طورالار .  
شول اويم قاچان



رسم ۳۴ . پولېپلر آتامى رىمى دەپمەن . پولېپلر آنىڭ  
صو سطحىنە جىتەدى ايسە ، اش تھام بولا ؛ چۈنكە ، پولېپلر صودن طشقارودە ياشى  
آلمىلر . شول روشقە صو آستىدە غايىتدە خطرەلى بىر صايلق وجودكە كېلە ، كە  
كوب وقتدە كېدەر آكارغە صوغلوب خراب بولالار . پولېپلر اوزاشلرن بىترۇب  
يوق بولالار ، مگر بولار اورنىنە طاغىدە زورراق كۈچ ، طاغىدە طرىشچانراق  
خىمتچىلر اشنى دوام ايتدەر : دىنگىز ، ھەر تورلى دىنگىز اوسملىكلرن ؛ قوم دەپ -  
لېقىلرنى تورلى آغاچ وئولەنلرنىڭ اورلقلرن ، حيوانات بىرە يومرقالرن كېتورە ،  
جىل ھەر تورلى چوب - چار و طوزانلرنى طاشى . شول روشقە صو آستىنە يانگاند

بر اوطراو (آطه) كيلوبده چغا. آنڭ اوستينه قوشلر كيلوب قوناقلی باشلی، دینگز جانوارلری هوا صولار ایچون ئه كرونگنه اورمه لب اوستكه چغالر. اوطراوده ئوله نلر آغاچلر ظاهر بولا؛ بولارنڭ همه سی اوسه، جیمشله نه عمرن بتره - چری. اوطراونڭ اوسدرو قوتی شهبه به. قارا یرطبقة سی قالینایا، یاشار اوچون بولغان صلاحیتی آرطقاندىن آرطا بارا. شولای ایتوب طماغی برار یوزیل اوقه، ده مونه ایندی آدم بالاسی اوچون ایركن وماطور برعمارت . . . . ته نلرینڭ شكلی پولیبه اوشابده، آوزلری یاندىن بریاقطی چغارو خاصیتی بولغان مخلوقلرنی، عالملر «حیوانات شعاغیه» صنفدىن صانیلر. بولار ره تینه دینگز یولدى هم بزگه معلوم بولولطرلر كرده در.

### پاستیر

كوبدن توگلاگنه «پاستیر» اسمنده بىك زور عالم دئیادن اوتدی. اول فرانسیه نڭ كچكنه گنه برشهرنڭ طوغان ایدی. آنڭ آنا آناسی یارلی ایدیلر. بولار اوغللری پاستیرنی سویه لر وبروئتمك آنڭ اوز شهرلرنڭ معلم بولوون تلیلر ایدی.

- آه، اوغلبز معلم بولسه، دنیا ده بزدن بختلی كشی بولماس بیت، دیلر ایدی. بوبیچاره لر اوغللرینڭ شول شهرگه گنه معلم بولماينچه، بلكه بتون فرانسیه گه وبتون آوردپاغه حتى بتون انسانیت عالمینه معلم بولاچغن خاطرله. میلرده ایدی. پاستیرنڭ اوقووی ناچار راق بولدی. اول درس لرن حازرله اورنینه، كوهراك وقت صوبیینه باروب بالق طوته ایدی. بر آرزورایا توشكاج اوزینڭ بالقاولغینه ته تكاسینڭ كوئلی قالوون بلدی، قارماق لرون طاشلاب اوقورغه بیرلدى. مکتب نڭ اوچنچى صنفنه چقچاغ، پاستیر ایلک جیگه رلی (طرش) وبلونی سویوچهن برشا كرد بولوب كیتدی.

صوگفه طابا هه رتورلی سوء المر بهن معلم لرن طنچسزلی باشلادی. آنڭ كوندن كون آرطق بله سی كیله ایدی. اولده معلملر كوچلری جیتكانه جواب بیروب کیلسه لرده، آخرده پاستیرنڭ اوزلرندىن آرطق بلوون اعتراف ایتوب آڭا یوغاریراق بارورغه كینكاش بیدر دیلر. پاستیر معلملرینڭ كینكاشن طسكلادی - پایتخت شهرینه كیتدی. آنه غی وقتلرنڭ برطوقطامی كتاب قاراو یا كه مکتبه تورلی فنی تجربه لر بلهن اوتكاره ایدی. پاستیر یوقلارغه یاطقان چاقلرنده، «آه، مکتب كه بارغانمی طاغیده ۷ ساعت كوته سی بار بیت ئه لی!» دیب اوزاقسوب

قویا ایدی. اول هم بتون عمر نده شغل بلهن اوزدر دی. اول بوش وقتلرنده قوناق کیترونی دهیچ بر اوین کولکینی سویبی ایدی. باراشی کتاب آرتندن ایدی. ۲۵ باشکه جیتو بلهن پاستیر کیره کلی برفنی کشف چغاردی. صکره ایڭ عجب ایڭ زور کشفیاتلرن تزه باشلادی. کامل قارطایوب جیتکانچی عادتین طش اخلاص بلهن اشله دی. آورغان چاغندا اوزینڭ قوتی بولماغاچ، اشلرن خانونینه قوشوب یازدر دی. اول، اولم طالعیسی وقتنده اشله و دن طوقطامان ایدی. پاستیرنڭ زور کشفلری اوزینڭ اسمن بتون دنیاغه طانتدی.

آنی قبرگه بیرلرگان وقتده دنیا نڭ هر طرفندن کشیلر کیلرگان ایدی. جنازه آلرپ چقغانه آرتندن میلیونلرچه خلق ئییه رگان ایدی. آنی فرانسیه غنه کوممادی، بتون انسان عالمی دفن ایدی. پاستیر دنیاغه زور شهرتینه قارامیچه، عادتین طش ساده ایدی. تلهسه کم اوزینڭ یومشی بلهن آڭا کره، پاستیرده قولندن کیلرگانچه آلا رغه یاردم ایته، اوزینڭ زور (بیوک) کشی ایکانلرگن خاطرینه ده کیترمی ایدی. آنڭ آقچهغه قوماری یوق ایدی. اگرده اوزینڭ کشفلرن صاتاچ بولسه، آقچهنی میلیونلر بلهن طابار ایدی. اول اوزینڭ، کشفلرن هیچ وقت یاشروب توتمیچه عالمگه بلمره طور دی. خدانڭ مخلوقلری آراسنڭ ایڭ عجبلی هم کوبلری بولغان میوان میقراسقوبیه - باکتیر یالرنی کشف ایتوچیک شول محترم ذات ایدی.

### میقراسقوب عالمی.

بتون جهان یوزی - برحیانتقده. اوزینڭ اوپلری، شهرلری و باشقه عمارتلری بلهن یر یوزن قابلاب کیلرگان انسان بالالرن یتیمیکده: بز، نی چاقلی حیوانلر بله بز، آلا اوزلرینڭ سوتلرن، کوچلرن یاللاب آدم بالاسینڭ تدبیرنه عمر ایتلر؛ نی قدر یه ملی - اصپای خلقتلی جهنلکر بله بز، که انسان آلارنڭ طازا و ماطور تیریلرندن فائالانا؛ تیره یاغبز نی قدر کورکام قوشلر بلهن طولی، که اوزلرینڭ موسیقی صایراولری، جرالولری بلهن بوتون عالمگه حیات و موڭ بیرلر. آزمی، قوتلی یرتقچلر بز نڭ معلومبز که سلطنتلی طساوشلری بلهن اوکروب طاودار مانلرنی تیره تهلر. نی قدر صو جانوارلری بار، که برچایقالولری بلهن دینگز اوستنک طولقونلر چغازالر؛ یر اوستی ایسه بز، صانسز واق قورت حیوانلری بلهن یابولی، که اش و خدمت آرقاسنک کون کورهم، دیب یوگروب یورگان آرا ده، بز نڭ آ یاغبز نڭ آستنک تلف بولوب طورالر.

طاغیغیه نهایتسز کوب اوسمک و مخلوقلر بار ئهلی؛ فقط الار بیک واق بولغانلقمن، بز آلارنی عادی کوز بلهن کوره آلمییز؛ بولارنی کورو اوچون میقراسقوب بلهن قورالانورغه طوغری کیله.

صازلامق بر یردن یا که بووادن بر طامچی صو آلیق. طامچی، البته، صافی - شفاف بولوب کورنه، نی چاقلی تکملهب قاراسهق ده، بز آنک عادی صردن باشقه بر نرسه آیرا آلمییز. آلیق اول طامچینی میقراسقوب آستینه، شول حالده بز آنک هر تورلی شکلگی مخلوقلر بلهن طولی ایدکن کورر بیز: آلارنک بعضی واقغه تری وجودلر بولوب، اوستلرن قابلاغان کریکچه لری یاردمی بلهن صونی ایشوب یوزهلر؛ قایسیلری ایسه، کچکنه گنه شارکبک اولوب، بر طرفنغی اوزون قلیچه لری یاردمی بلهن یوریلر؛ قایسیلاری بوتونلای شفاف بولوب، شکلری بلهن بالقی وصلالرغه اوخشاب قالالر؛ بیک کوبلرینک یرقاغنه، غایت ماطور قابرچقلری بولا. آلا کتو - کتوی بلهن طامچینک اوستینه جینالوب یوگرشه لر هم قویاش یاقتیسندن قزنالز، بر طامچی صو آلا رغه تیران دینگز کبک طویلا.

میقراسقوب پیالاسی آستنه کوره سگ: بهله که یگنه بر فرد صواچند بولغانلر ب، اورمه لهب یوری؛ اوزی بر اوزاروب، بر قصاروب گه وده سینک شکن آلماشدرا بارا. یول بوینچه آثارغه بر اوسمک کیسه گی یا که طاغیغیه کچیراک بر مخلوق

اوچری. تگی، بزنک جیگه رلی فرد اوچراوچینک تیره سنک ئه یله نکه لین، آنی اوزینه طارنوب آلا هم آنی رزق ایته. اوزا قلامی آنک قارنی طولوب یاریلا ده، ایکنچی فرد وجودکه کیله. اول طاغیغیه شول روشلی اوسوب ایگیگه بولنه. شو یله عادی



اینفوزوریه رسمی رسم ۳۵

کوزلردن یاشرن دنیا کوته طورغان « اینفوزوریه » عالمی تشکل ایته در.

بولا شوندی چاقلر: قویاش قزدرا، صو پارلانا، اینفوزوریه نک ایرکنلهب ترکک ایتنان میدانی کیبه، یا که آنک ایرکنجه آو اولاب یاشا کن طامچی طوگا. مونا شول وقنده آنک ته نی قصلوب شیکه ده، ایک کچکنه بر طوزانچه شیکللی هوا یوزینه اوچوب کیته. فقط شول کیدشند بر آز صو یاغند یسینه طوغری کیلسه یا گینن اولگی کبک حیات باشلیدر. اینفوزوریه وشونک کبک وجودلر طوزلی صولارده هم یاشیلر. مثلا، بر طامچی دینگز صوونده حسابسز حیوانات میکرا - سقوبیه کورورگه ممکن. بولاردن کوپسی ایزوین ماده سنن یوقاغنه قابقلر بلهن

اورتولى بولوب، « فورامينيغەر » دىب اسملنلر. فورامينيغەرلر ئولگاننىڭ  
 صوڭىندە قابىلارى دىنگز تويىغە چوگوب، جيىلا - جيىلا، آندە بىر ايزۇيز طبىقەسى  
 تىكىل ايتەلر. اوتە مڭ يىللر شول مەنە، مەنكور طبىقە اوسە، قالنايا طور، نىمايت  
 آلاردن دەشتىلى طاوولر پيدا بولوب دىنگز تويىغە قوزغالىشە باشلىلر. بىر طبىقە  
 ايكىچىسن باصا؛ ايشلورگە طورغان اويىلر قاطيلاشا - نغى، اوطرا؛ شولاي ايتوب  
 دىنگز اچىندە صايقلر وجودكە كىلە.

عصرلرنىڭ اوتتوي بلەن بولاريانىغە هم اوستلرىغە ھەرتورلى باشقە عنصرلر  
 دە جيىلا بارا. شولاي ايتوب صر اوستىندە طاغىدە اوطراو حاصل بولا.  
 اگر بىر آق بور كىسەگن قولغە آلوب، مىكراسقوب بلەن تىكشروب قاراسق  
 آنىڭ ھەر نوع واقى قابىرچىلردن مەركب ايكانن كورەبىز. بىناء علىيە ىرنىڭ بىك  
 كوب قاطلاولرى، بىوك طاوولر، طاوساسىلەلرى شول كوزگە كورنەي طورغان مغلو  
 قات مىكراسقوبىدەن تىكىل ايتكانلىكى بىلغەدر.



آنا ايله بالا

جواب بىرسەڭ ايكان، انكاي، مىنم ئە يتكان سؤاللىغە،  
 عجبلىنم — بىم بودنىغە و آندە بى — ارچە حاللىرگە:  
 نىچىك بولغان، نىچىك اوسكان — ساسبىزدە بو اورمانلر؟  
 بو ھەيىبەت يەم — ياشل قىرلر، قاين كىلگان و بولغانلر؟  
 بو ھەر تورلى اوسەللىر، بىزەنگان چەچكەلر بىرلە،  
 وئورلى كۆپلەكلەردە كۆكل آچقان آلار بىرلە،  
 آغار صر، طاتلى صالقىن، صاف عچائب جىشمەلر، كوللر  
 قىرواقلىردە صايرار صانمىغىچلر ھەمدە بىلبىلر،  
 صودە يوزگان بالىلر ھەم اوسوب طورغان بو زور طاوولر  
 چىن، چىركى و ىرتقىچلر، كچە؛ آط، بارچە جانوارلر؟  
 — ياراطقان، ئەيىلەگان موجود، بولارنىڭ بارچەسن تىكرىڭ،  
 جھاننك بارچە اشلر، بارچە اشلر، بارچە حاللر تىكرىمن، بىغرم

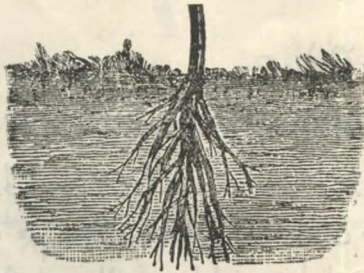
## اوسملىك لار دنياسى.

### طامر.

نېنىدىگنە اوسملىك بولسەدە، گاۋدەسىنىڭ بىر قەدرى يىر آستىنىڭ ۋېر قەدىرىسىنىڭ يىرنىڭ اوستىكى ياغنىڭ اولدىغىنىدىن ايكى قىسمىگە آيروب قارارغە طوغرى كېلەدۇر. اوسملىكنىڭ يىراستىنىڭكى قىسمى طامر ۋاڭنىڭ طارماقلىرىدىن، اوستىنىڭ بولغان قىسمى صاباق، بوطاق، يىراقلىرىدىن عبارتدۇر.

طاملار اوسملىك اوچون بېك كېرەكلى بولغان ايكى اش اشلېلىر. بىرىنچى - طاملار آغاچقە كېرەكلى بولغان آزقلىرىنى يىردىن ايمەلدە، شولار ايلە آغاچنى صوغارلەر، طاماغىن طويدىرلەر. ايكىنچى - اوسملىكنى يىرگە بىر كىتوب، قوتلى داۋلارغە بېرىشمەس اوچون تىرەك بولالار.

ھەر آغاچنىڭ دە طامرى يىر آستىنىڭ بىرگنە تورلى بولۇپ اوسمى؛ مثلاً، قاراغاي ھم ايمەن آغاچلىرىنىڭ طامرى طوب - طورى يىر اېچىنە طابە اوسەلەر؛ ھەر شىنىڭ طامرى ايسە يىرنىڭ اوستىكى ياقلىرىنەغنى طارالغان بولادۇر. چوگندىر ھم كېشركېك اوسملىكلرنىڭ طاملارلىرى طوب - طورى يىرنىڭ اېچىنە طابا اوسۇپ، كېتكەن صابىن ئېكەرە بارالار. ھەر طاملارنىڭ قويدىرغىنى،



طاملار رىسم ۳۶.

اوسملىكلرنى طويدىر اېچون يارا - طلغان ئېكەگنە يون كېك نرسەلەر بولادۇر. بىغداي ھم آرپا كېك اوسملىكلرنىڭ طاملارلىرى، اوستلىرىنە ئەلېگى ئېكە يونلەر بولغان حالدا بىر

بىرسىنە چوۋالوب اوسكان يىب كېك طاملارلاردىن عبارتدۇر. بو يونلەر شول قەدىر ئەزكە، مىقراستقوب ياردىمىدىن باشقە كورورگە مېكەن توگىل. بولار شول قەدىر ئېكە بولسەلدە، اوزلارنىڭ ئىشلىرىنى ھېچ بىر كېمچىلىك كېتمەيلەر. بو طاملار يونلارنى يىرنىڭ تورلى طرفلىرىنى تېشىپ، ايسىڭ ۋاق كېسەكلەرى آراسىدا اوڭغە، صولغە، يوغارىغە، توبانسىگە طابا اوسۇپ، اوسملىك اوچون كېرەكلى بولغان نرسەلەرنى صوۋروب طورالار. بىز، ئەلەسەك نېنىدىگنە اوسملىكنى آلۇپ قىساراسەق دە، آڭا رىزق طابوب بېرە طورغان ھىسابسىز طاملار يونلارنى كورەچكەز.

بعض بىر قىزق اوسملىكلەر بولالار، طاملارلىرى يىر آستىنىڭغە بولمى، بىلكە



اوسەلىككڭ اورالوب اوسكان صاباغنىڭ چغالىرى. بو طاملر اوسملىك اوچون رزق تابىيلر، فقط آغاچنىڭ نىق طور دويىنەغىنە ياردەم ايتىلر.

طاملرلىرى يىرنىڭ اوستىدە بولا طورغان آغاچلر جەلەسنىدىن ايسىق عىبىدە ھىندىستاندە اوسە طورغان (Смоковница) آغاچىدىر. بو آغاچنىڭ بو طاقلىرى يىر

اوستىن قابلاغان ياشل چاتر كىك، اونلاب مسافرلىرىنى ھىم اوستلىرىنە يوكلر تويەلىگىن ھىوانلىرىنى، يانزىرا طىرغان قىياشنىڭ اسسىلىگىنىدىن صاقلى طورغان، ماسطور يافراقلىرى ايسە اورنىلىگىن.



رسم ۳۷

بۇ صابو آغاچنىڭ جىوان بو طاقلىرى يارىلىوب، شولارنىڭ يارىقلىرىدىن

طاملرلىكىلوب چىقاردى. بو طاملرلىرى اوسە - اوسە جىوانىيەلر ھىم يىرگە كىروب جاپىلەلر. شول روشەن بو زور آغاچ، گويە اوزىنىڭ، قالىن - جىوان گادەسنى صاقلىرى اچىدون، اوز اوزىدىن ترەكلر چىقارا. ھىندىستاندە ايكى - اوچ مىڭگە قىدر ترەكلرگە مالىك بولغان اسما كوۋىتسەلىرىنى اوچراتورغە مەكىن.

### صاباقى - صاباق.

طاملردىن صوڭ ھەر اوسملىك دەدە صاباقى بولا. صاباقلىرىدە طاملرلىرى كىك اوك تولى روشەن بولالىرى: يالان ھىم بولون اولەنلىرىنىڭ بولغان كىك بەغىلىرى ياشل، ئىچكە ھىم صىيىق بولالىرى؛ قايسىلىرى طغز قاطى ھىم كورەن - صو تولى قابق ايسە قابلىنىغان بولالىرى. يا ايسە قولماق كىك بىر بىر آغاچنىڭ ئەيەلەنەسىيە صارىلەر؛ يا آغاچلىرىدەغى كىك مەلوم جىوانلىقىغە مالىك بولوب طوب - طورى اوسەلىرى. اوسم - لىكىلرنىڭ صاباقلىرى ئلەسە نىيىدى بولسەلىرىدە، آلار اچىدون بىر تورلوك خىمىت ايتىلر. صاباقنىڭ بىر اوچىنىڭ يافراقلىرى، بو طاقلىرى، ايكىنچى اوچىنىڭ طاملرلىرىدە بولارنىڭ ھەر قايسىسى آغاچنىڭ طىھاغىنى طويىرورغە خىمىت ايتىلر. اوسملىك طاملرسىز طورە آلماغان كىك، يافراقسىز اوسەدە آلمايدىر. صاباقنىڭ اچىقى بىر قىل (كانار) خىمىتىن ايتىلر: آنىڭ بىرىنچە مىڭان سوڭ (نسىغ)، يافراقنىڭ ھوادىن آلغان نرسەلىرى قوشىلوب ئشلەنگىنىدىن صوڭ اوسملىكىنىڭ ايسىق كىچىكە كىسەكلرون، ايسىق بەلەكەى يافراقلىرىنى، چەچكەلەرنى، جىمەشلىرىنى آشاتوب - اچىروب يورى. زور

اوسملىك لرنىڭ صاباقلرى بولاردن باشقا مئلىرچە يافراق هم بوطاقلارنى كوتاروب  
طورو خدمتىك ايتىلر *اوسملىك*

### يافراقلر.

يافراقلر اوسملىكنىڭ ايىڭ گوزەل بيزەگى اولوب، اوزون قشقى اويقودن  
صوڭ، آغاچقا، بزنڭ هر قايموز ياراطا طورغان صاف ياشل كيومنى كيىگزهلر.



1. يافراق رسم ۳۸.

يافراقلر آغاچقا اول ماطورلقلرنى، اول بيزەكلرنى  
بيرو بلەنگمە قالميلر، مونڭ ايله برابر آغاچنىڭ طا -  
مرلرى طرفتىن صورلغان آزقلرنى اوزلر يىنىڭ زا -  
ؤودلرنىڭ ئشلەپ كيىرى آغاچقا بيارەلر. قابق آستىنە  
ياڭئا توچلى گان ياصيلر هم كيلەچك يىل اوچون بوريلر  
اوسرەلر. يافراقلرنىڭ روشلرى، شىكللىرى تورليچە  
يەنى هر بىر اوسملىكنىڭ اوزىنە مخصوص يافراغى  
باردر. دنياده نە قدر اوسملىك بولاسە، شول مقدارده  
تورلى يافراق بولادر.

آغاچلرنىڭ يافراقلىرى عومى ايىكى زور قسەمگە  
بولنەلر:

برسى ياسسى، - پلاستىنكى روشنىك بولوب، يافراق  
ياريلرى آراسىنە مخصوص طاملر - صابلىرى بولغان يافراقلر؛ ايكىنچىسى ناراط،  
چرشى يافراقلىرى كىك اينەلردر.

يىنىدىگنە اوسملىكنىڭ يافراغن قاراسەقىدە، شوشى ايىكى قسەمنىڭ برسندن  
بولاقى.

بزنڭ كوب اوسملىكلرمزنىڭ يافراغى پلاستىنكى روشنىك ياصسىدر. مثلاً  
موندى اوسملىكلر: ايمەن، قاين، جوكة، اوصاق، آلما وباشقەلردر.

اينەلى آغاچلر بزنڭ روسيەده فقط آلتى تورليگنەدر.

چرشى، ناراط، آق چرشى (Пихта)، كيدر (Кедрь) لىستوئيىنىتسە  
(Лиственница) ماژزىؤيلنىك (Можевильникъ) آغاچلىرى.

شول روشمە بزنڭ بتون اوسملىكلرمز يافراقلى، هم اينەلى اوسملىرى ايله  
ايكىگە ايرىلالر. يافراقلى اوسملىكلر قش كونلرنده يافراقلرن قويوب شەرە  
قاللر، اما اينەلى آغاچلر برنيچە بللر رەتدن اينەلرن صاقلادىقلرنىن، قش

کوننده ده ياشل کوينچه طورالر . فقط ليستوئينفيتسه آغاچى غنه ، يومشاق مامق کبک اينه لرینی کوز کوننده قویوب ، ياز کوننده يا ئانی کيیه در .

### چه چکه لر

يافراقڭ صابی بوطاق ایله برلهشکان اورندن چه چکه نی کوته روب طوره طورغان اوچنچی بر بوطاق صیمان نرسه چغادر . چه چکه شوشی بوطاق اوستننده باصوب طورديغندن ، بو بوطاق چه چکه آياغی ديب آتالنه در . نیندی گنه چه چکه اولسه ده کائس ، تویچ ، عضو تذکیر هم عضو تائینت ديب یورتله طورغان حلقه - لردن عبارتدر . کائس چه چکه نڭ ایڭ ماطور بر اولشیدر . بو آیرم آیرم بولغان چه چکه يافراقلریڭ ( بردن بکرمیگه قدر هم کوبراک ) برگه جیبیلووندن حاصل بولمش برحلقه در .

چه چکه يافراقلریڭ توسلری حقیقه سویله رگه ده حاجت یوق . اگرسز ياز کونی بالانغه بارسه غز ، ياخود چه چکه لر اوسه طورغان بر باچه غه کرسه گز - نورلی يافراقلی کائس لر کوره چکسز : قار کبک - آق ، قان کبک - قزل ، کوك توسلی ماوی ، دینگز کبک - زه نگر ، آل - قزل ، صاری ، میللاشه و باشقه توسه گی چه چکه يافراقلری .

کائسڭ آستنده کوب وقتده ياشل توسه کچکنه گنه برصاوت بولا . بو صاوت - ده کچکنه گنه يافراقلرنڭ اوییه شووندن ياخود اوز آلدیله رینه طورولرندن حاصل بولمشدر . مونه شوشی صاوتقه تویچ دیلر . بولاردن باشقه کائسڭ ایچنده عضو تذکیر ( تائین ) هم عضو تائینت ( پیستیل ) دیکان قسه لر باردر . کائسکه ایڭ یقینی عضو تذکیر بولوب ، آنن صگره چه چکه نڭ نهق اورطاسنه عضو تائینتدر . هر بر عضو تذکیر نچکه گنه صاباق اوزرنه بولوب آنڭ باشنه غبار - طلع ( چه چکه توزانی ) طورا طورغان کچکنه گنه قابچقلر باردر .

عضو تائینت موینی اوچلی چوله بک شیکللیره کدر . آنڭ قالفراق بولغان بوغاری طرفنده آغز کبک بر آچیغی باردر . بو آغز چه چکه صاباغیڭ اوستنده او طرادن چه چکه باغاناسندن توبه نرهك عضو تائینتڭ ایڭ کیڭ بریرنه مبیض ( جیهشلك ) طورادر .

### آغاچڭ ایچنده گی نرسه لر .

بر آغاچڭ صاباغندن به کی ياخود بریتزا ایله ممکن مرتبه نچه که ایتوب کیدوب آلیق ده ، میقراسقوب آستینه صالوب قاریق . میقراسقوب آستنه نه لیگی

صاباقدن كېسلكان كېككە كېسە كىڭڭ برسى يانئەدە ايكنەچسى ياطقان كېككە شاقماقلىر دن اويماشقان ايدىكن كوروربىز. بوشاقماقلىرنىڭ بعضى ياخشوق ئرى، بعضىسى شول قدر كېككە، كە، حتى مىقراستقوب آرقلى دە كوجلك ايله گنە كوروب بولادر. اوسملىك نىڭ طامرن، يافراغن بر آز كىسوب آلوب قاراسە قەدە، بارىبىر تورلى زورلقەدە شاقماقلىردن اويماشدىرلغان ايدىكن بلورمىز. بولارنىڭ دە بعضىلىرى توگەرەك، قايسىلىرى كوكاى توسلى يومرى، اوچنەچى برەولرى اوزونچە، حاصل ئللە نېچە تورلى شاقماقلىردن اويشىدىرلغان. مونە شوشى شاقماقلىر ( حجىرە ) نىڭ اويشىدىرلورننن اوسملىك كىلوب چغا.

زورراق شاقماقلى اوسملىكلرنىڭ حجىرەلرن مىقراستقوبىدىن باشقەدە كورورگە مكن. مونە سىز پشكان قاربوزنىڭ بر كېسەگن آلوب قاراغىز: شوندىق سىز آنىڭ بالق اولدىغى كېك برسى آخىرىنە بەيلىنگان يارما يارما قووقلىردن اوقماشقان ايدىكنى كورورسىز. ئەنە اول اوللىق كېك قووقلىر اوسملىكنى تشكيل ايتەطورغان شاقماقلىردن باشقە ھېچ نرسە توگل. قاربوزنىڭ شاقماقلىرى ئرى بولغانلىقتىن، آلارنى مىقراستقوبىسىزدە كوروب بولادر. شول شاقماقلىر اوسملىك اوچون كىرەك بولغان مادەلرنى ھوا ايله بىردن آلوب اوزلىرىنىڭ گاودەلرىنى اوسىدىرالر، حجىملرنە زورايەلەر، آرالرنە بولمىلەر ( پىردەلەر ) ياصاب ياڭا شاقماقلىرغە آ - پىرىلالر. شولاي ايتوب آزغنە بولغان شاقماقلىر وقتنىڭ اوتوروى ايله مىلىيونلرغە جىتەلەر.

كىرپەدىن سالغان يورط كېك، آغاچنىڭ بىتون اجزاسى، صاباغى، يافراغى، بوطاقى، چەككەسى جىمىشى شول شاقماقلىر سېبىلى كىلوب، چغالر - اوسەلەر. آغاچنى پەقى ايله كېسەك، آنىڭ ايلىك اوستىكى قاتنىق قابىق، آنىن اېچەدە طغىز ھم قاطى آغاچ، اورطاسىدە كوپشەگرەك اوزەك قىسىلرىنە بولنگانن كورورسىز. قابىق ايله آغاچ آراسىدە ئرى شاقماقلىردن عبارت كوپشەك ھم سوكلى ايكىنچى بر توچىلىكان قاطلاوى باردىر. بو توچىلىكان قاطلاوى آقرون - آقرون اوسوب زورايابا، حجىرەلرى بولمىب اورچىلەر. ياز كونى، اوسملىك قىباش ايله قىزدىرلغاچ، قشقى يىقوسىدىن اويانوب يافراقلىر يارا؛ ياز كونى ئەلىگى توچىلىكان قاطلاوى ياڭا، صاف سوكلر ايله تولە. حجىرەلەر آرطقاندىن آرطا بىرەلەر. شولاي ايتوب آلارنىڭ اورچووندىن توچىلىكان قاطلاوى قالدونايوب، آغاچ ئەيلىنەسەنك ايكىنچى ياڭا آغاچ قاطلاوى حاصل بولادر. بو قاطلاو جاي كونىدە حاصل بولسەدە، يازغى توچىلىكان شەب وقتەدەغى كېك اوك بولمى. جاي كونىدە بولغان قاطلاو قاطى ھم طغىز اولدىغىدىن كورور كوزگوك باشقە بولوب طورادىر. شول روشدە ھر ياز باشقە

كۆپشە گرهك جاي كۈنۈدە طغز ھەم قاطپىراق آغاچ قاطلاولرى اوسوب طورادر.  
بوقاطلاولرنىڭ يوشاقلىق ھەم قاطپىقلىرىنە قاراب آلارنىڭ ياقىلى دىيادە كۈبەي  
طورغانلرن بلورگە مەن.

### اورلق ھەم آنك شطووى.

دىيادەغى ھەر اوسملىكنىڭ اورلقىن چغوب اوسكانى بار كىشەگە دە معلومدر.  
اوسملىكنىڭ اورلقىن نىچەك چقغانون بلواوچون خلق ئلنە مېمچ بورچاقى دىب  
يورنلە طورغان اوسملىكنىڭ چقغانون كورو يتەدر.

بوبرچاقنىڭ اوستى شوما ھەم ياخشوق قاطى بولوب، بۈكرەيە توشكان باشقا  
اوزنچە آق بركۈزەنەگى باردر. اورلق - بورچاقى بۈكۈزەنەگى ايلە اولە قوزاقغە  
ياشقان بولا؛ يتشكاندىن صوڭ آنى اوزوب آلالر. مونە شوشى بورچاقنى بركدر  
وقتقە صوغە سالوب قوبارغە كىرەك. بۈ آزدن صوڭ، بۈرچاق صونى اېچىنە  
صوورغانلىقن بورتە ھەم زور ايا باشلى. صودە بورتكاندىن صوڭ آننىڭ قابىغى بېك  
تيزلك ايلە صوبىرىلەدر. تىرىسنى صوبىغاندىن صوڭ بورچاقنىڭ، بۈرسى ايكىنچىسىدىن  
بېك تيزلك ايلە آيرىلا طورغان ايكى كىسەكنن عبارت ايدىكىنى كورورمز. بۈ  
يارطى بورچاقلىر « اورلق اولش » لرى دىب آطالالر.

اگر دە بۈ اورلق اولشلىرىنە اعتبار ايلە قاراسەق، ايكى كىسەكنىڭ بۈرگە  
قوشلغان اورنارندە طشقە چغوب طورغان كۈزەنەكنىڭ ايكىنچى اۈچىنى كۈرەچكەز.  
چۈنكە اول، اورلق اولشلىرى يابق بولغاندە ايكىسىنىڭ آراسىدە طورادر. بۈ  
كۈزەنەكنىڭ طشقە چغوب طورغان اۈچى - طامرى، اچكى اۈچى بۈيرى صاباغى -  
دىب اسملەدر. كۈزەنەكنىڭ صاباق بولاچاغى اۈچى قىرنە ايكى كچكەنەگە جىير.  
چقلى نرسەلر بار؛ بولار كىلەچكە يافراق بولاچق ئەبىرلر بولسەلردە، آغاچ  
يافراغى كېك ياشل توگللر، بىلكە توسسىز - صارى بولوب اورلق اولشلىرى  
كېكلردر.

آنا شول كۈزەنەك اوزىنىڭ طامرى ھەم صاباغى ايلە كىلەچكە بولاچق  
بورچاقنىڭ - اوسملىكنىڭ تىخىمىدر كىرەك نىندىگە اوسملىك بولسەدە، اول تىخىدىن  
خالى توگل. لىكن ھەر بۈ اوسملىكنىڭ دە اورلق اولشلىرى ايكى بولمى؛ قايسى  
بۈرۈلرىنىڭ مىلا آرش، صولى، كىيدر، چرىشى، قاراغاي كېكلرنىڭ بۈرۈنچە  
بولادر.

اورلق چۈوشلىگى يتەرلك بۈرگە چەچلىگاندىن - صالىغاندىن صوڭ، اكر دە

هوا يىلى بولسە، آرزغە وقت اوتكچە، تيرەن يوقسۇندىن اويانوب، اوزىنىڭ كچكەنە-  
گنە اعضا رىنى قىمىلدانا - نوزاتە باشلىدىر . يىر ايچىندە گى جووشلك اورلقنىڭ  
كيبەگى ايچىنە كروب، آنى قابارطا باشلى؛ صكرە اورلقى آرتق بورتوب،  
كيبەكنى ياروب طشقە چغادر . حاضر اورلقنىڭ اوسوويىنە هيچ نرسە قارشى كىلە  
آلمى، فقط آثا يەترلك آرزغە بولسون .

آرمى طالامى اشلى طورغان طبيعت موندە اوزىنىڭ ادغلن - اورلقنى  
چىتكە نىبەى . اول ايندى آثا ئللە قاچان اورلق - اولشلىرى آراسىندە اون  
صىمان آزق ئەزىلەپ قويغان .  
اورلقى ، شول ئەزىر آزقنى آشاب  
حال جىيىا، كوچن آرطىرا، آزق  
بتكانە آلباق قالماسلق بىر قوۋە حاصل  
ايتە . مونە اول ئەلىگى ئەزىر آزق  
بتكانىن صوك، اوزىنىڭ كچكەنە بالاسىنى  
طامرنى يىر آستىندە غى آزقلىرىنى  
ئزلىرگە بىبارە ؛ طامرلىر اشكە  
كرشكاج، صاباقىدە باشن كرتەروب  
اوزىنىڭ ياندىغى ايكى ابداش -  
يافراقلىرى ايله اللەنىڭ ياقىلى د -  
نياسىنى قارارغە چغالر .



بورچاق رىسم ۳۷

### اوسملىك لارنىڭ آزيغى يىر ايچىندە .

بىز حاضر طامرلىرىنىڭ يىر ايچىندە آزق ئزلىگەنلىرىنى بىلەمز . صوك آلا ر  
نىندى آزق ئزلىلەر؟ يىردە قوم ھىم بالچق بار؛ احتمال آلا شول بالچق ايله  
قومنى آلا طورغانلردىر؟ - بوق: اوسملىك بالچق ايله قومدىن باشقىدە اوسە آلا .  
اوسەرايچون نىوشلى بولغان مادەلر قوشلغان صوسىيلوب تورلا، آنى كىزايچىندە  
اوسىرورگە مەكن . آثا صوك نىندى نىرسەلر كىرەك؟  
اگر دە بىرەر اوسملىكنى اوطك ياندىرسەق، آثا ردىن كلىن باشقىدە بىرنىسەدە  
قالمىدىر . ھوادە كل بولمادىغىدىن، اوسملىك كلىنى يىردىن آلا ايكان، دىب اويلارغە  
طوغرى كىلە . واقاعدە، اگر دە سىز بىرەر اوسملىككە، شول اوسملىكنىڭ كولى

صالغان هم بر آرسيليتره معدني قوشلغان صونى سيبوب طور سه غز، بو اوسملىكنى يردن باشقوده اوسمه آلورسز؛ اول يرده اوسكان كبك اوك چه چكه آطور هم جيمش بيرور. مونه نرسه ايچون، قايسى بر ير خوجه لرى اوزلرينك يرلرينه كل توگه لر ايكان.

اگرده صوغه كل هم سيليتره معدني صالغماسه، اوسملىك كيبه، چه چكه آطمى، جيمش بيرميدر. مونه موندن طاملر ايچون كل ايله سيليتره معدني نك كيرهك ايدىكى كورينوب طور ادر. اوسملىكلر كلنى بيك كوب نرسه لردن طابا آلالر. كل ده بيت تيمرده بار. نهچك صوك اوسملىك تيمرده آشيھونى؟ نباتات عالملى بر نيچه چولمه كلرگه بر تورليگنه اوسملىك اوطر توب تجربيه ياساب قاراغانلر. مونه نيچك: ايكى چولمه كگه اوسملىكنك اوسووى ايچون كيره كللى بولغان نرسه لرنى باروندك صالغانلار؛ قالغان چولمه كلرنك، برسينه تيمر، ايكنچيسينه فوسفور، اوچنچيسينه سيليتره معدني، دورنچيسينه پوتاش صالمى قالدرغانلر.

تيوشلى ماده لرتوگه ل صالغان چولمه كلرده كوب يافراقلى، اوزون اوسملىكلر قالغان چولمه كلرده گى اوسملىكلر ضعيف، قورى، نچار بولوب اوسكانلر. بو تجربيه آرقاسنه عالملىر، اوسملىكلر اوچون تيمر طوزى، فوسفور، سيليتره معدني پوتاش كيرهك ايدىكى بلدىلر. طاملر شوشى معدنلرنك بارندك يردن جيوغه خدمت ايتلر، آلار شولارنى يردن صووروب آلوب اوسملىك گه بيرلر. بو معدنلر قاطى بولغان حالده طاملر ايچون فائىلى توگل ايدىكى اوز اوزندن بلنوب طور ادر. بو وقت طاملرغه ايچلرنك بولغان آچى مائع ايله صو ياردم ايتلر.

معدنلر ئه لپىگى مائعلر تاثيرى ايله ئريگانندن صوك، طاملر، اوزلرينه صووروب آللرده، آچاچ سوكينه كيتروب قوشالر؛ موندن صوك معدنلر آچانك يافراغينه سفر ايتلر. يافراق قاطشدر رغه كيره كللى بولغان نرسه لرنى هوادن آلوب، سوكنى اشكه ياراقلى بر نرسه ايتوب آزق كيرهك اورنلرغه اوز اقادر.

### اوسملىكلر آراسنده يافراقلرنك اهميتى.

يافراقلر، اوسملىكنك ياز كوني به يره م ايچون گنه كيبه طورغان كوله كلرى، اوسملىكنك تركلىگى اوچون فقط طاملر رغه كيرهك - ديب اويلى طورغان وقتلر اوتوب كيتدىلر ايندى حازر آلای ديب اويلا ميلر. اوسملىكنك طاملر لردن باشقه طوره آلماغانى كبك، يافراقندن باشقوده كون اوتكاره آلماوينى بيك ياخشى بلدىلر.

اگرده يافراقنىڭ آسقى ياغىدىن بىر كىسەكنى آلوب، زور كورسەتە تورغان پىيالا آرقلى قارالسە، يافراقنىڭ يارىسىدە آنەك - مونەك چەچلەنگان چىكىسىز واقغە تىشىكلەر كورىنىدەر . بو تىشىكلەر ياردىمى ايله يافراقلار يىردن آلغان، اوزلرىنە كىرەكەنگان صولرىنى طشقە چغارالار؛ يافراقلارنىڭ خىمىتلىرى مونىڭ ايله گە . بته دىب اويلانماسون .

اوسەلكنىڭ ياقىلى ھەم ھوادلن باشقە طورا آلماغانلىقى بىك معلوم بىرنىسە . اگرده ياش ھەم ياشل بىراوسەلكنى قايرانغى بىر بولمەگە قويساق، اول قورۇب - شىكۇب بته چىگنە شىبە يوق .

اگرده اوسەلكنى ھواسى بوشاتقان پىيالا صاوت ايچىنە قويساق، - اوسەلك شىكە ھەم سەلبىرەب توشەدەر . مونە بولاردن اوسەلكنىڭ ھواسى ھەم ياقىلىسىز طورا آلماغانلىقى آب - آچىق كورىنوب طورادەر . آدم ھەم ھىوانلار طن آلغان كىك اوسەلكلەردە طن آلار .

ايرما تىك، آدم ايله ھىوانلارنىڭ اوبكە ياردەمى ايله بولوبەك، اوسەلكلارنىڭ يافراقلار آرقلى ايدىكەنە كەنەدەر . ھىوانلار اوبكەسىز طورە آلمايدىقلىرى كىك، اوسەلكلەردە يافراقسىز طورە آلمايدىلار . آدم ھەم ھىوانلار ھوانى آغز بورون آرقلى آلار، اما يافراقلار يوغارودە سويلەدكەز . كەكەنە تىشىكلەر آرقلى صولمايدىلار . صولك مونەك ياقىلى نىسەگە كىرەك؟ آدم ھەم ھىوانلار قارانغىدە، ياقىلىدە طن آلار بىت؟ بىك درست، طن آلو ايچون ياقىلىنىڭ بىر دە ھەمىتى بوق . ھىوانلار ايله آدملەر ياقىلى ھەم قارانغىدىن طن آلغانلىرى شىكىلكوك، اوسەلكلەردە قارانغى ياقىلىدە قارامى صولى آلار . شولاي بولسەدە اوسەلك ياقىلىدىن باشقە ھلاك اولار . آلاى بولغاچ ياقىلى اوسەلك ايچون نىگە بولسەدە كىرەكەر . - اوسەلك ھوانى صولابىقە قويىمى، بىلكى آنىڭ ايلەز قلانەدەر . ھوانىڭ تىرىكىنىڭ مولدا ھەموزەدن باشقە آزوت ھەم بىر آز مقدار دە ھامۇز قارىبون دىگەن نىسەلەر باردەر . ھامۇز قارىبون مولدا ھەموزە ايله مولدا فېخىمىن عبارت اولوب ھوا توسىلى شىقاي ھەم ايچىنە كومر كىسەكلىرى باردەر . مونە شول كومر كىسەكلىرى يافراقلار ايچون آزق بولالار . يافراقلار بولغان واقغە تىشىكلەر آرقلى ھامۇز قارىبون - آلارنىڭ ايچىنە كىرە، يافراقلار ياقىلىلىق ياردىمى ايله آنى تىھلىل ايتوب مولدا ھەموزە ايله مولدا فېخىمىن گە ايرالار؛ مولدا ھەموزەنى طشقە چغارالار، مولدا فېخىمىن آلوب قالالار . بو كاردن باشقە ياقىلىلىق، ھوادلن ھەم يىردن آلغان آزقلارنىڭ بىرگە قوشىلۇپ بولسەدە ياردەم ايتەدەر . يافراقلار آرقىلى آلغان نىسەلەر، آغاچ ايچىنە كىرەكەن يىردن آلغان مەنەلەر ايله قوشىلغاندىن صولك مخصوص روشەن ئىشلەنوب - قايناب چەچكەلەرگە، صاباقغە، جىمىش كە، بوطاقلارغە،



یافراقلرغه طاهاق بولورلوق حالگه کیله لر هم آغاچنڭ یاگا اولشلرینی ده او -  
سدر وگه خدمت ایته لر.

خلاصه: برنجی اوسملىك لرنڭ یافراغی آرطقی بولغان جووشلكنی هواغه  
چغاره. ایکنچی اوسملىك شرلوق یافراقلری ایله تونك هم کونندزه طن آلا (کیچ  
ایله مولدالمروضه نی ایچینه آلوب، قاربوننی طشقه چغارا، کونندز مونڭ کیرسنچه)،  
اوجنچی یافراقلر فقط یاقطیلای آرقاسنده غنه هاض قاربون ایله رزقلانه لر.  
شویله یردن هم هوادن آلفغان، پشمه گان-آشاملقار اشلانوب، اوسملىك نڭ تر-  
کلگن صاقلازغه یاری طورغان حالگه کیلگاندن صوڭغنه آنڭ اجزأ الرینه  
طارالار.

### جیمشنگ اوسووی.

بز یوقاروده چهچکهنڭ تورلی تورلی قیملردن مرکب بولغانینی کورگان  
ایدك چهچکهده یافراق کبک اوک بورین چغا. چهچکه تمام آچیلوب جیمشلك هم  
عضو قنکیر اولگنرگاننن صوڭ توزان قابچغمنن صارغلت توسده چهچکه توزانی  
چهچيله باشلیدر.

بوتوزانلرنڭ کوبیسی هواغه اوچا، اومارطه قورتلری طرفنن توزدریلهدر.  
جیمش بولو ایچرن، یعنی چهچکهنڭ قصر قالماوی ایچرن بر توزان ذره سینڭ  
جیمشلك آغز نغی یابشقاق سوگینڭ اوستینه توشووی لازمدر. چهچکه توزانی  
مونك توشکاننن صوڭ، آنغی سوکنی ایچوب زورایا اوزننن برجب صیهم نرسه  
چغاروب چهچکه صاباغی بوی ایله مبیض (جیمشلك) ایچینه کهدر. بوجب مبیض  
ایچند اوزینڭ، اوچی ایله کچکنه گنه «بیض» دیب ایتلکان اورلقغه بابشه در.  
مونه شورنن جیمشنگ نغی حاصل بولادر. حاضر ایندی چهچکه اوزینڭ اش  
بتردی: چهچکه یافراقلری قویلا عضو تائیت هم چهچکهنڭ اوزی حتی باغاناسی  
شیکه هم اوزیلرب توشه در.

چهچکهنڭ باصوب طورغان آیاغی ایله جیمشلك نڭ توبهن قسمی، یعنی  
کیلچکک اورلق بولاچق نرسه ایله مبیض قالادر. مبیض اوسه طورغاچ چهچکهن،  
روشن اوزگارتنه هم مکمل جیمشکه نه یله نه در. چهچکه نیفدیگنه اوسملىك نڭ اولسه ده،  
اوزینه باشقه بر خصوصیتی بولا: قایسی بر اوسملىك نڭ چهچکهنڭ برگنه، قایسینقند  
ایکی، اوچ، دورت مبیض بولوب، شول مقدارده اورلق یتشه در.  
مثلا: مه نڭ مبیض ایچند بولغان برده لری، اوستنن بولنزغه اوخشاغان

قالبچاق ايله بابلغان مهك باشينى تشكيل ايتهلر. مهك باشينىڭ ايجى كچككەگنە استينالر ايله بولمىغان بولا؛ بو بولمىلرنىڭ هر قايسىنىڭ ئىلە نى قىدرمهك اورلقلىرى يتشه در. مهك باشى يتشكاندىن صوڭ صارغايا، بو وقت ايجىنىڭ بولمىغان اورلقلىرى قالبچاق بولغان نيتشكىدىن بىك اوڭايلىق ايله قويىلار. چىكلەكنىڭ دە اوراق پىردە لرى قاطى قايىقىغە ئەيلەندىگىدىن ايجىنىڭ تشينى آلور ايجون طشى قايىقى واطارغە طوغرى كىلە در. اگر دە چىكلەوك اوزىنىڭ، اوطرە طورغان كەشەنكەستىن دىملى يرگە توشوب قار آستىنىڭ يازغە قىدر ياقسە، قايىقى اوز اوزىدىن يىارىلوب ايجىنىڭكى آق اورلق ياقىقى دىنياغە چغادر.

اوسملىك اوزىرىدە چەچكەلرنىڭ وضعيتلىرى.

آلما چىيە هم باشقە بعض بر اوسملىكلرنىڭ عضو تىكىر ايله عضوتائىتلىرى بر چەچكە اوسملىكى بولالار؛ قاينىڭ بىر گىزچە بولار بر آغاچ دە بولسە لردە، باشقە چەچكە لردە بولالار. سزنىڭ كوزىڭنىڭ بو طاقلىرىدە اصلنوب طورغان قاين آلما لرن (بورىلرن) كوزىڭنى باردىر. مونه بولار قاينىڭ چەچكەلىرى ايدى. موندى آلقالر هر قاينونىڭ ايكى تورلى بولادىر. قىزغلت توستە اوزىنىڭ بولغان آلقالردە عضوتىكىر اولوب، آنە چەچكە توزانى حاضرلەنە؛ ايكىنچى قىسقەراق، ياشل توستەگى آلقادە چەچكە توزانن ئەلكىروب آلورغە طورغان عضوتائىت بولادىر. بىك آرزغە جىلە دە توزان صاوتىدىن كوزگە كوز نور - كورنماس، صارى توستەگى چەچكە توزانى اوچا. قاين آغاجىدىن چەچكە توزانى اوچوب كىرىسى يرگە توشوب ئەرم بولالار؛ قايسىلىرى مېيىز آغزىنىڭ ياشقان سوڭگە ياغىلوب قاين اورلىقى حاصل بولادىر.



قاين بورىسى رىسم ۳۹.

جىل قاين چەچكەسىنىڭ اورلقلانويىغە بىك زور خدمت ايتە در. طال آغاچلرنىڭ عضو تىكىر ايله تائىت چەچكەلىرى ايكىسى ايكى آغاچ بولوب، برسى

ايكىنچىسىدىن بايطاغوق يراق مسافە دە بولالار. صوڭ چەچكەلىرى نچك اورلقلانولر؟

بولارنىڭ ياردىمىنە ھوملار خصوصا اومارطە قورطلرى يتشەدر . طال آغاجىنىڭ  
 چەكەسنىن بال ايسى آڭقوب طورغانلىقتىن اومارطە قورطلرى جىيىلار . اومارطە  
 قورطلرى بال ئزلەگان چاقە اوزلرىنىڭ جونتەى آياقلرن ھم گادەلرن عضو  
 تذكىردە بولغان توزانغە بوياب بترەلر . آندىغى بال مادەلرن آلوب بىگانىن  
 صوڭ قورط، عضو تائىث اوستىنە كىلوب قونا . مونە شول وقت آندىڭ جونتەى  
 اوستىنە بويالغان توزانلر مبيض آغزنىغى سوڭگە يابشوب قالالر .  
 شول كچكە توزان آرقاسىنە اوزلرىنىڭ اورلقلرىن ياصىلر . كوزگى جىلە  
 بو اورلقلر قويلوب، گرچە كوبرى ھلاڭ بولوب بىسەلدە، ياشى اوسىروچى  
 يرگە طوغرى كىلگانلرى وقتى ايلە طال بولوب چغالر . شولای ايتوب اومارطە  
 قورطلرى آرقاسىنە بىزنىڭ طاللىرمز اورچىدر .



(ناراط چەكەسى رىسم ۱۴۱)



(طال چەكەسى رىسم ۱۴۰)

قاراغای ایلە چرشىنىڭ چەكەلرى طوبرچق (كوكای) لرى اىچنە بولوب،  
 بولارنىڭ برسى - عضو تذكىر، اىككىچىسى - عضو تائىثدر . قاراغاینىڭ عضو  
 تذكىر طوبرچقلرى - صارى، چرشىنىڭ - قزل توسەدر . بو ايكى آغاجنىڭ عضو  
 تذكىر ھم عضو تائىثلىرى طوبرچقنىڭ توبەنگى تەنكەلرن تىكىل ایتەلر ھم ھەر  
 بر تەنكەنىڭ آستىنە اىككىشار دانە اورلق بۇرىسى بولادر .

القاح وقتندك توزان تهنكهنك آرطينه قوشده تهنكه يابله هم آچق، بالانغاچ مبيض ايچينه كوملگاج بر پار قاطى اورلق يقشدر. چه چكه لر يندك تشكليه قاراغانه ناراط، چرشى وباشقه اينهلى آغاچلر «اورلقلرى شهرة» اوسملىكلر قسمنن صانالالر.

جر ثوملى اوسملىكلر.

قارانغى قوبى اورمانلرده يورگان كك شينك، اورمان كوله گهسى استند، چوقربويلرنه، قويلغان آغاچ يافراقلى نوشه لگان دملى قارا يراوزرنه يلبازه كبك سلكنوب طورغان كيسلمه يافراقلى اوسملىكنى كوركاني بساردر. مونه بو ماطور اوسملىك گه «آباغا» دينهدر. آباغانك يرايچند جروان هم قصه صاباغى بولوب، شوئاردن چووالغان جب كبك نچكه گنه طامرلر چغا، هم شولوق صاباقن بعضا كشى اوزنلغى كيسلمه يافراقلى اويوملر اوسهدر. آباغالرنك ايكنچى نوسلى فقط برگنه يافراقليلىرى بولا. گرچه اوللردهغى اشسز ده بيلر «آباغا» جاى اورطاسند بيلگيلى بر كونه نهق تون اورطاسند چهچكه آطا ايكان، آنك چهچكهسى اوط كبك يانوب طورا ايكان، آنى آلغان كشى حزينه لر طابا ايكان بالاقايم» ديب سويله سهرده؛ آباغا هيچ بروقتد چهچكه آنى، هم آنك بروقتده. چهچكهسى بولميدر.

آباغا ككبك اوك موك، هم گومبه لرده چهچكه آتميلر. موكلر اوزلرينك صارغلت - ياشل كلهلرى ايله كيك صازلقلرنى قابلاب يه - ياشل بولوب طور سه لرده، آلارده چهچكه آتميلر. شولا يوق آغاچ توبلرنه بولغان، طاش اوستلرينه تورلى بيزه كلر بيرگان، چرشى آغاچينه عهوما آغاچلرنك شمال ياقلرنه اوسه طورغان موكلرده چهچكه آتميلر.

موندى چهچكه آنى طورغان اوسملىكلر بايطاغوق بار. صوك آلای چهچكه آتماغاچ آلار نيچك اورچيلر؟

مونه سز اييول ياخود آغوست آيلرنه اورمانغه بارغان وقتكزده آباغانى تكمله ب قاراگز نهلى. يافراقلرينك استقى ياغننه تزيلوب طورغان نچكه گنه كورهن صواقاللر كبك نرسه لر كورماز سزمى؟ آباغانك يافراغى استند آنه شولای صاقال كبك نرسه لر بار.

طبيعتده طوزان قدرى نرسه ده بوشقه - فائسز ياراطلهما ديغنين، آلارده بر بر مقصود ايله ياراطلغان بولورغه كيرهك. مونه سز شول يافراق استندغى

قورى، كچكفەگنە نرسەلەرگە مىقراسقوب آرقلى قاراسەغز، آلارنىڭ باشقە، تۈسە، بولغان حجىرەلەر ايله طولى كچكفەگنە قابىچقۇلر ايدىكىنى كورورسىز. بوقابچقۇلر ايچىندە بولغان حجىرەلەر فن تەبىئىرىندە جرثومە - دىب يورنلەر. وقتى يتكاندىن صوڭ صاوتلىرى يارىلوب ايچلرندەكى جرثومەلر قويلەر. بو جرثومەلر دملى بىرگە توشكاندىن صوڭ بىر قىر وقتلر هېچ اوزگارمى ياطالار؟ آندىن كىسەكەنگە ايچلرندە اشلر باشلانە؛ مونە آلاراول ايكيگە آندىن دورتكە، سىگىزگە بولغوب زىرجد تۈسلەرەك كىڭ يافراق چغا - رالر هم شول يافراقدىن يىر ايچىنە طامرار بىبارەلەر. شول يافراقدىن بىرگە معلوم آباغا اوسەدر.



جرثومەلى آباغا يافراغى رىسم ۴۲.

مونڭ كىك جرثومەلەر، چەچكە آندى طورغان باشقە اوسملىكلردەدە مثلاً: موڭ، آغاچ موڭى، گوەبە باقا يىفەگى لردەدە بولالار. شونڭ اوچوندە موندى اوسملىكلر چەچكەسەز ياخود جرثومەلى اوسملىكلر دىب اسملەنەر.

### باقچە طاز ارتقاندە كورگانم.

بىر وقت بىز باقچەمىزنىڭ بۇدا قىرنىڭ سىرتىدا يىرىلگەن يولپىنى طازارتقاندە، آندە بولغان چانچەكەلى هم بىر قىر طوبىل آغاچلرن كىسەك سىڭرە بىزگە بىر قارط شومرط آغاچن كىسەرگە طوغرى كىلدى. اول نەقى يولنىڭ اوستىنە اوسكان، بىك قارط هم بىك جىوان ايدى. آنى كورگان كىشى، بو ايدى ۱۰ - ۱۵ يىللردىن بىرلى اوسكان اىكان - دىب اويلار ايدى. اما چىن اويلاغاندە بىزنىڭ باقچە موندىن بىش يىل اولىگنە طازارتلغان ايدى. مېن، بو اورندە آز وقت ايچىندە شوشىدى زور شومرط آغاچىنىڭ نىچەك اوسكانن بىردە آڭلى المادم. بىز آنى كىسكاندىن صوڭ آلفە طابا طازارتوب كىتەك. اىكنچى بىر قويلقەن شونڭ كىك اوڭ، لىكن اولگىسىدىن جىوانراق اىكنچى بىر شومرط آغاچىنە طورى كىلەك. مېن طامرن قاراغاندىن صوڭ، آنڭ بىر بىرگە آغاچى آستىدا اوسكان بىلەم.

یوکه اوزینک بو طاقلری ایله آنی قابلاغانلقدن، اول بیدش آرشین چاملری  
یر بوینچه باروب یاقطیغه چقغاج ایرکن صولش آلوب چهچکه آطا - اوسه  
باشلاغان ایکن. مین آنی طامری ایله برگه کیستم؛ شومورطفنک نازا بولوبده  
طامرینک چریک بولودونک سببن بله آلهامدم. کیسکاننن صوگ بز آنی خدمتچیلر  
ایله اوستری باشلادق. برقدر طارتوب ماناشساقده صووروب چغارا آلهادق، اول  
یابشقان کبک طورا ایدی. شوندن صوگ مین آلهدراب خدمتچیکه: «قاره ئهلی،  
بر برگه ئله کهه گان میکان» دیدم. خدمتچی آستینه کروپ قاراغاننن صوگ:  
«آنک موند ایلکنچی طامری بار، مونه یول اوستند» دیدی.

شومورط، یوکه آغاجینک قابلاوندن قوتلو اوچون اوزینک اولسکی طامر -  
ندن اوچ آرشین چاماسی. یولغه طابا کوچکان. مین کیسکان طامر چریک هم قوری  
بولوب بونسی تازه هم صافی ایدی. اول گویا اوزینک یوکه آستنده طوره  
آلهاسلغن سیزگان کبک، آندن چیتکه کیتوب ایسکی طامرن طاشلاب بو طاغندن  
یا ئا طامر یاصاب، یا ئا اورنغه اورنلاشقان. شوندن صوگنغه مین، یول اوستندگی  
شومورطفنک نیچک اوسکانون بلدم.

### آله آغاچلرم.

مین ایکی یوز باش آله - آغاجی او طرتوب اوچ یسل بوینچه تیره لرینی  
قازوب، قش کونی قویان وباشقه حیوانلر آشاماسون اوچون صالام ایله اوراب  
قویا ایدم. دورتنچی یلد قار کیتوب یاز بولغاننن صوگ مین، آله آغاچلرینی  
قارارغه باردیم. آلا حاضر اولسگیگه قاراغاننن جووانایغانلر؛ قابقلری طوی هم  
یالطراوقلی، بو طاقلری سلامت هم هر بو طاقنک اوچند، طارماقلانغان اورنلرنه  
کچکنه بورچاق کبک توگه رهک چهچکه تویمه لری حاصل بولغان ایدی. قای براد -  
لرینک تویمه لری یاریلر چهچکه آطوب آله بیره چکلرینی بلدیگینن، آغاچ -  
لریمه قاراب بیک شادلاندم. بر آله آغاجنک توپن قاراسام، نی کوزم ایله  
کوریم، نهق یرقندن آق بالداق کبک ایتدیریلوب کیمرلگان ایکنن کوردیم.  
مونی کورگاج یوراگم شو ایتوب کیتدی. بو بالداقنی طچقانلر یاصاغانلر ایدی.  
ایکنچسینی قارادم - یا الله آستنده شوندا یوق بالداق. ایکی یوز آغاجدن  
برسیگنده سلامت قالماغان. طچقانلر طرفندن کیمرلگان اورنلرنی مین، صومالا  
هم بالاوز ایله صلادم. لکن آغاچلرم یافراق یارغاننن صوگ چهچکه لری بیک  
تیزلک ایله یوقلادیلر. یا ئا یافراقلرده بیک تیزلک ایله شیکدیلر هم قوریدیلر.

قابىلىرى جىيىرىچىقلانوب قارايدىلەر. ايكى يوز آلما آغاچىدىن فقط طوغزىغە قالدى. بو طوغز آغاچىڭ قابىغى تەمام كىمەرلۈپ بتمەي، آق بالداقىمىز بر قدر قابىڭىڭ موخچەلالرى قالغان ايدى.

قابىڭىڭ موخچالالىرى قالغان اورنىدىن ياڭئاسى اوسوب آغاچلەر تىرىلۈپ كىتىدىلەر. قالغانلىرى ھەممىسى قورۇپ بىتىدىلەر؛ كىمەرلىگان اورنىدىن توبەن بوطاقلەر چىقىدۇ، ناچار بولىدىلەر.

آغاچىڭىڭ قابىغى، آدەڭ قان يورى طۇرغان تامرلىرى كىچىك. قان تامرلىرى آرقلى يورگان كىچىك، سوكدە قابىق ياردىمى ايله آغاچىڭىڭ يىفراقلىرىغە، چەككەلىرىغە، جىمىشلىرىغە قدر كۈتەرلەدر. قارط طال آغاچلىرىغە بولغان كىچىك، آغاچىڭىڭ اچىن چوقۇب چىقارورغە ھەممىسى، فقط قابىغى سلامت قالورغە تىيوش. قابىق سلامت قالغاندى، آغاچ تىركك ايتە آلادر. اگردە قابىق بىقسە، - اول وقت آغاچىڭىڭىڭ آقۇق مىفونلىرى ياقىنلاشەدر.

شونىڭ اىچۈندە طۇرى بىرتىلۈپ بىلالەر طرفىدىن سوۋى اىچىلگان قاين قورىدر. طىچقانلەر طرفىدىن كىمەرلىگان آلما آغاچلىرىمىڭ قابىقلىرى بىتىگىدىن سوك يىفراقلىرىغە، بوطاقلىرىغە ھەممەسى آلما دىيىغىدىن قورۇپ بىتىدىلەر.

يىفراقلىرى

اوسىملىك دىنياسىمىنە ھەممىسى بر قاراش.

بىتون اوسىملىك عالمى زور ايكى پادىشاھقىغە بولمىدۇ: بىرسى اورلىقلىرى ياردىمى ايله اورچوب چەككە، جىمىش، اورلىق بىرە طۇرغانلەر؛ ايكىنچىسى اورلىقلىرىغە ماللىك بولمى، جىرئومەلەر ياردىمى ايله گە اورچى طۇرغانلەر. اورلىق ايله جىرئومە آراسىدىكى بىك زور آيرىمە بار: اورلىق - مەركىز بر جىسىم اولوب قابىق، نىغم، اورلىق اولشلىرى، صاباق ھەممەسى پادىشاھقى ماللىك.در.

جىرئومە ايسە، - بىسىط بر جىيىرەدىن عبارتەر. اوسىملىكنىڭ اولىگى پادىشاھقى - لغى - اورلىقلىرى اوسىملىكلىرى؛ ايكىنچىسى - جىرئومەلى اوسىملىكلىرى - دىب اوسىملىكلىرى. اورلىقلىرى اوسىملىكلىرى اولزلىرى اورلىقلىرىنىڭ شەرە ھەممىسى قابىق (قابىقلى) بولۇپ اعتبار ايله ايكىگە بولمىلەر. اورلىقنىڭ ايكى باشلاپ طۇرۇپ طۇرغان اورنى يومۇرئەدر. شەرە اورلىقلىرىنىڭ يومۇرئەللىرى يالانغاچ بولۇپ چەككە بولماق تەنكەلر ايله قابىلانغان بولالار. يابىق اورلىقلىرىنىڭ يومۇرئەللىرى مەيىز اىچىندە بولۇپ آنىڭ استىنىللىرى ايله قابىلانغان بولالار. شەرە اورلىقلىرى جەمەسىدىن بوتون ايتىلى نىساراط، چىشى، كىدىر، ھوزۇرئۇيلىنىك - اوسىملىكلىرى ھەممەسى بولۇپ اوسىملىكلىرى قاين، اوسىملىكلىرى آغاچلىرى

آرالاش بولغانى حالدا روسىيە مەملىكىتىنىڭ شىمالىي ھىم سېر طرفلىرىنىڭ بىيىك زور اورمانلىرى تەشكىل ايتەلەر.

يابق اورلىقلىرى اوزلىرى يەنە بىر اولشلى ھىم ايكى اولشلى اسمى ايلە ايكيگە بولغەلەر. بىرگنە اولشلى اورلىقنى چىققان اوسملىك شىرطوب چىققان چاقما فقط بىرگنە يافراقلى بولادىر. بونى اوسملىك جەلەسەن: آشلقلىرى، لاندېش (انچى چەچكەسى) تولپەن \* وباشقەلەردىر. ايكنچى اولشلى اوسملىك لىر تولى - تولى اولوب اوسملىك دىياسىنىڭ ايڭ يوقارغى طبقەسەن طورا دىر. بونى اوسملىك لىر اورلىقنى چىققان وقتە بىرسى بىرسىنە قارشى طورغان ايكى يافراقغە مالك بولالىر. آغاچلىرى، ايكى اولشلى اوسملىك لىرنىڭ كوپسەن اوزەك، يىلىق بوجىزە ھىم قابق بولادىر.

بىزنىڭ موندىغى آغاچلىرى، قىزاقلىرى، بەغى اولەنلىرى بۇ جەلەدندىر. مىثلا: يوكەنە، آلمان، غىروش، چىكلەوك، اولەنلىرىدىن بېغىمىر چەچكەسى، بىرى قىغىراوى، مېلەوشە وباشقەلەردىر.

بىر ئوممىلى اوسملىك لىردە توبەن ھىم يوغارى اسملىرى ايلە ايكى صىنقىغە آيرىلالىر. آباغى، موڭ كىكىلىرى يوغارى صىنقىدىن ايسە بىلەنوب مەكىل صاباق ايلە يىفراقلىغە مالك لىردىر. توبەنكىلىرى گومبە، آغاچ موڭى، صو توبىنىڭ كى بەغى اوسملىك لىر اولوب يافراقنى مەروملىرىر. اوسملىك لىرنىڭ توبەنكى صىنقىدىن يوغارى اورلى - اورلى، تولى شىكىللىرگە كىرە كىرە زور ايدەنلىرى، اوزون قاينلىرى، جەلەمە يوكەلەر كىلوب چىققانلىرى.

چىرشى

صارغايادىر كوز كونىنىڭ ھەر آغاچ يافراقلىرى  
يوق ياشلىك لىر ھاضر، اورمان ۋى صىغرا صابىرى.  
صارغايا طاللىرى، اوصاقلىرى، آلمانغاچلىرى ھىم قاين  
خىسقىە تولىنى آرتا، صارى تولىنى آلاردا كون صابىن.  
اوز تولىنى اوزگەرتەي صاقلاوچى آرادە بىرسى بار  
كوز كونى ھىم قش بويى صارغايەي طورغان چىرشى بار.

بىيىك كىيىنىڭ آق ھىرىيە بىيىغىراۋام  
اق ھىرىيە بىيىغىراۋام





IV

قش فصلی (شعر) م. غفوری.

قش کوئی. ف. احمدی.

V

باصقچ. ع. توقایف.

توایکی ہم یوزم یمشی ع. توقایف.

قارت بلہن اجل. م. غفوری.

ایکی چبن. م. غفوری.

میمون وکوزلسکلر. م. غفوری.

یاکفر بلہن قویاش. ع. توقایف.

VI

پیغمبر من صلی اللہ علیہ وسلم ش. شرف.

پیغمبر (شعر) ع. توقایف.

قرآن شریفچہ (شعر) سعید سوچہ لہی.

تأثر (شعر) ع. توقایف.

ٹہ تہج (شعر) ط. بشیری.

بہیرہم (شعر) م. او قماصی.

VII

معلم یاننک I—II. عیاض اسحاقی.

ایسمک قالغانلر. ع. توقایف.

تاتار فزی. فاتح امیرخان.

آژداہا. ع. ابراہیموف.

حیلہ کارطاز (خلق ادبیاتی) ح. اسحاقی.

زایانولہک بولہ صوصلو. م. غفوری.

آلتایغہ (شعر) یعقوب آیمانف.

قازان قالاسینک صالنوی (ع. احمدی).

I

I

او قورغہ کیتووم (نثر) م. غفوری.

طوغان اول (شعر) عبداللہ توقایف.

مکتب (شعر) بچیب دو ماوی.

مکتب دن قایتقاج (نثر) ع. ابراہیموف.

یاز (شعر) میر عزیز او قماصی.

یاز کوئی (نثر) ع. ابراہیموف.

یاز غی قویاشقہ (شعر) ظریف بشیری

II

مای کوننی (شعر) م. او قماصی.

بالق طوتقانک. ع. ابراہیموف.

یاغورر صوکنک (شعر) م. او قماصی.

قویاش بایغانک (شعر) م. غفوری.

آق ایدلدہ کیہدہ ع. رمییف

پچہن اوستی ف. احمدی.

جہ یگی کوننک ایرتہ تی م. غفوری.

جہ یگی طاک خاطرہ سی شعر ع. توقایف

جہ ی کونندہ (شعر) ع. توقایف.

ایگنلک قر (شعر) م. او قماصی.

اوراق اوستی. ف. احمدی

اوراق ہندی. عیاض اسحاقی.

III

جیل (شعر) ع. توقایف.

موگلی کوز (شعر) ط. بشیری.

کوز کوئی. ح. اسکندر ف.

قوشلرنک کیتووی. ف. احمدی.

مېتىزاور دەك بالاس . ف . اميرخان .  
مېوس (شعر) ع . توقايى .  
ساندوغاچ . (چىندن) .  
يىتىم بالا . نجىب دوماوى .  
آنام قېرىك (نثر) مەجىد غفورى .



آدمىك تەننەك حىيات نىچەك بارا .  
اسكلىت .  
عضلات .  
اعصاب .

قان يورى تورغان طاملر .  
قان .  
آزق .  
آش سكو .

دوران دم . اقوب يەدو  
هوا .  
صولا - طن آلو .



مايەولارنىڭ بار دەملشروى .  
حيوانلر دنياس .

ايهوجى - سوتچى حيوانلر .  
سودەغى سوتچىلر .

قوشلر .

قاناتلر نرسە ؟

قوشلرنىڭ معيشتى .

يورم قانلىڭ تشكلى

نېنىدى قوشلر بار .

سويىرە تلوچى حيوانلر .  
بالقلر .

سويىرە كەزلىر - هوام وحشرات .  
اورمە كوچ ، قسلا ، سلە وچنلر .  
ايزرەمە تەنلىلر .

پولىپلر .

پاستىر .

مىكرو اسقوب عالمى .



آنا ايلە بالا .

اوسملىكلر دنياسى . (طاملر)  
صاباق .

ياقراقلر .

هەچكەلر .

آغاچنىڭ اچنىكى نرسەلر .

اورلق هم آنلىڭ شطووى .

اوسملىكلرنىڭ آزغى ير اچنە .

اوسملىكلر آراسىندە ياقراقلرنىڭ -

اھەبىنى .

چىمەشنىڭ اوسووى .

اوسملىك اوزرنەدە چەچكەلرنىڭ -

وضعيتى .

جر ثومەلى اوسملىكلر .

باقچە بازار تقانندە كورگانم .

آلما آغاچلرم .

اوسملىك دنياسىنە عمومى بر قاراش .

چرشى .